

რისმაც გორდუზიანი

პეტრუსკული და ქართველური

თბილისი 1980

ნაშრომში შეპირისპირებულია ეტრუსკული და ქართველური ენობრივი მასალა, დადგენილია ეტრუსკულ-ქართველური ბგერათშესაბამისობები, წარმოდგენილია ეტრუსკულში ქართველური ელემენტების გამოყოფისა და მათთვის ისტორიულ-არქეოლოგიური საფუძვლის მონახვის ცდა.

წიგნი განკუთვნილია ფილოლოგების, ისტორიკოსების, აგრეთვე ხმელთაშუაზღვის ქველ ცივილიზაციებთან კავკასიის ურთიერთობებით დაინტერესებულ მკითხველთათვის.

რედაქტორი თ. გამყრელიძე

წი ნ ა თ ქ მ ა

ეტრუსკული, იტალიის უძველეს მკვიდრთა ენა, დღეს ბევრად უკეთაა ცნობილი, ვიდრე ორიოდ ათეული წლის წინათ იყო. ამას ხელი შეუწყო ახალმა ეპიგრაფიკულმა აღმოჩენებმა, მათ შორის პირგის ცნობილმა ბილინგვამ. რაც მთავარია, უკანასკნელ წლებში გამოიცა ა. ი. პფიფიგის¹, მ. პალოტინოს², მ. კრისტოფანისა³ და სხვათა⁴ გამოკვლევები ეტრუსკული ენის გრამატიკული წყობისა და ეტრუსკული ლექსიკის შესახებ, რაც საშუალებას გვაძლევს მეტი წარმატებით ვიკვლიოთ ეტრუსკული ენის ბუნების, მისი სხვა ენებთან შესაძლებელი ნათესაური კავშირებისა თუ მიმართებების საკითხი. რასაკვირველია, ამით იმის თქმა არ გვინდა, რომ თითქოს დღეს ეტრუსკული ენა მთლიანად გაშიფრულია, ყველა წარწერის აზრი ამოკითხული და ყველა სიტყვის მნიშვნელობა დადგენილია. პირიქით, ეტრუსკული ჯერ კიდევ ძალზე ბევრ საიდუმლოს ინახავს, ჯერ კიდევ უცნობია მის სიტყვათა დიდი უმეტესობა და საბოლოოდ გაურკვეველია თითქმის ყველა ვრცელი წარწერის აზრი.

მართალია, ამ საუკუნის მანძილზე ეტრუსკული ენა დაუკავშირეს ენათა სულ სხვადასხვა ჯგუფს, ერთხანს თითქმის გადაწყვეტილადაც მიიჩნიეს მისი ინდოევროპულთან გენეტიკური კავშირი, მაგრამ დღეს თითქმის ყველა მეცნიერი იმ აზრისაა, რომ ეტრუსკული არ არის არც ინდოევროპული, არც სემიტური ჯგუფის ენა.

როგორც ცნობილია, ჯერ კიდევ XIX—XX საუკუნეთა მიჯნაზე ვ. თომსენმა⁵ წამოაყენა მოსაზრება ეტრუსკულის კავკასიურსა და ბასკურ ენებთან მიმართების

თაობაზე. მისი ჰიპოთეზა ერთხანს გარკვეული პოპულარობით სარგებლობდა და მას ხშირად მიმართავდნენ ე. წ. მედიტერანული თეორიის მომხრენი, მაგრამ ფაქტობრივად თომსენის შემდგომ თითქმის აღარავის უცდია, თუ არ ჩავთვლით ნ. მარს⁶, ეტრუსკული და კავკასიური ენების სერიოზული შეპირისპირება; გამონაკლისია ს. ფერი; მან 1950 წელს გამოაქვეყნა ნაშრომი⁷, რომელშიც ეტრუსკული და კავკასიური ტოპონიმიკის შეპირისპირების ცდას გვთავაზობს. იგი ვარაუდობს, რომ ძე. წ. ა. III ათასწლეულის მიწურულში კავკასიიდან იტალიაში საბერძნეთის გავლით გადასახლებულა კავკასიურ ტომთა ერთი ნაწილი, რომელსაც შეუქმნია ე. წ. კავკასიური სუბსტრატი შემდგომ ფორმირებული ეტრუსკულისათვის. ამ დასკვნამდე ს. ფერი ძირითადად ტოპონიმიკური მასალის ანალიზის საფუძველზე მიდის. სამწუხაროდ, მისი არგუმენტაცია ხშირად მოკლებულია დამაჯერებლობას, რის გამოც ეტრუსკების კავკასიურ სამყაროსთან დაკავშირების ამ ცდამაც ვერ პოვა მხარდაჭერა მეცნიერებაში.

1969 და 1970 წლებში ჩვენ გამოვაქვეყნეთ ნაშრომები⁸, რომლებშიც ყურადღება გავამახვილეთ ქართველურ-ეგოსურ და ქართველურ-ეტრუსკულ ენობრივ პარალელებზე. იმხანად ჩვენ არ გვიცდია წარმოგვედგინა რაიმე კონკრეტული დასკვნა, რომელიც ახსნას მოუნახავდა მრავალრიცხოვან ეტრუსკულ-ქართველურ ენობრივ პარალელს. 1975 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში კი უკვე შევეცადეთ ეს პარალელები დაგვეკავშირებინა ხალხთა მიგრაციების სხვადასხვა ტალღებთან ნეოლითსა და ბრინჯაოს ხანაში, განსაკუთრებით კი კავკასიურ ტომთა მძლავრ გადასახლებებთან ეგეიდასა და დასავლეთ ხმელთაშუა ზღვის აუზში ადრე ბრინჯაოს ხანის დასაწყისში⁹. დღეს ჩვენი თვალსაზრისი მხარდაჭერას პოვებს წინაბერძნული ენების ცნობილი მკვლევარის

ე. ფურნეს ნაშრომებშიც⁹. აღსანიშნავია, რომ შემობრუნება შეინიშნება ეტრუსკოლოგიაშიც. ა. მ. ჯ. გარბინი თავის ახლახან გამოქვეყნებულ წერილში¹⁰ ეტრუსკული ზმნის ხტრუქტურის ქართველურთან სიახლოვეზე ლაპარაკობს, ხოლო ე. შტრნადი ქართველურისა და ეტრუსკულის გენეტიკურ ნათესაობასაც კი უშვებს¹¹. რასაკვირველია, როგორც ერთ, ისე მეორე წერილში ბევრი რამ იწვევს დავას. მაგრამ ამ შემთხვევაში მთავარი არის ის, რომ ევროპულ მეცნიერებაში აშკარად შეინიშნება ინტერესის გაძლიერება ქართველურ-მედიტერანული ურთიერთობების კვლევისადმი.

ამჟამად ჩვენ არ განვიხილავთ ამ შემობრუნების ისტორიული, არქეოლოგიური, ლინგვისტური თუ სხვა ხასიათის მიზეზებს. გვინდა მხოლოდ, მოკლედ ჩამოვაყალიბოთ ის შედეგები, რომლებიც ჩვენ მივიღეთ ეტრუსკულისა და ქართველურის კვლევის საფუძველზე და რომლებიც, ვფიქრობთ, საინტერესო იქნება როგორც ეტრუსკოლოგების, ისე ქართველოლოგებისათვის.

ჩვენი ეს ნაშრომი წარმოადგენს ერთ ნაწილს იმ ვრცელი გამოკვლევისა, რომელზედაც ვმუშაობთ ამჟამად და რომელშიც გვინდა შეძლებისდაგვარად სრული სურათი წარმოვადგინოთ უძველესი კავკასიურ-მედიტერანული ურთიერთობებისა ნეოლითსა და ბრინჯაოს ხანაში.

აქვე გვინდა ვისარგებლოთ შემთხვევით და მადლობა მოვახსენოთ პროფესორ მ. პალოტინოს, ბატონ ა. პფიფიგს, რომის უნივერსიტეტის ეტრუსკოლოგიის ინსტიტუტის თანამშრომლებს, რომლებთან ურთიერთობამ, აზრთა გაზიარებამ იტალიაში ჩვენი მივლინების პერიოდში (1972—1973 წლებში) ხელი შეგვიწყო უფ-

რო ფართოდ გამოგვეყენებინა მუშაობაში თანამედრო-
ვე ეტრუსკოლოგიის მიღწევები.

ეს გამოკვლევა გვინდა ვუძღვნათ აკად. ილია ვე-
კუას ნათელ ხსოვნას. სწორედ მისი ხელშეწყობით მოგ-
ვეცა ეტრუსკოლოგიურ ცენტრებში ხანგრძლივი მუშაო-
ბის საშუალება.

მტრუსკულ-ქართველური გგარათუფარღებებისათვის

დღეს ეტრუსკული და ქართველური ენების შეპირისპირებას მყარ საფუძველს უქმნის ის, რომ, ჩვენის აზრით, ხერხდება ბგერათ-შესატყვისობების საკმაოდ ჩამოყალიბებული სისტემის დადგენა მათ შორის. თავის მხრივ, ამგვარი შესაბამისობების გამოვლენა მხოლოდ ეტრუსკული ენის ე. წ. გაშიფრულ თუ იდენტიფიცირებულ სიტყვათა უახლესი საძიებლებისა და ლექსიკონების გამოცემის შემდგომ გახდა შესაძლებელი¹². მართალია, დღესაც კი ჩვენი ცოდნა მხოლოდ რამდენიმე ათეული საიმედოდ გარკვეული ეტრუსკული ფუძით თუ საკმაოდ ფრაგმენტულად გამოვლენილი გრამატიკული ელემენტით. განისაზღვრება, მაგრამ ეს უკვე საკმარისია გარკვეული წინასწარი დასკვნების გასაკეთებლად. უპირველეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ეტრუსკული ანბანი, ფინიკიურ-ბერძნულის ვარიანტი, მხოლოდ ნაწილობრივ ასახავდა ეტრუსკულის ბგერათა სისტემას. ეტრუსკულის ე. წ. ალფაბეტ-მოდელში, რომელიც ძვ. წ. ა. IX—VIII საუკუნეთა მიჯნით თარიღდება, 26 ნიშანია მოცემული, რომელთაგან ეტრუსკული შემდგომ მხოლოდ 22-ს გამოიყენებს¹³. ეტრუსკულ დამწერლობაში ეხედებით ხმოვანთა აღმნიშვნელ ოთხ ნიშანს a, e, i, u. როგორც ჩანს, რეალურად ეტრუსკულში არსებობდა ო ხმოვანიც, მაგრამ იგი, სავარაუდოა, მარცვლოვანი ეგეოსური ტიპის დამწერლობის გავლენით, არ აისახა ეტრუსკულ ანბანში. ო-ხმოვნის არსებობაზე ეტრუსკულში უნდა მიუთითებდეს ზოგიერთი ეტრუსკული ტერმინის ლათინურად გადმოცემისას ო-ს გამოყენება¹⁴. გრაფიკული ექვივალენტი ო და u ბგერისა ეტრუსკულში იყო u. როგორც ჩანს, ეტრუსკული ხმოვნებისათვის დამახასიათებელი იყო გარკვეული მონაცვლეობა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია a/e მონაცვლეობა ზმნურსა და სახელურ ფუძეებში. როგორც ა. პფიფიგი ვარაუდობს, a-ს გადასვლას e-ში, მეტწილად, იწვევს მომდევნო მარცვალ-

ში i-ს ან e-ს გარეშე. მაგ., car-u, მაგრამ ccr-in-e; clan, მაგრამ clen-si და ა. შ.¹⁵ თუმცა ამ კანონზომიერებას ეწინააღმდეგება ზოგიერთი სხვა მაგალითი. როგორც ჩანს a/e მონაცვლეობა ეტრუსკულ ფორმათა ერთ ნაწილში კვალიტატიური აბლაუტით იყო განპირობებული. სხვებში კი უბრალოდ მედიტერანულ-ეგეოსურ ენათათვის დამახასიათებელი a/e უფუნქციო მონაცვლეობით¹⁶. ამ მხრივ ეტრუსკულთან საკმაოდ აშკარა მიმართებას გვიჩვენებს ქართველური, რომლისთვისაც დამახასიათებელია როგორც ე/ა კვალიტატიური აბლაუტი, ასევე ე/ა უფუნქციო მონაცვლეობა¹⁷. დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო ეტრუსკულისათვის u/v მონაცვლეობაც: serluru serluru, pvrnisa/purnisa. იქმნება ისეთი შთაბეჭდილება, რომ v შეიძლება შეგვხვდეს ყველგან, განსაკუთრებით შედარებით გვიანდელ წარწერებში, სადაც მოსალოდნელია u.¹⁸ როგორც ცნობილია, ვ/ჟ/უ მონაცვლეობა ასევე კანონზომიერია ქართველური ენებისათვის. სადაც ამას აქვს სრულიად გარკვეული ფონოლოგიური საფუძველი¹⁹. როგორც ჩანს, არ შეიძლება მთლიანად დავეყრდნოთ ეტრუსკულ ანბანს თანხმოვანთა დახასიათებისასაც. მისი მიხედვით, ჩვენ გვაქვს სამი (თუ ხუთი) ყრუ-მკვეთრი ხშული c, (k, q), t, p; სამი ასპირირებული ხშული χ, მ, ფ; ორი (თუ ოთხი) სიბილანტი š, s (s, š); ერთი სიბილანტური აფრიკატი z; ერთი ლაბიოდენტალური სპირანტი f; ალბათ ბილაბიალური სპირანტი v, ასევე h, რომელიც უპირატესად სიტყვის თავში გვხვდება. ორი ლიკვიდალური—l, r; ორი ნაზალური—m, n თანხმოვანი. მიუხედავად იმისა, რომ ანბანში არ მოგვეპოვება გრაფიკული ნიშნები b, g, d მკლერთა გადმოსაცემად, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეტრუსკულში ეს ბგერები რეალურად არსებობდნენ. ამაზე მიუთითებს ისევე და ისევე ეტრუსკულ ტერმინთა ლათინური ექვივალენტები²⁰. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეტრუსკული სიბილანტები და ყრუ მკვეთრი ხშულები გადმოცემდნენ ბგერათა მთელ რიგს, რომელთაც კლასიკურ ენებში არ გააჩნდათ თავისი შესატყვისები. ამას ემატება ისიც, რომ მსგავსად მედიტერანული ენებისა, ეტრუსკულში შეინიშნება თანხმოვანთა შორის თავისუფალი მონაცვლეობის ტენდენციები: c/χ, t/მ, p/ფ, s/z და ა. შ.²¹ სწორედ ამიტომ, როდესაც ეტრუსკულ-ქართველურ ბგერათშეფარდებებზე ვმსჯელობთ, უთუოდ უნდა გავითვალისწინოთ ეტრუსკულ ბგერათა ვარიანტებისაკენ მიდრეკილება.

უფიქრობთ, ეტრუსკულსა და ქართველურ ბგერებს შორის შესაბამისობის გარკვეული სისტემის დადგენაზე მაინც მხოლოდ თანხმოდანთა ფარგლებში შეიძლება ლაპარაკი და ისიც—შესატყვისობებზე ზოგჯერ გარკვეულ ჯგუფებს შორის. ქვემოთ ჩვენ წარმოვადგენთ ჩვენ მიერ დადგენილ ძირითად ეტრუსკულ-ქართველურ თანხმოდანთშეფარდებებს. ეს შესატყვისობები ეყრდნობა ნაშრომში წარმოდგენილ შეპირისპირებებს ლექსიკისა და სიტყვათწარმოების სფეროში. რიცხვები ყოველი შესატყვისობის შემდეგ მიუთითებენ ნაშრომში წარმოდგენილ იმ ლექსიკური შეპირისპირების ნომერს, რომელსაც ვეყრდნობით ჩვენ ამა თუ იმ ბგერის შესატყვისობის დადგენისას.

ეპიტუკულ-ქართველური თანხმობათშეფარებაჲ

ეპიტუკულ- ლი	ქართველური	
c/x	გ	g 7 (სვან.), 19, 35
	კ	11 (ქართ.), 20, 21
	ქ	7 (ზან.), 42 (ქართ.), 50
	ყ	4, 5, 28
	ხ	25, 48
	ქ	q —
c	ჩ	6, 27
მ/t	დ	1, 22, 23, 24 (ქართ.), 29 (ქართ.), 43 (ქართ.)
	თ	16, 30, 33, 36 (ზან.), 39, 41, 42 (ქართ.), 46, 47, 57, 58, 59, 60
	ტ	t —
f	ფ	p 26
v	ვ/(უ)w/(u)	5, 6, 10, 14, 33, 59, 62
l	ლ	4, 6, 9, 11 (ქართ.), 12 (ქართ.), 13 (ქართ.), 14, 26, 29 (ქართ.), 30, 31, 40, 51 (ქართ.), 54, 61, 62
r	რ	5, 15, 20, 47, 48, 49 (ქართ.), 55, 56, 58, 60
s, ზ, z	ს	7 (ზან.), 7 (სვან.), 25, 32
	(ს) (s)	—
	ს ₁	9, 31, 52
	შ	7, 45 (ქართ.)
	ც	40, 50
	ც ₁	8, 21
	ძ	51 (ქართ.), 53, 61
	ძ ₁	10
	წ	—
	წ ₁	56, 57
	ჭ	24 (ქართ.)
p/ფ	ბ	46, 49 (ქართ.)
	პ	3, 13 (ქართ.)
	ფ	26, 54, 55
m	მ	23, 34, 44
n	ნ	2, 16, 17, 18, 28, 32, 34, 37 (ზან.), 44, 45 (ქართ.), 52, 53
h	ხ	8, 41, 43 (ქართ.)

შენიშვნა: იმ შემთხვევაში, როდესაც ეპიტუკულ-ქართველური შესატყვისობა მხოლოდ ერთ-ერთ ქართველურ ენაში არსებული ტერმინით დასტურდება, ჩვენ შესაბამისი რიცხვის შემდეგ ფრჩხილებში ვუთითებთ ამ კონკრეტულ ქართველურ ენას. ქართველურ შესატყვისთა გრაფაში წარმოდგენილია ქართველოლოგიაში შემოღებული ლათინური ტრანსკრიფცია.

ენტრუსკულ-ქართველური ლექსიკური შეხვედრები

ქვემოთ ჩვენ განვიხილავთ ეტრუსკულ-ქართველურ ლექსიკურ შესაბამისობებს სემანტიკური ჯგუფების მიხედვით. ბოლო განყოფილებაში „სხვადასხვა“ თავი მოიყარა იმ ტერმინებმაც, რომელთა გამოვლენა ჩვენ ნაშრომის ხელნაწერის დასრულების შემდგომ შეეძლო და, ნუმერაციის დარღვევის თავიდან აცილების მიზნით, ისინი აღარ გადავანაწილეთ შესაბამის სემანტიკურ ჯგუფებში. ეტრუსკული ფორმების მნიშვნელობათა განსაზღვრისას ჩვენ ძირითადად მ. პალტინოს²¹ და ა. პფიფიგის²² მიერ შედგენილ ლექსიკონებს ვეყრდნობით. ქართველურ ტერმინებზე მსჯელობისას კი ა. ჩიქობავასა²³ და გ. კლიმოვის²⁴ ქართველურ ენათა ლექსიკონებს. ამდენად მათ აღარ მოვიხსენიებთ შენიშვნებში ყოველი ცალკეული ფორმის ანალიზის დროს. საჭიროების შემთხვევაში მივუთითებთ მხოლოდ მკვლევარის გვარს ფრჩხილებში ან ნაშრომის შემოკლებულ სახელწოდებას. ეტრუსკული ლექსიკური ერთეულების ქართველურ შესაბამისობათა წარმოდგენისას ჩვენ ფრჩხილებში ყოველთვის ვიძლევიტ სავარაუდოდ აღდგენილ საერთოქართველურ ან ქართულ-ზანურ ფორმასაც.

აღამიანი, ნათესაობა

1. ეტრ. *teta* „დიდედა“—ქართ. დედა (←*დედა)

ეტრუსკული სიტყვის მნიშვნელობა შეიძლება დადგენილად მივიჩნიოთ. ქართული დედა კანონზომიერ შესატყვისობას პოულობს ჟველა ქართველურ ენაში და მას აქვს დედის (ქართ. დედა, მეგრ. დიდა, სვან. დი) ან დიდედის (ჭან. დიდა) მნიშვნელობა. ფუძე საერთოქართველურია.

2. ეტრ. nene „ძიძა“—ქართ. ნანა „დედა“ (←*ნანა)

ეტრუსკული სიტყვის მნიშვნელობა გარკვეულად მიაჩნია ა. პფიფიგს. ქართ. ნანა კანონზომიერ შესატყვისობას გვიჩვენებს მეგრულსა (ნანა) და ქანურში (ნანა). შდრ. აგრეთვე დიალექტური ნენა/ე²⁵. აღნიშნული ფუძე ძალზე გავრცელებულია როგორც იბერიულ-კავკასიურ, ასევე ინდოევროპულ ენებში.

3. ეტრ. papa(l) „პაპა“, „ბაბუა“—ქართ. პაპა(←*პაპალ)

ეტრუსკული სიტყვის მნიშვნელობა შეიძლება თითქმის დადგენილად მივიჩნიოთ. ქართული პაპა შესატყვისობას გვიჩვენებს მეგრ. პაპუ „დიდიპაპა“, ქან. პაპუ(ლ) „ბაბუა“-ში. აღნიშნულ ფუძეს პარალელები აქვს ინდოევროპულ ენებშიც.

4. ეტრ. clan „ვაჟიშვილი“—ქართ. gle „penis“ (←*gle)

ეტრუსკული სიტყვის მნიშვნელობა უკვე დიდი ხანია დადგენილად შეიძლება ჩაითვალოს; იგი აღნიშნავს მამრობითი სქესის შვილს-ძეს. მისი შეპირისპირება penis-ის მნიშვნელობის მქონე ქართველურ ფუძეებთან (ქართ. gle, მეგრ. ოლე, ქან. qole, ოლე, სვან qlaw) რეალური ჩანს. სვანურში ყლაჟ-ს აქვს მამრობითი სქესის ბავშვის მნიშვნელობა. ფუძე აღდგება საერთოქართველური დონისათვის.

5. ეტრ. cver „ბიჭი“—ქართ. qwer-„testiculum“ (*←qwer-)

ეტრუსკული სიტყვის ახალ მნიშვნელობას გვთავაზობს ა. პფიფიგი. ქართ. qwer-„testiculum“ ფუძე ადის საერთო ქართველურ დონემდე (მეგრ. ‘waჯ-; ქან. qwaჯ; სვან. qurna(j)). ეს შეპირისპირება უფრო რეალური მოგვეჩვენება, თუკი გავითვალისწინებთ, რომ ეტრუსკული სიტყვა ორ შემთხვევაში დაკავშირებულია ფალოსის გამოსახულებასთან²⁶.

6. ეტრ. *cvil „ბავშვი“ „პირმშო“—ქართ. ჩჩვილ- (← *ჩჩვილ-)

ეტრუსკული სიტყვის მნიშვნელობა, თუკი იგი არ წარმოადგენს cver-ის ფონეტიკურ სახესხვაობას, შეგვიძლია აღვადგინოთ

ისეთი ფორმიდან, როგორიცაა tinsevil²⁷, რომელიც ა. პფიფიგის აზრით²⁸, ბერძნ. Dioskurē-ს ეტრუსკული თარგმანი უნდა იყოს. ე. შტრნადს უნდა, იგი დაკავშიროს ქართულ შვილ-თან²⁹. შესატყვისობა ეტრ. c/ქართ. შ ჩვენ არ გვეჩვენება დამაჯერებლად. ვფიქრობთ, თუკი ეტრუსკული სიტყვის მნიშვნელობა სწორად არის დადგენილი, უმჯობესი იქნებოდა მისი ქართულ-ზანსურ ოდენობამდე ამავალ ჩვილ- ფუძესთან დაკავშირება (ქართ. ჩვილ-, მეგრ. ჩქიჩქუ, ქან. ჩიჩქუ, ჩუჩქუ). თავის მხრივ ეს ფუძე აღის, როგორც ჩანს, საერთოქართველურ *ჩჩე-„დარბილება“ (ქართ. ჩჩე-, მეგრ. ჩქიჩქარ-, სვან. [შგვ-]) ძირამდე. ზღ-ს გამარტივება ზ-დ დამახასიათებელია უკვე ქართულისათვის. ეტრუსკულში სიტყვის თავში cc არ არის მოსალოდნელი, იგი უთუოდ მოგვეცემა მართივ c-ს.

7. ეტრ. seχ; sec „შვილი“, „ქალიშვილი“—ქართ. შვ-„შობა“, „დაბადება“ (←*შვ-)

ეტრუსკული სიტყვის მნიშვნელობა ეჭვს არ იწვევს. ქართულ ფუძეს აქვს კანონზომიერი შესატყვისები ქართველურ ენებში: მეგრ. სქუ-ალ-ა „კვერცხის დადება“, ქან. სქ-ირ-ი „შვილი“, სვან სგეჟ, გმსგე „შვილი“. დასავლურ-ქართველური ტიპის სქ-ს შემცველი ფუძიდან ეტრუსკული seχ/sec-ის მიღება არ უნდა იყოს დაბრკოლებებთან დაკავშირებული.

8. ეტრ. *huṣ „ვაჟიშვილი“. „შვილი“, „ქაბუკი“—ქართ. ხუცეს- (*←ხუცე)

ეტრუსკული სიტყვის ამ ფორმას აღადგენენ, ჩვეულებრივ, მრავლობითის huṣur-იდან. როგორც ჩანს, შვილის თუ ვაჟიშვილის აღსანიშნავად გამოყენებულ მრავალრიცხოვან ტერმინთა შორის (clan, cver, cvil) მას გარკვეული შინაარსობრივი ნიუანსი ჰქონდა. იგი, როგორც ფიქრობენ, გამოიყენებოდა უფროსი ასაკის ბავშვის, ქაბუკის, ახალგაზრდის აღსანიშნავად, ამაზე მიუთითებს ეტრუსკული huzrnatre-ს „ახალგაზრდათა, ქაბუკთა კოლეგია“-დ „collegio della iuventus“ ინტერპრეტაციის შესაძლებლობაც³⁰. შესაბამისად,

არ არის გამორიცხული. რომ ეტრუსკული სიტყვა შეიცავდა „უფროსის“ „უფრო დიდის“ გაგებას. ქართული ფუძე ხუცეს- თავისი თავდაპირველი მნიშვნელობით სწორედ შედარებითი ხარისხიდან უნდა იყოს მიღებული და, როგორც ჩანს, მას ჰქონდა „უფრო დიდის, უფროსის“ გაგება. ფუძეს აქვს კანონზომიერი შესატყვისობები ყველა ქართველურ ენაში (მეგ.-ჰან. უჩაში „უფროსი“, სვან. ხოშა „უფროსი, დიდი“).

სიცოცხლე, სიკვდილი

• 9. ეტრ. sval- „ცხოვრება“ — ქართ. სულ- (←*ს₁ულ-)

ეტრუსკული სიტყვის — ზმნური ფუძის მნიშვნელობა სრულიად უეჭველად შეიძლება მივიჩნიოთ დადგენილად. ქართველური ფუძე, რომელშიც გამოიყოფა სუ- ძირი, იმის მიხედვით, თუ გახმოვანების როგორ საფეხურზე მყოფი სუფიქსალური ელემენტით წარმოგვიდგება, სხვადასხვა ქართველურ ენასა თუ ერთი და იგივე ენის ფარგლებში, გვაძლევს ნულოვანი ან ნორმალური გახმოვანების მქონე ფუძის ვარიანტებს³¹. მაგ., ერთის მხრივ, ქართ. სულ-, მეგრ.-ჰან. შუ-რ* < შუ-ლ და, მეორე მხრივ, სვან. შტჷრ „ამოხოვრის ხმა, სულის ამოლება“. იგივე ძირის დერივაცია ქართ. სტ-ენ თავისი ზანური შვან „სული მოვითქვი“ და სვან. შტჷ-ემ/შტჷ-ამ > შომ „დასვენება“ შესატყვისობებით. ეტრუსკულ სიტყვაში სწორედ „სულის“ მნიშვნელობის მქონე ფუძის გამოყოფის შესაძლებლობაზე უნდა მიუთითებდეს ეტრ. svela, რომელიც საერთოდ „სულიერს“ აღნიშნავს.

10. ეტრ. ziv- „ცხოვრება“ — ქართ. ძოვ-ა (←*ძ₁ოვ-)

ეტრუსკული სიტყვის — ზმნური ფუძის მნიშვნელობა მეტნაკლებად დადგენილად შეიძლება ჩაითვალოს. ე. შტრნადის აზრით³², შესაძლებელია მისი დაკავშირება ქართულ ცხოვ(რება)-სთან. ვფიქრობთ, უფრო გამართლებულია მისი ქართ. ძოვ-თან დაკავშირება. ფუძე აღის ქართულ-ზანური ერთიანობის დონემდე (შდრ. ჰან. (ნ)ჯ(ვ)-, მჯ(ვ)-).

11. ეტრ. calu „მკვდართა ღმერთი“—ქართ. კალ-/კლ- „მოკვლა“

ეტრუსკულ ენაში calu-დან ნაწარმოებია calus „კალუსი“, ანუ „მკვდარი“ და calusur „კალუსები“, ანუ „მკვდრები“. შესაძლოა, მასთანვე იყოს კავშირში cala, თუკი იგი მართლაც სამსხვერპლო ცხოველს, ანუ „საკლავს“ აღნიშნავს. ქართული ფუძე ძალზე არქაული და ორგანული ჩანს ქართველური სამყაროსათვის. იგი უკვე ძველ ქართულ ტექსტებში დასტურდება. ხომ არ აქვს მას კავშირი ქართულ-ზანურ *კალ-„დაკლება“, „კლება“ ფუძესთან?

12. ეტრ. lein- „სიკვდილი“, „მოკვდომა“—ქართ. ლევ-ა

ეტრუსკული სიტყვის — ზმნური ფუძის მნიშვნელობა დადგენილად შეიძლება მივიჩნიოთ. ქართული ფუძე ძალზე არქაული ჩანს. იგი უკვე ძველ ქართულ ტექსტებში გვხვდება მრავალრიცხოვან ფორმებში: აღლევა, განლევა, განმლეველი, განულეველი, დალევა, დაულევენელად, მოლევა. მას, როგორც ჩანს, აქვს ოდენობის თუ ხარისხის დაკლების, გაქრობის მნიშვნელობა.

13. ეტრ. lupu „სიკვდილი“—ქართ. ლპ-ობ-ა

ეტრუსკული სიტყვის — ზმნური ფუძის მნიშვნელობა ექვს არ იწვევს. ქართული ლპ- ძირი, როგორც ჩანს, წარმოადგენს ქართულ-ზანური *ლბ-ს „დალობა“ ვარიანტს. მასში, როგორც გვიჩვენებს ლაფ-ი, ლობრ-ი, ლუ(მ)პ-ვა და სხვ. ფორმები, შეიძლება გვექონდეს სხვადასხვა — ა, ო, უ გახმოვანების საფეხურები.

წელიწადი, ღლე, მნათობები

14. ეტრ. avil „წელი“, „წელიწადი“—ქართ. ვალ-/ვლ- (←*ვლ-)

ეტრუსკული სიტყვის მნიშვნელობა არ იწვევს ექვს. ქართული ფუძე ვლ-/ვალ- ძალზე არქაული და ორგანული ჩანს ქართველური სამყაროსათვის. ფუძე აღდგება ქართულ-ზანური ერთიანო-

ბის დონემდე (მეგრ.-ქან. ულ-, ურ-). ძველ ქართულში გვხვდება მისგან ნაწარმოები მრავალრიცხოვანი ფუძეები და ტერმინები. ქართველურ ფუძეს აქვს სვლის, დინების მნიშვნელობა. თუკი სწორია ის დაკვირვება, რომ ეტრუსკული სახელი ზმნური ფუძიდან არის წარმოქმნილი, მაშინ სემანტიკური თვალსაზრისით არ არის შეუძლებელი ცნების „წელიწადი“ დაკავშირება „სვლის“ „დინების“ მნიშვნელობასთან.

15. ეტრ. ril „ასაკში“—ქართ. რ- „ყოფნა“ (←*რ-)

ეტრუსკული ფორმის მნიშვნელობა ექვს არ იწვევს. ფიქრობენ, ეტრუსკული ril წარმოადგენს ზედსართავს, რომელსაც აქვს გაგება „ასაკში“. ეტრუსკული ტექსტების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ril, როგორც წესი, გამოიყენება ასაკის აღმნიშვნელ რიცხვთან დამოუკიდებლად, როგორც სინონიმი avil-ისა—„წლის“, ან უფრო იშვიათად avils—თან ერთად. შდრ. TLE 394 rav. velani. ar. ril. XLII. leine და TLE 176¹ nerinai. ravniu. avils ril. LIIX. at [i?.] cravza-θuras. ფიქრობთ, ეტრუსკულ ტექსტთა ანალიზი იძლევა საინტერესო მასალას აღნიშნული ფუძის დაკავშირებისათვის მნიშვნელობასთან „ყოფი“. ამაზე ჯერ ერთი პეუძლია მიგვითითოს ril-ში -il დაბოლოებამ, რომელიც გვიჩვენებს ზმნური ფუძეებიდან მიმდობის მაწარმოებელ-il სუფიქსთან მიმართებას. მეორეც, თვით ril-ის პოზიციამ ეტრუსკულ წინადადებაში. ril, როგორც წესი, წინადადებაში დაისმის ასაკის აღმნიშვნელი რიცხვის წინ. მათ შორის არასოდეს არ დასტურდება სხვა სიტყვა. ეს სრულიად ბუნებრივია, როდესაც წინადადებაში არ არის ფორმა avils „წლის“, მაგრამ სრულიად გაუგებარია, როდესაც წინადადებაში გვხვდება ასეთი მიმდებრობა; avils ril LIIX. მართლაც, თუკი ril შეიცავს იგივე გაგებას, რასაც ქართული „ასაკში“, რუსული «в возрасте», გერმანული «alt», მაშინ წინადადების აგების ლოგიკის თვალსაზრისით ძალზე ძნელია იმის დაშვება, რომ ril შეიძლება დაისვას avils-სა და რიცხვს შორის, ანუ გვქონდეს ამგვარი კონსტრუქცია „წლის ასაკში 58“ (лет в возрасте 58, Jahre alt 58, annos natus 58 და ა. შ.). მაგრამ, თუკი ril-ს დაუეკავშირებთ მნიშვნელობას „ყოფი“,

ეტრუსკული კონსტრუქცია უფრო გასაგები გახდება: „წლისა მყოფი 58-ისა“ (лет будучи 58 да а. შ.). ამ შემთხვევაში არ გამოიწვევდა გაუგებრობას არც ის, თუ ეტრუსკულ წარწერას ავტორი avils-ის გარეშე დაწერდა: ril LIIIX „მყოფი 58-ისა“ (бывший 58). ქართული რ-„ყოფნა“ საერთოქართველურ დონემდე აიყვანება (შდრ. მეგრ. ვორექი, ქან. ვორე, სვან. ხუწარი).

16. ეტრ. tin „დღე“—ქართ. თენ- „თენება“ (←*თენ-)

ეტრუსკული სიტყვის მნიშვნელობა ეჭვს არ იწვევს. ქართ. თენ-ფუძის, რომელიც საერთოქართველურ დონემდე აიყვანება (მეგრ.-ქან. თან-, სვან. თენ-/თნ-), ეტრუსკულთან დაკავშირება სრულიად რეალური ჩანს. ამ შესაძლებლობას კიდევ უფრო ამყარებს ეტრუსკული სახელის „დილა“ ანალიზი.

17. ეტრ. tisan „დილა“—ქართ. თენ-ება-ა (←*თენება)

ეტრუსკული სიტყვის მნიშვნელობა დადგენილად შეიძლება ჩაითვალოს. როგორც ჩანს, მასში გამოიყოფა tin- ძირის სახესხვაობა te-/მე-, ისევე, როგორც ქართულში ძირი *თე „სინათლე“ უდევს საფუძვლად მისგან ნაწარმოებ დღის, გათენების, სითეთრის აღ-მნიშვნელ მრავალრიცხოვან ტერმინებს, მათ შორის თენ-საც.

18. ეტრ. tiv, tiu „მთვარე“—ქართ. თთუე „მთვარე“
(←*ლუ-(ს₁) თე) ან ქართ. *თე „სინათლე“ (←*თე)

თუ ეტრუსკული ტერმინი, რომლის მნიშვნელობა ეჭვს არ იწვევს, ნაწარმოებია იგივე ti- ძირისაგან, მაშინ მისი შეპირისპირება შესაძლებელია *თე ქართველურ ფუძესთან. თუკი იგი წარმოადგენს tiv, tiu ფორმათა გამარტივებულ ვარიანტს, მაშინ უფრო რეალური იქნებოდა მისი შეპირისპირება ქართ. თვთე/თთუე/თუესთან, რომელიც საერთოქართველურ დონემდე აიყვანება (მეგრ.-ქან. თუთა, სვან. დოშდულ). ამ შემთხვევაში ეტრუსკული მეტ სიახლოვეს გამოამჟღავნებს არა საეარაუდო საერთოქართველურ დუსტესთან, არამედ ქართულ-ზანურ *თუთე-სთან. აქვე საინტერესოა

ეგვიპტური ღვთაების თოთის, ალბათ ღმერთ-მთავრის, სახელწოდების გათვალისწინებაც³³.

კეთება, აგება, დაღება, დასმა

19. ეტრ. ac- „კეთება“, „მიგება“, „მსხვერპლის შეწირვა“—
ქართ. გ- „აგება“, „გება“ (←*გ-)

ეტრუსკული ფორმის მნიშვნელობა შეიძლება დადგენილად მივიჩნიოთ. ქართ. გ- ძირი, რომელიც საერთოქართველურ დონემდე ადის (მეგრ.-ჭან. გ-; სვან. გ-), აწარმოებს საკმაოდ მრავალრიცხოვან ფუძეებსა და ტერმინებს: გება „აშენება“, გება „დგომა“, გება „მიზღვა“, გება „შეწირვა“ და ა. შ. საინტერესოა შემერული პარალელი აგ — „კეთება“, „შენება“³⁴.

20. ეტრ. car- „შენება“, „აგება“, „კეთება“—ქართ. კარ-/კრ-
„შეკრა“ (←კარ-/კრ-)

ეტრუსკული ფუძის მნიშვნელობა ეჭვს არ იწვევს. ქართ. ფუძეს კარ-/კრ-, რომელიც ქართულ-ზანურ დონემდე ადის (შდრ. მეგრ.-ჭან. კორ-/კირ-), საკმაოდ ფართო მნიშვნელობა აქვს.

21. ეტრ. ces- „დაღება“, „დაწვენა“, „წოლა“—ქართ. კეც-
„კეცვა“, „დაკეცვა“ (←*კეც1-)

ეტრუსკული ფუძის მნიშვნელობა ეჭვს არ იწვევს. ქართ. ფუძე კეც- ქართულ-ზანურ დონემდე ადის (მეგრ. კეჩ-, კიჩ-) და საკმაოდ ფართოდ გამოიყენება ძველქართულ წერილობით წყაროებში.

22. ეტრ. *le- „დაღება“, „დაღმა“—ქართ. ღ(ვ)-/ღევ-„დაღება“
(←*ღ(ვ)-)

ეტრუსკული ზმნური ფუძის მნიშვნელობა მეტნაკლებად დადგენილად შეიძლება მივიჩნიოთ—იგი აღდგება ზმნური tece ფორმიდან. ქართული ფუძე ადის საერთოქართველურ დონემდე (მეგრ.-ჭან. ღ(ვ)-; სვან. ღ-)

23. ეტრ. *მამ- „ამება“, „ამართვა“, „დადგმა“—ქართ.
*დგამ-/დგმ-„დადგმა“ (←*დგამ-/დგმ-)

ეტრუსკული ზმნური ფუძის, რომელიც აღდგება ზმნური მამცე ფორმიდან, მნიშვნელობა შეიძლება დადგენილად მივიჩნიოთ. ქართ. დგამ-/დგმ- ადის საერთოქართველურ დონემდე (მეგრ.-ჭან.დგუმ-/დგიმ/; სვან. გემ-/გმ-). ეტრუსკულ გრაფიკაში d, როგორც წესი, გადმოიცემა -მ- ან -t-თი, ხოლო -g- გადმოიცემა-ც- ან -ჯ-თი. შესაბამისად სავსებით დასაშვებია dგ→ მჯ→მ განვითარება.

24. ეტრ. sut- „ჯდომა“—ქართ. ჯედ-/ ჯდ- „ჯდომა“

ეტრუსკული ზმნური ფუძის მნიშვნელობა მეტნაკლებად დადგენილად შეიძლება მივიჩნიოთ. შესაძლოა მასთანვე იყოს კავშირში ეტრ. სამი/suti „საფლავი“ და ჯატ- „ჯდომა“ (?). ქართული ფუძე ძალზე არქაული და ორგანული ჩანს ქართველური ენობრივი სამყაროსათვის. იგი გვხვდება უძველეს ქართულ წერილობით წყაროებში.

25. ეტრ. sc-, scu- (scu-, scuv-, esx-, escu-) „დადგმა“, „შეწირვა“, „განშორება“, „დასმა“—ქართ. სხ- „დასხმა“, „სხმა“ (←*ს₁ხ-)

ეტრუსკული ზმნური ფუძის მნიშვნელობა მიახლოებით არის განსაზღვრული. ქართული სხ- ადის ქართულ-ზანური ერთიანობის დონემდე (მეგრ. შხ-). ის უძველეს ქართულ წერილობით წყაროებში აწარმოებს ზმნურ ფუძეებს „ჯდომის“, „დგომის“, „გარეკვის“, „სხმის“ და ა. შ. მნიშვნელობით.

ფლობა, ყოლა, გაჩენა

26. ეტრ. feli „სამფლობელო“—ქართ. ფალ-/ფლ- „ფლობა“

ეტრუსკული სიტყვის მნიშვნელობა სავარაუდოა. მას ე. შტრნა-დი³⁵ უკავშირებს ქართულ ველს. ვფიქრობთ, უფრო რეალურია მისი დაკავშირება ქართულ ფალ-/ფლ- ფუძესთან, რომელიც ქართვე-

ლური ენობრივი სამყაროსათვის მეტად არქაული და ორგანული ჩანს.

27. ეტრ. *cil- „გაჩენა“—ქართ. ჩინ-/ჩენ- „(გა)ჩენა“ (←*ჩინ-)

ეტრუსკულ ზმნურ ფუძეს და მის მნიშვნელობას აღადგენენ ფორმებიდან cilens „genetrix“ და cilმ „ხალხი“, „ერი“. ქართული ფუძე აღის ქართულ-ზანური ერთიანობის დონემდე (მეგ.-ჰან. ჩქინ-).

28. ეტრ. acn- „ყოლა“—ქართ. ყვან- (←*ყვან-)

ეტრუსკული ზმნური ფუძის მნიშვნელობა შეიძლება დადგინდეს ეტრუსკულში. ხშირად განმეორებადი საფლავის წარწერებში დადასტურებული ფორმულით, რომელშიც მითითებულია გარდაცვლილის შეილთა რაოდენობა და შემდეგ მოცემულია აღნიშნული ზმნური ფუძიდან ნაწარმოები ესა თუ ის ფორმა. ქართული ფუძე, რომელიც ქართულ-ზანურ ერთიანობამდე აღის (მეგრ. ყონ-/ყონ-), თავის მხრივ, აღდება საერთო ქართველურ *ყა- „ყოლა“, „წაყვანა“ (ქართ. ყავ-; მეგრ.-ჰან. ყო-/ყო ; სვან. ყ(ა)-) დონემდე. ამგვარი შეპირისპირება მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება დავუშვათ, თუ ეტრუსკული ფორმა, თავის მხრივ, მიღებული არ არის ac- „კეთება“ ზმნური ფუძიდან³⁶.

ჰვა, საკულტო ნივთები

29. ეტრ. luθ „ჰვა“—ქართ. ლოდ- „ლოდი“

ეტრუსკული და ქართული ფორმების დაკავშირება ეკუთვნის ე. შტრნადს³⁷.

30. ეტრ. tul „ჰვა“—ქართ. თალ-/თლ- „თლა“ (←*თალ-)

ეტრუსკული ფორმის მნიშვნელობა კავშირშია tular-თან „სასაზღვრო ქვები“ და, ჩანს, ეს სიტყვა შეიცავდა თლილი ქვის გაგებას. ქართული ფუძე აღის ქართულ-ზანურ დონემდე (მეგრ. თოლ-).

მ1. ეტრ. *sal-* „მსხვერპლშეწირვისას გამოჟენებული სითხე“—
ქართ. სველ- „სველი“ (←**ს1ველ-*)

ეტრუსკული ფუძის მნიშვნელობა მეტნაკლებად დადგენილად შეიძლება მივიჩნიოთ. ქართული ფუძე ადის ქართულ-ზანური ერთიანობის დონემდე (მეგრ.-ჭან. შოლ-).

სვენება, ჭურება

მ2. ეტრ. *san-* „განსვენება“,—ქართ. სვენ- „სვენება“ (←**სვენ-*)

ეტრუსკული ფუძის მნიშვნელობა არ არის საბოლოოდ დადგენილი, თუმცა მას რიგ კონტექსტში აშკარად სწორედ მიცვალებულის, განსვენებულის მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს. ქართული ფუძე ადის საერთოქართველურ დონემდე (მეგრ.-ჭან. შეან- „ამოსუნთქვა“, სვან. შვემ-/შემ- „დასვენება“) და იგი აწარმოებს უკვე ძველ ქართულში ტერმინებს, რომელთაც აქვთ დაკრძალვის, მიცვალებულის მნიშვნელობა: დასუენება, განსუენება, განსუენებული და ა. შ.

მ3. ეტრ. *tva*, **tuv-* „ჩვენება“—ქართ. თვალ- (←**თვალ-*)

ეტრუსკული ფუძის მნიშვნელობა მეტნაკლებად დადგენილად შეიძლება მივიჩნიოთ. ქართული ფუძე ადის საერთოქართველურ დონემდე (მეგრ.-ჭან. თოლ-, სვან. თე-/თერ-).

ნაცვალსახელები

მ4. ეტრ. *mi*, *mini* (*me*, *mene* და ა. შ.) „მე“—ქართ. მე, მენა (←**მე(ნ)*)

mi და *mini* პარალელური ფორმების არსებობა ზოგიერთ მკვლევარს მიაჩნია ბრალდებითი ბრუნვის კვალის დამადასტურებლად ეტრუსკულში³⁸, თუმცა მეორენი ვარაუდობენ, რომ აქ საქმე გვაქვს პარალელურ ფორმებთან, რომელთაც არა აქვთ წინადადებაში განსხვავებული სინტაქსური ფუნქცია³⁹. ქართული მე, მენა, რომე-

ლიც საერთოქართველურ დონემდე ადის (მეგრ.-ქან. მა(ნ), სვან მი-), გვიჩვენებს ამგვარ პარალელურ ფორმათა არსებობის შესაძლებლობას.

85. ეტრ. ca, eca, ica „ეს“—ქართ. ე-გ, ი-გ-ი (←*ეგ)

ეტრუსკული ჩვენებითი ნაცვალსახელი ფუძის წინ გვიჩვენებს e ან i ხმოვნებს ან Ø-ს. ქართული ე-გ ადის საერთოქართველურ დონემდე (სვან. ეჟ). იგი რთულ ფუძეს წარმოადგენს და შედგება ორი ჩვენებითი ნაცვალსახელური ფუძისაგან ე- და გ-. ე-ფუძე შეიძლება შეცვალოს -ი ფუძემ და მაშინ ნაცვალსახელი მიიღებს ი-გ-ი ფორმას. როგორც ეტრუსკულში, ისე ქართველურში გამოიყოფა შესაბამისი ც- და გ- ფუძეები. ვფიქრობთ, ეტრუსკული e- და i- ნაცვალსახელის წინ ასევე მიმართებაში უნდა იყოს ქართველურ ე- და ი- ნაცვალსახელურ ფუძეებთან.

86. ეტრ. ta, ita „ეს“—მეგრ. თი, თე „ის“

ეტრუსკული ჩვენებითი ნაცვალსახელი, ისევე როგორც წინა შემთხვევაში, ირთავს ხოლმე წინ i-(მაგ. ita) და e-(მაგ. ela) ხმოვნებს. მეგრულში შემონახული ფუძე თე/თი ასევე შეიძლება წარმოგვიდგეს გავრცობილად ნაცვალსახელური ფუძით ა- და ე-: ათე, ეთი-(ნა)⁴⁰ და ა. შ.

87. ეტრ. in ნაცვალსახელური ნაწილაკი—მეგრ. -ნა ნაცვალსახელური ნაწილაკი

ეტრუსკული ნაცვალსახელური ნაწილაკის გამოყოფა მეტნაკლებად დადგენილად შეიძლება ჩაითვალოს. მეგრულში დადასტურებული -ნა ნაწილაკი, როგორც წესი, გვხვდება თი და თე ნაცვალსახელურ ფუძეებთან: თინა, თენა, „ეს, ის“, რომელნიც, თავის მხრივ, წარმოგვიდგებიან შეკვეცილი ინა და ენა ფორმებითაც⁴¹. ვფიქრობთ, ეტრუსკულში დადასტურებული itun, itan, tn ჩვენებითი ნაცვალსახელუბიც შეიძლება ორი ნაცვალსახელური ელემენტის გაერთიანებად წარმოვიდგინოთ. მაშინ ჩვენი დაკავშირება

კიდევ უფრო რეალური ხდება. შდრ. აგრეთვე ურარტული ჩვენებითი ნაცვალსახელი ini „ეს“⁴².

რიცხვითი სახელები

ეტრუსკული რიცხვითი სახელების აღმნიშვნელი ტერმინები ერთიდან ექვსამდე: *მა, zal, ci, sa, მაჰ, ხუბ* ჯერ კიდევ არ არის საბოლოოდ იდენტიფიცირებული, უეჭველად დადგენილად შეიძლება მივიჩნიოთ მხოლოდ *ci* „სამი“.

88. ეტრ. *ci* „სამი“—ქართ. სამ-ი (იბ. კავკ. *x- ან *ჟხ)

ეტრუსკული *ci*-ში დასაშვებია მონაცვლეობა *c/χ. ა. მ. χ* *ci* „სამად გაყოფა“ (?) მისი დაკავშირება შეიძლებოდა სავარაუდო საერთო-კავკასიურ *ხ—„სამი“ ფუძესთან. შდრ. აბხ. *хна, хны, ларг. хлэн-а-и, უდ. хи-ნ და ა. შ. აღნიშნული ძირი -x ან ჟხ-, მეცნიერთა უმეტესობის აზრით, გვიჩვენებს კანონზომიერ ბგერათშესატყვისობებს მრავალ კავკასიურ ენაში (x, s, ჰ), მათ შორის ქართველურ სამ-შიც⁴³.*

89. ეტრ. *მა* „ერთი“—ქართ. თითო, თუთო

ეტრუსკული რიცხვითი სახელის მნიშვნელობა მკვლევართა დიდ ნაწილს დადგენილად მიაჩნია. ქართული თითო, თუთო, რომელიც, ალბათ, ადის ქართულ თავ-ი (მეგრ. თი-; სვან. შდა-) ფუძემდებ, უკვე უძველეს ქართულ ტექსტებში გვხვდება და საკმაოდ არქაული ჩანს. შესაძლოა მასთანვე იყოს კავშირში ქართული თითი. თავ- ფუძიდან თვ/თუ-ს მიღება ქართველურისათვის ბუნებრივი ჩანს. შდრ. სა-ს-თუ-ნ-ალ-ი თვისი⁴⁴ და ა. შ.

40. ეტრ. *zal* „ორი“—ქართ. ცალ- (←*ცა-)

ეტრუსკული რიცხვითი სახელის ამგვარ მნიშვნელობას მკვლევართა დიდი ნაწილი უპერს მხარს. ქართულ ცალ-ს, რომელიც აღგება ქართულ-ზანურ ღონემდე (მეგრ. ცალ-) და გვხვდება უკვე

უძველეს ქართულ წერილობით წყაროებში, ჰქონდა როგორც „ერთის“, ასევე „ორის ტოლისგან ერთის“⁴⁵ მნიშვნელობა.

**41. ეტრ. ლჰ „ოთხი, ხუთი, ან ექვსი“ — ქართ. ხუთ-
(←*ხუ (ს₁) თ-)**

ეტრუსკული რიცხვითი სახელის მნიშვნელობა არ არის საბოლოოდ დადგენილი. ქართული ხუთ-ი ადის საერთოქართველურ დონემდე (მეგრ.-ჭან. ხუთ-, სვან. ვოხუშდ).

სხვადასხვა

**42. ეტრ. caჰ „მზე“, „მზის ღმერთი—კათი“ — ქართ. ქათ-,
ქათქათი**

ეტრუსკული ტერმინის მნიშვნელობა მეტნაკლებად დადგენილად შეიძლება მივიჩნიოთ. ქართული ქათქათი „თეთრი“ აშკარად რედუბლიცირებულ ფუძეს წარმოადგენს ქათ- ძირიდან. ხომ არ უნდა განვიხილოთ ამავე რიგში ფუძეები: კაშკაში, ლაქლაქი, ხაშ-ხაში?

43. ეტრ. had „მოწყალედ ყოფნა“, „მოხედვა“ — ქართ. ხედ-ვა

ეტრუსკული ზმნური ფუძის მნიშვნელობა დაახლოებით არის განსაზღვრული. ქართული ფუძე ხედ- მეტად არქაული ჩანს. მას უკვე ძველ ქართულში აქვს საკმაოდ ფართო მნიშვნელობა, მათ შორის „გულისხმის-ყოფის“, „მოხედვის“.

44. ეტრ. men- „მიცემა“, „დატოვება“ — ქართ. მცნ-/მცენ- „ანდერძის დატოვება“, „დაბარება“ (←მც₁ნ-)

ეტრუსკული ზმნური ფუძის მნიშვნელობა მეტნაკლებად დადგენილად შეიძლება მივიჩნიოთ. ქართული ფუძე აღდგება ქართულ-ზანური ერთიანობის დონემდე (მეგრ. ჩინ-, ჭან. მჩინ-). ფუძე დადასტურებულია უძველეს ქართულ ტერმინში მცნება. ეტრუსკულში ms კომპლექსი სიტყვის ანლაუტში არ არის მოსალოდნელი, რადგან უნდა გამარტივებულიყო.

45. ეტრ. neč „მიცვალებული“, „დაკრძალული“—ქართ. ნეშტ-

ეტრუსკული ფუძის მნიშვნელობა მეცნიერთა უმეტესობას ამგვარად აქვს გაგებული. ქართული ნეშტი თავისი სტრუქტურით საკმაოდ არჩაულია.

46. ეტრ. put- „დაღმა“, „დაუენება“, „დასმა“—ქართ. ბად-ება

ეტრუსკული ზმნური ფუძის მნიშვნელობა, რომელიც გვხვდება pute ფორმითაც, ამგვარად აქვს განსაზღვრული ა. პფიფიგს. ქართ. ფუძე საკმაოდ არჩაული ჩანს და იგი ფართოდ არის გავრცელებული უკვე ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლებში. ხომ არ არის იგი კავშირში ქართ. ბუდე-სთან (მეგრ. ბუდე, სვან. ბიდ-/ბუდ-)?

47. ეტრ. *raθ „წესრიგი“—ქართ. რთვ- „რთვა“ (←*რთვ-)

ეტრუსკული ფუძის მნიშვნელობა ამგვარად აქვს განსაზღვრული ა. პფიფიგს. იგი აღდგება raθiu „მოწესრიგებული, ჩვეულებრივი, შემკული“ ფორმიდან. ქართული ფუძე ადის ქართულ-ზანური ერთიანობის დონემდე (მეგრ.-ჭან. (რ)თ (ე) —). ფუძეს უკვე ძველ ქართულში აქვს საკმაოდ ფართო მნიშვნელობა, მათ შორის, „შეკრების“, „დახურვის“, „მორთვის“ და ა. შ.

48. ეტრ. raχ- „აღება“, „მონჯადება“, „შეგროვება“ (?)—ქართ. რაცხ- „რაცხვა“ (←*რაცხ-)

ეტრუსკული ზმნური ფუძის მნიშვნელობისათვის შდრ. ა. პფიფიგი. ქართ. ფუძე აღდგება ქართულ-ზანური ერთიანობის დონემდე (მეგრ. კო-როცხ-, ჭან. კო-(რ)ოცხ-, კო-რცხ-). ეტრუსკულში აქვს კომპლექსის გამარტივება იყო მოსალოდნელი აუსლაუტში.

49. ეტრ. *rep- „სწრაფვა“—ქართ. რბ-ენა

ეტრ. ზმნური ფუძის მნიშვნელობისათვის შდრ. ა. პფიფიგი. ქართ. ფუძე საკმაოდ არჩაული ჩანს და ფართოდ გამოიყენება ძველი მწერლობის ძეგლებში. ხომ არ შეიძლება დაგვეკავშირებინა ეტრუსკულ ფუძესთან (ს)წრაფ(ვ)ა ქართველური, ასევე მეტად არჩაული ფუძე?

50. ეტრ. *šac- „მიძღვნა“, „მიცემა“, „შეწირვა“—ქართ. ციქუ-
„ციქუა“, „მოციქული“ (←*ციქუ-)

ეტრუსკული ზმნური ფუძის მნიშვნელობისათვის შდრ. ა. პფი-
ფიგი. ქართ. ფუძე, რომელსაც აქვს „გაგზავნის“ მნიშვნელობა, აღ-
დგება ქართულ-ზანური ერთიანობის ღონემდე (მეგრ.-ჭან. ჩქ(ვ)-,
შქ(ვ)-).

51. ეტრ. sal- „მოტანა, „მიცემა“, „შეწირვა“—ქართ. ძლ-ევ-ა-
„მიცემა“.

ეტრუსკული ზმნური ფუძის მნიშვნელობისათვის შდრ. ა. პფი-
ფიგი. ქართული ფუძე საკმაოდ არქაული ჩანს. მას აქვს სხვა მრავ-
ალრიცხოვან მნიშვნელობასთან ერთად „მიცემის“ მნიშვნელობაც
უკვე უძველეს ქართულ წერილობით ძეგლებში.

52. ეტრ. *sen „ხსოვნა“—ქართ. ხსენ-„გახსენება“ (←*ჰსინ-).

ეტრუსკული ფუძის მნიშვნელობისათვის შდრ. ა. პფიფიგი.
ქართული ფუძე აღდგება ქართულ-ზანური ერთიანობის ღონემდე
(მეგრ.-ჭან. შინ-). თავკიდური ქართველური კ-ს დაკარგვის საფუძ-
ველი უკვე მეგრულ-ჭანურში არსებობდა.

53. ეტრ. šin- „აღება“, „მიღება“—ქართ. ძენ-/ძინ- „შეძენა“
„მიმატება“ (*←ძინ-)

ეტრუსკული ზმნური ფუძის მნიშვნელობისათვის შდრ. ა. პფი-
ფიგი. შესაძლოა მასთანვე იყოს კავშირში მორე ეტრუსკული ზმნური
ფუძე zin-(←zin-ak-u, zin-ac-e), რომელსაც აქვს, ალბათ, „მიცე-
მის“, „დამზადების“ ან სხვა მსგავსი მნიშვნელობა. ქართული ფუძე
აღდგება ქართულ-ზანური ერთიანობის ღონემდე (მეგრ.-ჭან. ძინ-).

54. ეტრ. spela „საფლავი“—ქართ. ფალ-/ფლ- „ფლვა“
(←*ფალ-)

ეტრუსკული სიტყვის მნიშვნელობა საკმაოდ საიმედოდ არის
დადგენილი. ე. შტრნადს⁴⁸ მასთან სურს დააკავშიროს ქართული
საფლავი. ვფიქრობთ, უმჯობესი იქნებოდა მასთან ქართული ფალ-/

ფლ- ფუძის დაკავშირება, რომელიც ქართულ-ზანური ერთიანობის დონემდე ადის (მეგრ. ფულ-, ჰან. მფულ-). ეტრუსკულში სიტყვის თავში s შეიძლება ეგვეოსურ ენათათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური კანონზომიერების საფუძველზე განვითარებულიყო⁴⁷. ხომ არ არის მასთანვე კავშირში ბერძნული σφεζασι „გამოქცაბული“, რომელსაც არ აქვს საიმედო ეტიმოლოგია⁴⁸?

55. ეტრ. spura „ქალაქი“—ქართ. ფარ- „ფარვა“ (←*ფარ-)

ეტრუსკული სიტყვის მნიშვნელობა საკმაოდ საიმედოდ არის დადგენილი. ქართული ფუძე აღდგება საერთოქართველურ დონემდე (მეგრ. ფორ-, სვან. ფარ-/ფრ-). როგორც ჩანს, აქ საქმე გვაქვს უძველეს მემკვიდრეულ ფუძესთან, რომელიც თავს იჩენს მრავალ ძველ ენაში: შუმერული bar „სახლი“, ეგვიპტური pr „სახლი“, ხეთური parn-, pir „სახლი“, ლუვ. parna „სახლი“, ლიდ. bira „სახლი“, ბერძნული βάρη „სასახლე, დიდი სახლი“, Παρνα(σ)ός⁴⁹. ვფიქრობთ, ეტრუსკულში წინამდებელი s განვითარებულია⁵⁰. ქართულ ფარ- ფუძეს აქვს საკმაოდ ფართო გამოყენება: ფარი, საფარი და ა. შ. თუკი გავითვალისწინებთ ეტრუსკულ ქალაქთა თავისებურებას—ისინი პირველ რიგში იყვნენ გამაგრებული დასახლებული პუნქტები, მაშინ ეტრუსკული სიტყვის ქართ. ფარ- ფუძესთან შეპირისპირება საკმაოდ რეალური ჩანს. ხომ არ შეიძლებოდა აქვე განგვეხილა ქართ. ბურ-„ბურვა“, რომელიც ასევე საერთოქართველურ დონემდე აღდგება (მეგრ.-ჰან. ბურ-, სვან. ბურ-)?

56. ეტრ. sren „სურათი“, „სამკაული“—ქართ. წერ- „წერა“ (←*წერ-)

ეტრუსკული სიტყვის მნიშვნელობა შეიძლება დადგენილად მივიჩნიოთ. ე. შტრნადი⁵¹ მას უკავშირებს ქართულ „სურათს“ არაბული sūratum წყაროს მითითებით. ვფიქრობთ, ამგვარი დაკავშირება არ არის რეალური. თუკი ეტრუსკულ ფორმაში გამოვეყოფთ sr- ძირს და -en სუფიქსალურ ელემენტს, რომელიც საკმაოდ პროდუქტიულია ეტრუსკულ სიტყვათწარმოებაში, მაშინ ეტრუსკული ძირის კავშირი ქართ. წერ- ფუძესთან, რომელიც აღდგება საერთო-

ქართველურ დონემდე (მეგრ.-ჰან. (ნ) ჰარ-, სვან. (ჰ)რ-) და რომელსაც თავდაპირველად „გამოსახვის, ნახაზის გამოყენის, ამოკაწერის“ მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, არ შეხედებოდა დაბრკოლებას.

57. სამ „მსხვერპლშეწირვისას გამოყენებული საპკურებელი.
სითხე“—ქართ. წვეთ- „წვეთა“ „წვეთი“ (←*წვეთ-)

ეტრუსკული ფუძის მნიშვნელობის გარკვევისას მეტნაკლები სიზუსტით მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ აქ საქმე გვაქვს რაღაც სითხესთან. ზოგნი მასში რძეს, ზოგნი კი სისხლს ხედავენ (მიმოხილვისათვის ა. პფიფიგი). ქართული ფუძე, რომელსაც აქვს სახელური და ზმნური მნიშვნელობა, აღდგება ორ დონეზე: სახელური —საერთო ქართველურზე (მეგრ. ჰვეთ-, ჰვათ-, სვან. ვედ) და ზმნური ქართულ-ზანურზე (მეგრ. ჰვათ-). ქართველური -ვე, -ვა კომპლექსის ეტრუსკულ u-ში გადასვლა სხვა მაგალითებშიც დასტურდება. შდრ. 31, 33.

58. ეტრ. tar „სამსხვერპლო ცხოველი“—ქართ. თრ-/თერ-,
დილაქტ. თარ- „თრევა“, (←*თრ-)

ეტრუსკული სიტყვის მნიშვნელობისათვის შდრ. ა. პფიფიგი. ქართული ფუძე ადის საერთოქართველურ დონემდე (მეგრ. (ნ)თგრ-, (ნ)თირ-, ჰან. თირ-, თორ-, თურ-, სვან. თრ-/თირ-), ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლებში ამ ფუძით ნაწარმოები ზმნები ხშირად გამოიყენება მსხვერპლის დანიშნულების ადგილისაკენ გადაყვანის აღსანიშნავად.

59. ეტრ. tevaraშ „მსაჯული“—ქართ. თავ- „თავი“ „მეთაური“
(←*(ს₁) თავ-)

ეტრუსკული სიტყვის მნიშვნელობისათვის შდრ. ა. პფიფიგი. ეტრუსკულ ტერმინში, ვფიქრობთ, შეიძლება ძირის lev-, სუფიქსალური-ar და -აშ ელემენტების გამოყოფა. საინტერესოა, რომ ქართული ფუძე, რომელიც საერთოქართველურ დონემდე აღდგება (ჰან. თი, სვან. შდა, შტა), აწარმოებს ტერმინს მთავ-არ-ი, რომელსაც უძველეს ქართულ ძეგლებში ჰქონდა, სხვათა შორის, „მსაჯულის“

მნიშვნელობაც. ხომ არ უკავშირდება ამავე ეტრუსკულ ფუძეს *tame-ra* „მზრუნველი“ ტერმინიც?

60. ეტრ. *trin-* „მორწყვა“, „პყურება“ (მსხვერპლშეწირვისას)—
ქართ. თრ-/თვერ- „თრობა“, „სმა“, (←*თრ-)

ეტრუსკული ზმნური ფუძის მნიშვნელობისთვის შდრ. ა. პფიფიგი. შესაძლოა მასთანვე იყოს კავშირში *leitrum* „სასმელი“ (?). ქართული ფუძე აღდგება საერთოქართველურ დონემდე (სევან. თრ-). მას აქვს განსაკუთრებით ფართო გამოყენება სევანურში: ლი-თრ-ჟ „სმა“, ლა-თრ-ა „სასმისი“⁵² და ა. შ.

61. ეტრ. *zil-* „ბატონობა“, „მართვა“—ქართ. ძლ-/ძალ-
„ძლიერი“, „ძალა“

ეტრუსკული ფუძის მნიშვნელობა სავარაუდოდ შეიძლება აღ-
ვადგინოთ *zila*მ „პრეტორი“ ტერმინიდან (შდრ. ა. პფიფიგი).
ქართული ფუძე საკმაოდ არჩაული ჩანს და იგი უკვე ძველ წერი-
ლობით ძეგლებში ფართოდ არის წარმოდგენილი როგორც ა, ისე
Ø გახმოვანებით: ძლევა, ძალი და ა. შ.

62. ეტრ. *velia* „მიწა“, „დედამიწა“—ქართ. ველ-
„ველი“ (←*ველ-)

ეტრუსკული სიტყვის მნიშვნელობა მეტნაკლებად დადგენილია.
ქართული ფუძე აღდგება ქართულ-ზანური ერთიანობის დონემდე
(მეგრ. ვე(ლ)-).

ჩვენ მიერ განხილული ეტრუსკული სიტყვები შეადგენს იდენ-
ტიფიცირებული ე. წ. ძირეული ეტრუსკული ლექსიკის დაახლოე-
ბით 60 პროცენტს, მაგრამ შეხვედრები ამით არ ამოიწურება. მათი
ხვედრითი წონა მნიშვნელოვანია თვით ამ ენების გრამატიკულ
სტრუქტურაში.

გრამატიკული შეხვედრები

ერგატიული კონსტრუქცია რამდენიმე წლის წინ ჩვენ გამოვთქვით ვარაუდი, რომ ეტრუსკულ ენაში არსებობდა სუბიექტის ბრუნვა-ერგატივი, რომელსაც ჰქონდა -si/-śi დაბოლოება⁵³. აღნიშნული სუფიქსის მქონე ფორმები ეტრუსკოლგთა მიერ, ჩვეულებრივ, განიხილება როგორც ნათესაობითის ვარიანტები, გამოყენებული რიგ შემთხვევებში ლათინური და სხვა ფუნქციით⁵⁴. და მაინც, უკანასკნელ ხანებში ა. პფიფიგი იძულებული იყო ელი-არებინა, რომ რამდენიმე შემთხვევაში ამ ფორმებს შეიძლება მხოლოდ ერგატივის მნიშვნელობა ჰქონდეთ⁵⁵. ჩვენ არ გამოვრიცხავთ იმის შესაძლებლობას, რომ ემფატიკური ხმოვნის მიმატების შემდგომ ნათესაობითის ეტრუსკულმა დაბოლოებამ -s მართლაც შეიძლება მიიღოს -si/-śi ფორმა⁵⁶. თუმცა მიგვაჩნია, რომ ეტრუსკულში არსებობდა სუბიექტის სპეციალური ბრუნვა—ერგატივი-si/-śi დაბოლოებით, რომელიც მხოლოდ ფორმალურად ემთხვეოდა ემფატიკურ ნათესაობითს. შევეხოთ ამის დამადასტურებელ რამდენიმე შემთხვევას. სიტყვა *clan* „შვილი“ ეტრუსკულ წარწერებში გვხვდება როგორც ნათესაობითის *clens*, ასევე ჯერ გაურკვეველი *clensi* ფორმითაც. როგორც ტექსტის ანალიზი გვიჩვენებს, ვერც ერთ შემთხვევაში *clensi*-ის ვერ ჩავთვლით ვერც ნათესაობითის და ვერც მიცემითის მნიშვნელობის მქონედ; განვიხილოთ ცალკეული წარწერები:

TLE 651

1) *auleśi. meteliś. ve. vesial. clenśi*

2) *cen. fleres. tece. sanśl. tenine*

3) *tuñneś. χisvlicś*

ეს არის ძვ. წ. ა. II—I საუკუნის წარწერა „Arringatore“-დ წოდებულ სტატუაზე. აღნიშნულ წარწერაში ზმნა უთუოდ *tece* არის,

რომელიც შეიძლება მივიჩნიოთ მხოლოდითი რიცხვის მესამე პირის ფორმად, ზმნური ფუძიდან *te* „დადგმა, დადება“ და *ა. შ.* და ვთარგმნოთ, როგორც „დადგა“. ბუნებრივია, ამის შემდგომ ისმის სუბიექტისა და ობიექტის პრობლემა. ამ შემთხვევაში სახელობით ბრუნვაში დგას მხოლოდ *fleres* „სტატუა“, რომელიც *cen* „ეს“-თან კავშირში უნდა იყოს და ვერაფრით ვერ ჩაითვლება სუბიექტად. რაც შეეხება სხვა ფორმებს, წარწერის არც ერთი არსებითი სახელი არ დგას სახელობით ბრუნვაში: *meteliš* ნათ. ბრუნვა მამაკაცის საკუთარი სახელიდან და ითარგმნება როგორც მეტელ-ის, *ve* აბბრევაცია უნდა იყოს პატრონიმიკონ *ve(lus)*-ისა—„ველის“, *vesial* ნათ. ბრუნვა მეტრონიმიკონისა—„ვესიის“, *sangš-*„ალტჰმის (დადგენილების) თანახმად“ (?) *lenine* ზმნის *ten*—„დასმა“ „დადგმა“ (←*te*) კაუზატივის აორ. III პ. „დაადგმევინა“, *tušines* „საქალაქო“ „ქალაქის“, *χισυλις* „ხისელიკის“ (თანამდებობის აღმნიშვნელი ტიტული). დაგვრჩა განესაზღვროთ *auleši* და *clenši* ფორმების ფუნქცია და პოზიცია. ის, რომ აღნიშნული ფორმები სინტაქსურად ურთიერთშეთანხმებულნი არიან, დგინდება დაბოლოებათა იდენტურობით. თუკი მ. კრისტოფანის ინტერპრეტაციას მივიღებთ⁵⁷. (*Ad Aulo Metello di Vel e di Vesi figlio. Questa statua pose(?)*), მაშინ ამ ე. წ. მიცემითის ფორმებთან უნდა დავაკავშიროთ *Meteliš*-იც, მაგრამ ეს გარკვეულ სირთულეებს წარმოქმნის: ა) *meteliš*-ი ბოლოვდება *ჭ-ზე* და არა *ჭი-ზე*, ბ) ამგვარი ინტერპრეტაციის შემთხვევაში სავსებით იკარგება ინფორმაცია სუბიექტის—აღმშენებლის შესახებ, რომელსაც, როგორც წესი, იძლევიან ეტრუსკული და, საერთოდ, ანტიკური საამშენებლო და მემორიალური წარწერები⁵⁸, გ) *tece* უნდა იყოს ზმნის გარდაუვალი ფორმა, რადგან სხვაგვარად ძნელი იქნებოდა *cen fleres* „ეს სტატუა“ ინტერპრეტაცია. ეფიქრობთ, ყველა ეს წინააღმდეგობა იხსნება, თუკი დავუშვებთ, რომ *auleši* და *clenši* ამ შემთხვევაში ერგატივის ფორმებია, ამგვარი დაშვებისას წარწერა გასაგები ხდება:

1) ავლემ (ერგ.) მეტელის (ნათ.) ველისა (ნათ.) და ვესიის (ნათ.) შვილმა (ერგ.)

2) ეს სტატუა (სახ.) დადგა- ალტჰმის (დადგენილების) თანახმად დაადგმევინა.

3) საქალაქო ხისვლიკისა.

ამის შემდგომ განვიხილოთ ზოგიერთი სხვა წარწერა:

TLE 315

1. eca. suṁic. velus. ezipus

2. clensi. cerine

საფლავის სტელა ძვ. წ. ა. IV-III საუკუნისა.

eca არის ჩვენებითი ნაცვალსახელის „ეს“ სახელობითი ბრუნვის ფორმა. suṁic არის საფლავის სახ. ბრუნვის ფორმა ც-„ც“ მკაცვშირებელი კოპულით. velus ezipus „ველის ეცპუსა“—ეტრუსკული სახელისა და მამის სახელის ნათესაობითი. cerine ზმნური ფუძიდან cer(←car) „შენება აგება“ ნაწარმოები მესამე პირის (კაუზატ.) ფორმა. clensi ა. პფიფიგის შენიშვნითაც მხოლოდ სახელ. clan-ის „შვილი“ ერგატივის ფორმა უნდა იყოს⁵⁹, რის შემდეგაც წარწერა შეიძლება ასე წავიკითხოთ:

1) ეს (სახ.) და საფლავი (სახ.) ველის ეცპუს (ნათ.) 2) შვილმა ააგებინა.

TLE 619.

1) cehen. suṁi. hinṁiu. ოუეს. sianḡ. etve. ოაure. lautneḡcle. caresri. auleḡ. larṁial. precuṁuraḡi.

2) larṁialisvle. cestnal. clenaraḡi. ეფ. fanu. lautn.precuḡ ipa. murzua. cererum. ein.

3) heczri. tunur. clutiva. zelur [:] X X X X (X) †

ეს შედარებით ვრცელი წარწერა, როგორც ა. პფიფიგი აღნიშნავს, ორი ნაწილისაგან შედგება: სააღმშენებლო წარწერისაგან 1-2a (clenarasi ფორმის ჩათვლით) და lex sepulcralis-ისაგან 2b (ეფ-იდან) ბოლომდე⁶⁰. ამ შემთხვევაში ჩვენ გვაინტერესებს წარწერის პირველი ნაწილი, რომელშიც დასტურდება კიდევ ჩვენთვის საინტერესო ფორმები precuṁuraḡi და clenaraḡi, შემასმენელი ამ შემთხვევაში არის caresri, „car“ შენება ზმნის ფორმიდან. ალბათ ამ შემთხვევაში ჩვენ გარდამავალ ზმნასთან გვაქვს საქმე, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში წარწერა ველარ მოგვაწვდიდა ინფორმაციას საფლავის აღმშენებლის შესახებ, მეორე მხრივ კი სააღმშენებლო წარწერის მეორე ნაწილში მივალდებით ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ (თუკი si-ზე ფორმებს ნათესაობითად მივიჩნევთ) ექვსი არსებითი სახელის არაბუნებრივ შეჭგუფებას. შესაბამისად caresri ბუნებრივი იქნებოდა გვეთარგმნა როგორც „აღაშენეს“. რაც შეეხება სხვა ფორმებს, აქ შეიძლება შემდე-

გი ითქვას. *cehen* არის ნაცვალსახელური ფორმა *ca* („ეს“) + *hen* (დეიქტური ნაწილაკი „აქ“) — „ეს“. *suṣi* „საფლავი“ „სამყოფელი“ (სახ.). *hinṣiu* = (*hinṣu*) „მიწისქვეშა“ „ქვეშ მდებარე“. *ṣuəs* *sians* მნიშვნელობა გაურკვეველია. *etve* უნდა იყოს მოდალისი, რომელიც, თუკი პფიფიგის ინტერპრეტაციას მივიღებთ, შეიძლება ნიშნავდეს „როგორც წარჩინებული, წარჩინებულად“⁶¹. *ṣaure* ასევე მოდალისი *ṣaura*-დან „საფლავი“. *etve ṣaure* შესაბამისად შეიძლება ითარგმნოს: „წარჩინებულ საფლავად“, „ვით საფლავი წარჩინებული“. *lautnešcle* (*laut* „ოჯახი“ „გვარი“ — *cla* კოლექტიურობის სუფიქსი, რომელიც დაერთვის ნათესაობითის ფორმებს) შეიძლება ითარგმნოს „საგვარეულოდ“, „საოჯახოდ“, „მთელი ოჯახისად“ (მოდალისი). *aules* (ნათ.) — „ავლესი“, *larṣial* (ნათ.) „ლართის“, *larṣialisvle* (ემფ. პრონომ. ნათეს. კუთვნილ. ზედსართავი პატრონიმიკონიდან (ლართ.) — „ლართის“. *cestnal* (ნათ. მეტრონიმიკონიდან *cestnei*) — „კესტნის“. თუკი დავუშვებთ, რომ —*si*-იანი ფორმები ამ შემთხვევაშიც ერგატივია, რისკენაც იხრება თვით ა. პფიფიგიც⁶², მაშინ *precuṣuraši* (*precu* (საკუთარი სახ.) + *ṣur* (კოლექტიური კუთვნილებისა და მრავლობითობის სუფიქსი) + *a* (ემფატიკური ხმ.) + *ši* (ერგატ.)) შეიძლება ითარგმნოს „პრეკუანთა“, ხოლო *clenaraši* („შვილი“ + *ar* (მრავლ. ნიშანი) + *ši* (ერგ.)) — „შვილებმა“. შესაბამისად წარწერა შეიძლება ასე წავიკითხოთ:

1) ეს საფლავი მიწისქვეშა *ṣuəs*(?) *sians* (?) წარჩინებულ საფლავად საოჯახოდ ააგეს ავლეს ლართის პრეკუანთა

2) ლართისა და კესტნის შვილებმა.

თუკი ამ შემთხვევაში —*si*/-*ši*-იანი ფორმების ერგატივებად მიიჩნევა რეალურია, ვფიქრობთ, ამ თვალსაზრისით უნდა განვიხილოთ წარწერათა კიდევ ერთი ნაწილი, რომელშიც მსგავსდაბოლოებიანი სახელები გვხვდება ზმნურ ფუძეებთან მეტწილად -*u* ხმოვანზე დაბოლოებულებთან. ჩვეულებრივ, ზმნის ამ ფორმებს ეტრუსკოლოგიაში მიიჩნევენ ე. წ. ზმნურ სახელებად (*Verbalnomen*)⁶³. ა. მ. ფუძიდან *mul* — „მიძღვნა“ -*u*-თი იწარმოება *mulu*, რომელსაც თარგმნიან როგორც „მიძღვნილი“ „ძღვენი“, *aliqu* „მიცემული“, *zinaku* „შეძენილი“, „სრულქმნილი“ „შექმნილი“. ჩვეულებრივ ამ მოსაზრებას ამყარებენ იმ ფაქტითაც, რომ ზოგიერთი არსებითი სახელი, რომელიც

ზმნურ ფუძეებს შეიცავს, ბოლოვდება ა-ზე ა. მ. (ziχ—„წერა“→ zixა „მწერალი“. ვფიქრობთ, ეს არ არის საკმარისი ზემოთ მოტანილ ფორმათა ამგვარი ინტერპრეტაციისათვის. ჩვენის აზრით, ამგვარ ინტერპრეტაციას რამდენიმე მომენტი უშლის ხელს:

ა) ზოგიერთ წინადადებაში ზმნური ფორმები —ა-ზე შეიძლება ითარგმნოს მხოლოდ როგორც მესამე პირის ფორმები. ა. მ.

TLE 889

1) semni(?) r[a]mθa. spitus. la[rθal]

2) puia. amce. lupu. avils. XXII

3) huṣur. ci. acnanas

თუკი ა. პფიფიგის ინტერპრეტაციას მიეყვებით, ამ წარწერაში TLE 888 და TLE 887-ის გათვალისწინებით შეიძლება გამოვყოთ რამდენიმე ტიპური სეგმენტი⁶¹:

I. semni r[a]mθa სემნი რამთა II. spitus la [rθal] puia amce სპიტუს ლართის ცოლი იყო. III. lupu avils [X]XII — წლის 22 IV. husur ci acnanas შეილები სამი დატოვა (ჰყავდა)

თუკი lupu ფორმას წარმოვიდგენთ ნაზმნარ სახელად, მაშინ III სეგმენტი უნდა ვთარგმნოთ: „მომკვდარი 22 წლის (ასაკში)“, მაგრამ დადსტურება amce „იყო“ ფორმისა II სეგმენტში და acnanas „დატოვა“ „ჰყავდა“—IV-ში გვაიძულებს, რომ აქ lupu ვთარგმნოთ როგორც პირიელი ფორმა „მოკვდა“. ამას ადასტურებს აგრეთვე TLE 887 და TLE 888, რომლებშიც იგივე სტრუქტურის მქონე III სეგმენტში დასტურდება ზმნის პირიელი ფორმა svalce „იცხოვრა“. ავილოთ მეორე მაგალითი.

TLE 165

1) arnθ. χurcles. larθal. clan. ramθas. pevtñial. zilc. par-χis. amce

2) marunux. spurana. cepen. tenu. avils. maxs. semfalχls. lupu მართალია, ამ წარწერაში ყველაფერი ნათელი არ არის, მაგრამ მაინც შეიძლება ზმნურ ფორმებთან დაკავშირებულ სიტყვათა გარკვეული ჯგუფების გამოყოფა. პირველი ჯგუფის სიტყვები თავს იყრიან amce marunux-ის გარშემო (amce „იყო“ marunθ ჩვენთვის ჯერ უცნობი ზმნური ფორმა თანამდებობის აღმნიშვნელი ტერმინიდან

„მარონი“, ႁ-ც, მაკავშირებელი კოპულა, ქართ. „ც-ს“ შესაბამისი, უნდა გადმოიცეს „და“ კავშირით), მეორე ჯგუფში—*tenu*-ს „თანამდებობის აღსრულება“, „თანამდებობაზე დანიშვნა“, „დასმა“, მესამეში—*lupu*-ს გარშემო. თუკი ამ შემთხვევაში იმ თვალსაზრისს გავიზიარებთ, რომ *maruui*, *tenu*, *lupu* ფორმები ზმნური სახელებია, მაშინ ძნელი იქნება იმის ახსნა, რა პრინციპით უპირისპირებს პირველი ჯგუფის *amce* პირიელ ფორმას წარწერის შემსრულებელი ზმნის სახელურ ფორმებს პირველ, მეორე და მესამე ჯგუფებში, რითი უნდა აეხსნათ სამი ზმნური სახელის შეჯგუფება წარწერის მეორე ნაწილში. საკმარისია ეს ფორმები ეთარგმნოთ როგორც პირიელი „იმარონა“. „თანამდებობა აღასრულა“ და „მოკვდა“, რომ წარწერა სრულიად ნათელი გახდება:

1) არნთი ხურკლეს ლართის და რამთას პევტნიას შვილი პრეტორი *parxis* (ნათ. *parxi*-დან—თანამდებობის ტიტული) იყო.

2) და იმარონა. ქალაქის *cepen*-ის (?) თანამდებობა აღასრულა. მოკვდა 75 (?) წლისა.

ბ) -*u* ზოგიერთ შემთხვევაში უშუალოდ ზმნის ფუძეს დაერთვის (*mul-u*, *tur-u*), სხვებში კი ცალკეული სუფიქსებით გავრცობილ ფუძეებს (*al-iq-u*, *cer-ix-u*, *rin-ak-u* და ა.შ.).

გ) არც ერთ შემთხვევაში—*u*-ზე დაბოლოებული ზმნური ფორმების შემცველ წინადადებაში ეს ფორმები არ არის გამყარებული ყოფნა ან სხვა ზმნის, რომელიც აქ იგულისხმება, პირიელი ფორმებით.

დ) არც ერთ შემთხვევაში *u*-ზე დაბოლოებულ ზმნურ ფორმებთან არ არის შეთანხმებული ჩვენებითი ნაცვალსახელი, ან ზედსართავი, ან რიცხვითი სახელი, რომელიც გამოკვეთდა მის სახელურ ბუნებას.

ე) თუკი -*u* ფორმებს მივიჩნევთ ნაზმნარ სახელებად, ხოლო მათთან დაკავშირებულ -*si/-xi* ფორმებს ემფატიკურ ნათესაობითად, მაშინ ახსნას მოითხოვს ერთი ამგვარი კანონზომიერება. რატომ ხდება, რომ -*si/-xi*-იანი ფორმები, როგორც წესი, მაშინ დასტურდება, როდესაც წინადადებაში გვაქვს *u*-ზე დაბოლოებული აქტიური ზმნური ფუძე ან, უფრო სწორად, ამ ფორმებთან თითქმის ყოველთვის -*si/-xi* -ზე დაბო-

ლოებულო სახელები გამოიყენება. მაშინ, როდესაც ზუსტად იგივე სინ-
 ტაქსური კონსტრუქციის წინადადებაში, ოღონდ—*u*-ზე დაბოლოებულ
 ზმნურ ფორმათა გარეშე, გამოიყენება ჩვეულებრივი ან *a*-თი გავრცო-
 ბილი ნათესაობითი. ა. მ. *mi mulsu*-ს შემდეგ წინადადებაში ყოველთვის
 გვაქვს *-si/-xi*-იანი სახელი. შესაბამისად, თუკი *mulsu* უნდა ვთარგმ-
 ნოთ როგორც „ძღვენი“, ამგვარი წინადადება ასე უნდა გავიგოთ: „მე
 (ვარ) ძღვენი ამისი და ამისი“. ე. ი. სრულიად აშკარაა, რომ ამგვარი ინ-
 ტერპრეტაციის შემთხვევაში წინადადებამ არ უნდა დაკარგოს თავი-
 სი ე. წ. ემფატიკურ ნათესაობითში დასმული სახელი *mulsu*-ს გამოტო-
 ვების შემთხვევაშიც: „მე (ვარ) ამისი და ამისი“. მაგრამ, როგორც ეტ-
 რუსკული წარწერების შესწავლა გვიჩვენებს, ასეთ შემთხვევაში, რო-
 გორც წესი, აღარ გამოიყენება—*si/-xi*-იანი ნათესაობითი. ა. მ. TLE 10
mi venelus (ნათ.) *numclanies* (ნათ.); TLE 16: *caisieša* (ნათ. + ემფ.
a) *mi*; TLE 17: *larusula* (ნათ. + *a*) *mi* და სხვ. მრავალი. კიდევ
 უფრო საინტერესოა ის, რომ *mulsu*-ს შეცვლის შემთხვევაში სხვა
 სიტყვით, რომლის სახელური ბუნება ექვს არ იწვევს და რომელსაც
 წინადადებაში ზუსტად იგივე ფუნქცია უნდა ჰქონდეს, კვლავ ჩვეუ-
 ლებრივი ნათესაობითი გვხვდება. ა. მ. თუკი მსგავსი სტრუქტურის
 წინადადებაში დასტურდება *mulsu*-ს მაგივრად *cana* „ნახელავი“,
-si/-xi-იანი ფორმები აღარ გვხვდება. შდრ. TLE 681: *mi. cana. arn-*
mal. prastnaš. lavcisla; TLE 682:¹ *mi. cana larθial. 2numθral. lauciš*
³*puił* და ა. შ. მეორე მხრივ, ეტრუსკულ წარწერათა ერთ ნაწილ-
 ში, რომლებშიც მოსალოდნელი მოქმედებითი გვარის ზმნის ფორმა
 გამოტოვებულია და, ამასთანავე, გადმოცემულია ნივთის დამამზა-
 დებლის შესახებ ინფორმაცია, სახელი გვხვდება ან სახელობით, ან
-si/-xi-ზე დაბოლოებულ ბრუნვაში, რომელიც მხოლოდ ერგატივი
 შეიძლება იყოს; ა. მ. TLE 338: *mi mamarces artesi* „მე (გამაკეთა)
 მამარკეს არტემ“, ან TLE 4: *mi mamarce asklaie* „მე (მწირავს)
 მამარკე ასკლაის(?)“. ყოველივე აქედან გამომდინარე ჩვენ ვფიქ-
 რობთ, რომ ზმნურ ფუძეზე დართული *-u* ზმნური ფუძის შემთხვე-
 ვათა უმეტესობაში უნდა იყოს მხოლობითი რიცხვის მესამე სუბიე-
 ქტური პირის ნიშანი და, თუკი *lupu* „მოკვდა“ ფორმას გავითვალის-
 წინებთ, ის მარტივი ზმნური ფუძიდან აორისტის—ნამყო სრულის
 მესამე პირის ფორმებს აწარმოებდა. რასაკვირველია, ეს იმას არ გა-
 მორიცხავს, რომ ეტრუსკულში *u*-თი შეიძლებოდა ასევე სახელური

ფორმების წარმოება. ამ შემთხვევაში, ვფიქრობთ, საქმე გვაქვს ერთმანეთისაგან განსხვავებულ ფორმანტებთან: ერთ შემთხვევაში — პირის ნიშანთან, მეორეში კი — სახელური ფორმის მაწარმოებელ სუფიქსთან. ა. მ. როგორც ჩანს, სახელური ფორმა უნდა იყოს *sup-lu* (ლათ. *subulo*), *persu* (ლათ. *persona*) და ა. შ. ამგვარი დამთხვევა ფორმანტებისა არ არის იშვიათი არც ეტრუსკულში და არც სხვა ენებში. საკმაოდ კარგი პარალელების მოტანა შეიძლებოდა ამ მხრივ ქართველური ენებიდან. აქ -ა შეიძლება იყოს მესამე პირის და საწყისის ნიშანიც, -ი შეიძლება იყოს უწყვეტლის ხოლმეობითის და ზმნის სხვა მწკრივთა და, ამასთანავე, სახელობითი ბრუნვის ნიშანიც. ზემოთქმულის შემდეგ, ვფიქრობთ, უფრო ნათელი იქნებოდა იმ წარწერათა შინაარსი, რომლებშიც -*si/-ki*-იანი ფორმები სწორედ *u*-ზე დაბოლოებულ ზმნებთან არის დაკავშირებული და რომელთა ინტერპრეტაცია დავას იწვევს ეტრუსკოლოგიაში.

TLE 153

mi mulu kaviieši

მე (სახ.) ძღვნად მიმცა (აორ. III პ.) კავიიემ (ერგ.კ.)

TLE 940

mi spurieisi teiðurnasi aliqu

მე (სახ.) სპურიე ტეითურნამ (ერგ.) შემწირა (აორ. III პ.);

REE 1972,1

mi zinaku larðuzale kuliniieši

მე (სახ.) შემქმნა (აორ. III პ.) ლართუცალე კულინიიემ.

ყოველივე ამის შემდეგ, ვფიქრობთ, შეიძლება გარკვეულად ერგატივის გამოყენების კანონზომიერების განსაზღვრაც ეტრუსკულში:

1. ერგატივი გვხვდება მხოლოდ ისეთ შემთხვევებში, როდესაც წინადადებაში გვაქვს აუცილებლად მოქმედებითი გვარის ზმნა: *mulu, zinaku, aliqu, cerine, caresri*.

2. ერგატივი გვხვდება, როგორც ჩანს, მხოლოდ აორისტსა და მასთან დაკავშირებულ ფორმებთან. მართლაც ეტრუსკულში საკმაოდ კარგად შეგვიძლია დავადასტუროთ ის, თუ როგორ ცვლის ზმნის დროის ფორმა სუბიექტის ბრუნვას სავსებით ერთი ტიპის მიძღვნივ, თუ სააღმშენებლო წარწერა-ფორმულებში:⁶⁵

სუბიექტი ერგატივში	სუბიექტი სახელობითში
mi <u>mulu</u> <u>kaviiesi</u>	mini <u>kaisie</u> <u>ოannursiannas</u> <u>mulvannice</u>
mi <u>spurieisi</u> <u>teiოurnasi</u> <u>aliqu</u>	mini <u>alice</u> <u>velოur</u> ve [...]
mi <u>larოuzale</u> <u>kuleniოi</u> <u>zinaku</u>	mi <u>qutun</u> <u>lemauოnas</u> <u>renazu</u> <u>zinace</u>
eca <u>ოuოic...</u> <u>clehsi</u> <u>cerine</u>	<u>vel</u> <u>matunas...</u> <u>cn</u> <u>ოuოi</u> <u>cerizunce</u>

ერგატიული კონსტრუქციის კვალი ასევე აახლოვებს ეტრუსკულს ქართველურსა და, საერთოდ, იბერიულ-კავკასიურ ენებთან. ტიპოლოგიურად იგი ყველაზე ახლოს სწორედ ქართველურთან არის, რომელიც ერგატივს იმავე კანონზომიერებებით გამოიყენებს⁶⁶. რაც შეეხება მატერიალურ მსგავსებას, შეიძლებოდა აღგვენიშნა, რომ ერგატივის -ოე დაბოლოება — გარდამავალ ზმნათა სუბიექტის ბრუნვისა, დამახასიათებელი იყო ურარტული ენისათვის. ა. მ. Menuaოe ini pili aguni — „ეს არჩი მენუამ გაიყვანა“. ერგატივის იგივე სუფიქსი აღდება ხურიტულშიც⁶⁷.

2) „Rideterminazione morfologica“ — მ. პალოტინოს განსაზღვრებით ეტრუსკული ენისათვის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო დამახასიათებელი მოვლენაა და გამოიხატება სუფიქსთა, ხშირად ერთი და იგივე მნიშვნელობის მქონეთა, დახვავებით სახელურ ფუძეთა ბოლოს, რაც, როგორც ჩანს, ემსახურება სიტყვის სინტაქსური ფუნქციის გაძლიერებას ან რედეტერმინაციას⁶⁸. ამ მოვლენის ყველაზე აშკარა გამოხატულებად უნდა მივიჩნიოთ — Genitivus genitivi, ანუ „ორმაგი ნათესაობითი“. ამ შემთხვევაში ნათესაობითი ბრუნვის დაბოლოებას ემატება ნათესაობითის კიდევ ერთი სუფიქსი. როგორც სამართლიანად შენიშნავს ა. პფიფიგი, ერთი და იგივე სიტყვის ორმაგი (და სამმაგიც კი) ბრუნება უნდა აფხსნათ სინტაქსური და არა მორფოლოგიური ფუნქციით⁶⁹. ეტრუსკულში გვაქვს ამგვარი კანონზომიერება: თუკი გარკვეულ სინტაქსურ კონსტრუქციაში საზღვრული, რომელიც მართავს მსაზღვრელად გამოყენებულ სახელს ნათესაობითში, თვით დაისმის ნათესაობითში, მაშინ მსაზღვრელი დაირთავს გენეტივის კიდევ ერთ სუფიქსს, ანუ იბრუნება განმეორებით.

ა. შ. თუკი ჩვენ მოვინდომებთ vel (სახ.) arnval (ნათ.) „ველი არნ-თისა“ ვაბრუნოთ ნათესაობითში, მაშინ მსაზღვრელი arnval განმეორებით დაისმის გენეტივში: velus (ნათ.) arnvals (ორმაგი ნათ.). ამ თვისებით ეტრუსკული მკვეთრად განსხვავდება ხმელთაშუაზღვის სხვა ცნობილი ენებისაგან და აშკარა მიმართებას გვიჩვენებს ქართ-ველურ ენებთან. მათი დამახასიათებელი თავისებურებაა ასევე მსგავს სინტაქსურ კონსტრუქციაში «возможность повторного склонения имени, стоящего в форме родительного падежа: имеется в виду морфологическое содержание особой конструкции этих языков, так называемого родительного падежа с отношениями»⁷⁰. შესაბამისად ორმაგი (და სამმაგი) ნათესაობითი ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენს ქართველური ბრუნებისათვის. ასე მაგ., „სახლი ძელისაი“ ნათესაობითში მიიღებს ფორმას „სახლისა ძელისაისა“. აქ, ისევე როგორც ეტრუსკულში, «имя стоящее в форме родительного падежа, воспринимается в качестве прилагательного, способного в свою очередь склоняться»⁷¹. სწორედ ამით უნდა აიხსნას ის, რომ ქართულშიც და ეტრუსკულშიც ნათესაობითის ფორმა შეიძლება, თავის მხრივ, ამოსავლად იქცეს სხვა ფორმათა წარმოებისას: ეტრ. uni-al-ში (ნათ. + -ში) „უნი-ს-ა-ში“ და ქართ. „ძე-ლ-ის-ა-ში“.

ახლა კი შევეხოთ ისეთ შეხვედრებს, რომელნიც სცილდებიან ტიპოლოგიური მსგავსების ფარგლებს⁷²:

1) მრავლობითის სუფიქსად ეტრუსკულში გამოყენებულია -r (-ar, -er, -ur), რომელიც ასიმილაციის შედეგად შეიძლება -l-დ იქცეს. ეს სუფიქსი უშუალოდ დაერთვის სახელის ფუძეს ბრუნვის ნიშნის წინ: clan „შვილი“, clen-ar-a-si „შვილებმა“⁷³. მრავლობითის სუფიქსი -არ, არ, არ (დისიმ. ზლ, აღ, ზლ), რომელიც დადასტურებულია სვანურ ენაში, როგორც ჩანს, ორგანული იყო ქართველური ენებისათვის და იგი შესატყვისობას პოულობს უძველესი ქართველური ტოპონიმების ზღუდერი, კოჯორი და ა. შ. სუფიქსალურ ელემენტებთან. შდრ. სვან. ჩჷე „ცხენი“, ჩჷე-არ „ცხენები“.

2) ბრუნვის დაბოლოებანი. ეტრუსკულ ენაში მკვლევარნი გამოყოფენ რამდენიმე ბრუნვას. მათ ხშირად აღნიშნავენ კლასიკურ ენათა ტრადიციულ გრამატიკაში დამკვიდრებული ტერმინებით,

რაც უაღრესად პირობითია. ამიტომ ქვემოთ, ეტრუსკულ-ქართველურ ბრუნვათა შეპირისპირებისას, ზოგჯერ ჩვენ გამოვიყენებთ ქართველოლოგიურ ლიტერატურაში შემოღებულ ტერმინოლოგიას, რომელიც უფრო ზუსტად ასახავს ეტრუსკული ბრუნვების არსს.

სუბიექტ-ობიექტის ბრუნვა: მას ჩვეულებრივ სახელობითს უწოდებენ. ეტრუსკულში ეს ბრუნვა, რომელსაც არა აქვს სპეციალური დაბოლოება, გამოიყენება როგორც სუბიექტის, ასევე პირდაპირი დამატებისათვის. მაგ., *mini mulvanice Mamarce* „მე მწირავს მამარკე“. აქ სუბიექტი *Mamarce* — სახელობითშია. მაგრამ კონსტრუქციაში *arim sam i hece* „არნთმა საფლავი აღმართა“ სახელობითშია *sam i* „საფლავი“ — პირდაპირი დამატება. როგორც ცნობილია, ქართველური შესაბამისი (სახელობითი) ბრუნვის ფუნქციაც ასეთივეა და იგი წარმოგვიდგება ან Ø, ან -ი დაბოლოებით.

ნათესაობითი ბრუნვა. ეტრუსკული წარმოდგენილია ორი ძირითადი სუფიქსით: -s და -l, რომელთაც შეიძლება წინ უძღოდეთ სხვადასხვა ხმოვნები (ეფფონიური?). მაგ., *larim* (სახ.), *larimal* (ნათ.); *seḡ* „ქალიშვილი“, *seḡ-i-s* „ქალიშვილის“. ეტრუსკული -s გვიჩვენებს შესაბამისობას ქართველურ -ის ნათესაობითის სუფიქსთან, რომელიც ადის საერთოქართველურ დონემდე და ხმოვან თუ თანხმოვან ფუძიან სახელებზე დართვისას წარმოგვიდგება სხვადასხვა წინამავალი ხმოვნით: -ის, -ას, -ეს, -უს, -ოს. რაც შეეხება სუფიქსს -l, იგი საინტერესო შეხვედრებს ავლენს ზოგიერთი კავკასიური ენის ნათესაობითურ სუფიქსთან. შდრ. ავარ. *аара-л* „მელიას“, *ума-ла* „სკამის“ და ა. შ. გარდა აღნიშნული სუფიქსებისა, ეტრუსკულში კუთვნილებას გამოხატავდნენ აგრეთვე *n*-ს შემცველი სუფიქსები (-in, -an, -un), მაგ. *laut* „ოჯახი“, *laut(u)n* „ოჯახის“, *puia* „ცოლი“, *pui(i)an* „ცოლის“. ზოგიერთი მკვლევარი აღნიშნულ ფორმებს „არქაულ ნათესაობითად“ მიიჩნევს⁷⁴. ჩვენის აზრით, პარალელურად *puil* „ცოლის“ ნათესაობითის ფორმის არსებობა უფრო მიზანშეწონილს ხდის აღნიშნული დაბოლოებების პოსესიურ, ანუ კუთვნილების სუფიქსად მიჩნევას. იგი მიმართებას გვიჩვენებს ქართველურ ქონების -იან (←ევ-იან), -იან (←ავ-იან) და ა. შ. კუთვნილების სუფიქსებთან⁷⁵, რომლებშიც, ვფიქრობთ, გამოიყოფა -ან ელემენტი.

ლოკატივი ეტრუსკულში *ḡ(i)/t(i)* სუფიქსით იწარმოება:

სუმი „საფლაეში“, spureši „ქალაქში“. მასთან შეიძლება ჯართული ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის -დ/-ად/-და შეპირისპირება, რომელიც საერთოქართველურ დონემდე ადის და რომელიც მიმართულების გაგებასაც შეიცავს. მაგ., ბეთლემ-დ, ქორწილ-დ, ადგილ-დ და ა. შ.

მოდალისი ეტრუსკულ ენაში გამოყო მკვლევართა ერთმა ნაწილმა და მის დამახასიათებლად მიიჩნია დაბოლოება -e. ა. პფიფიგის აზრით, ჩვენ საქმე გვაქვს მოდალისთან, რომელიც „drückt modale, finale, lokale, temporale und instrumentale Beziehungen aus“. ⁷⁶ ზოგიერთ მკვლევარს შემთხვევათა ერთ ნაწილში e-ში სურს მიცემითი ბრუნვის მაწარმოებელი დაინახოს. საკითხის გადაწყვეტას ის ართულებს, რომ -e-ზე დაბოლოებული ფორმები (tesne, rašne, munšene, etve, šaure, velše და სხვ.) ძნელად ინტერპრეტირებად კონტექსტებში გვხვდება. ვფიქრობთ, მსგავსი სუფიქსალური -ა და -ე ხმოვნების კვალი ჩვენ ქართველურ ენებშიც გვაქვს: შდრ. ქართ. ხვალ-ე, მეგრ. ჭუმ-ე, ქართ. შინ-ა, ქართ. გარ-ე, მეგრ. ას-ე და ა. შ. აქვე შეიძლება აღგვენიშნა, რომ ურარტულში -e არის დატივის დაბოლოება: Dhal-di-e euri-e (Dhal-d-e eur-e) „ღმერთს ხალდს“.

-ra/-re და ბოლოებანი ეტრუსკულში, როგორც ჩანს, განსაზღვრავდნენ, აზუსტებდნენ საგნის ადგილმდებარეობას. მათ არ უნდა ჰქონოდათ ბრუნვის დაბოლოების ფუნქცია. მაგ., caš-ra „მზისკენ“, velš-re „ველზე“, „მიწაზე“. მასთან მიმართებას აელენს ქართული ენკლიტიკური ნაწილაკი -რე, რომელსაც ანალოგიური ფუნქცია აქვს და ადის ქართულ-ზანური ერთიანობის დონემდე (მეგრ.-ჰან. -ლე). შდრ. ქართ. გარ-ე, მეგრ. მე-ლე, წოხ(ო)-ლე და სხვა.

3) ემფატიკური დაბოლოებანი. ეტრუსკულ ენაში ბრუნვის დაბოლოებებს, მეტწილად ნათესაობითს, შეიძლება, თავის მხრივ, დაერთოს ემფატიკური -a ან -i. ეს ემფატიკური ხმოვნები, როგორც წესი, ქმნიან ნათესაობითში დასმულ ზედსართავ სახელთა სუბიექტურ-ობიექტურ ბრუნვად გააზრებისა და, საჭიროების შემთხვევაში, მათი ხელახალი ბრუნების საშუალებას. ასე მაგალითად, ნათესაობითის -s და -l დაბოლოებანი შეიძლება წარმოგვიდგნენ როგორც ემფატიკური ხმოვნების, ისე მათ გარეშე. შდრ. sepiesš—sepiesa, tarušul—tarušula და ა. შ. იგივე მოვლენა დამახასიათებელია ქართვე-

ლური ენებისათვისაც, რომლებშიც -ი და -ა ემფატიკური ხმოვნები ძალზე გავრცელებულია და ნათესაობითის -ის/-ს-ზე დართვის შემდეგ ამ ფორმას ანიჭებენ ზედსართავულ ფუნქციას. შდრ.: ცეცხლ-ის—ცეცხლის-ა, მზი-ას—მზი-ას-ი და ა. შ.

4) ზმნური ფორმების წარმოება. ეტრუსკული მორფოლოგიის ყველაზე ნაკლებად შესწავლილ სფეროს ზმნა წარმოადგენს. დღემდე მკვლევართ ვერ მოახერხეს ეტრუსკული ზმნის მრავალრიცხოვან დაბოლოებათა ფუნქციის დადგენა. როგორც ცნობილია, ეტრუსკულში პრეფიქსები ძალზე უმნიშვნელო ოდენობით გვხვდება და ამდენად უღვლილების მთელი სისტემა სუფიქსაციის საშუალებით ხორციელდება. უკანასკნელ ხანებში ჯ. გარბინი⁷⁷ მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ მსგავსად კავკასიური ენებისა, ეტრუსკულს უღვლილების რთული სისტემა ახასიათებდა, რომ ეტრუსკული ზმნის მრავალრიცხოვან დაბოლოებებში სრულიად განსხვავებული მორფემები უნდა დავინახოთ. ჩვენ მიზნად არ ვისახავთ ეტრუსკული ზმნის სპეციალურ შესწავლას. გვინდა მხოლოდ მივუთითოთ იმ ზოგიერთ აშკარა შეხვედრაზე, რომელიც მას, ჩვენის აზრით, აქვს ქართველურ ზმნასთან და რომელიც ხშირად ეტრუსკოლოგებს მხედველობიდან ეპარებათ. შევჩერდეთ, პირველ რიგში, მესამე სუბიექტური პირის ნიშნებზე. ჩვენ ზემოთ შევეცადეთ გვეჩვენებინა, რომ ეტრუსკულში აშკარად შეიძლებოდა ერგატივის გამოყოფა. ამ თვალსაზრისით ალბათ პირველ რიგში საინტერესოა იმის შესწავლა, თუ უპირატესად როგორი ზმნური ფორმები გვხვდება. იმ წინადადებებში, სადაც შეიძლება ერგატივის დადასტურება. რასაკვირველია ამ შემთხვევაში გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ზოგიერთ წარწერაში შესაძლებელია აღრევა მოსვლოდა სახელობითსა და ერგატივს შორის თვით წარწერის ავტორს. ამიტომ ჩვენ ყურადღებას შევაჩერებთ მხოლოდ ისეთ შემთხვევებზე, სადაც შეიძლება რაღაც სისტემაზე ლაპარაკი. ყველაზე ხშირად si-იანი ფორმები გვხვდება -ა-ზე დაბოლოებულ ზმნურ ფუძეებთან. ჩვენ ზემოთ შევეცადეთ გვეჩვენებინა, თუ რა სირთულეები ელოდება წინ მათთან გამოყენებულ -si-ზე დაბოლოებულ სახელთა მიცემითად ან ნათესაობითად მიჩნევას, რომ ისინი ყველაზე ლოგიკურია, როგორც წესი, ჩავთვალოთ ერგატივში დასმულად. შესაბამისად -ა-ზე დაბოლოებულ ზმნათა მეტი წილი უნდა მივიჩნიოთ მხ. რიცხვის მესამე

პირის ფორმებად. თითქმის ყველა კონტექსტი, რომლებშიც გვხვდება *musu, turu, aliqu, zinaku* ფორმები, მიუთითებს იმაზე, რომ აქ საქმე უნდა გვქონდეს აორისტთან, ანუ ნამყო სრულთან. შესაბამისად ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ხშირად ხმარებული -ა ზმნური სუფიქსი შეიძლება მივიჩნიოთ მესამე სუბიექტური პირის ნიშნად, რომელიც ზმნების გარკვეულ ნაწილს დაერთვის მხოლოდ აორისტში. *si-*იანი, ანუ ერგატიული ფორმები გვხვდება აგრეთვე გარდამავალ ზმნებთან, რომელთა ფუძეს დაერთვის სუფიქსი *-in-e*; როგორც ჩანს, აქ საქმე გვაქვს ორ სუფიქსალურ ელემენტთან *-in* და *-e*, მაგ., *clensi cerine* („შვილმა ააგო“). თუკი აქ პირის აღმნიშვნელი სუფიქსი არის *-e*, როგორც ჩანს, იგი შეიძლება სულ სხვადასხვა დროის სისტემაში გვხვდებოდეს. ამ შემთხვევაში მოქმედებს ე. წ. გამორიცხვის კანონი: როდესაც მოქმედებითი გვარის ზმნა გვიჩვენებს -ა დაბოლოებას, მაშინ მისი *-e*-თი შეცვლა წინადადებაში სუბიექტის ერგატივიდან სახელობითში გადასვლას იწვევს. შდრ. ზემოთ მოტანილი მაგალითები *aliqu/alice, zinaku/zinace* ფორმებით. უნდა ვიფიქროთ, რომ *-e*-ს შემთხვევაში საქმე გვაქვს სუფიქსალურ ელემენტთან, რომელიც დაერთვის ზმნურ ფუძეებს განსხვავებულ დროებში და, როგორც ჩანს, მხოლოდითი რიცხვის მესამე სუბიექტური პირის სუფიქსის ფუნქცია უნდა ეკისრებოდეს. იმ შემთხვევაში, თუკი აქტიური ზმნა აორისტის სისტემაშია, როგორც მაგ., *cerine*, მაშინ მასთან დაკავშირებული სუბიექტი ერგატივშია, ხოლო თუკი დროის სხვა სისტემაში—მაშინ სახელობითში. მესამე სუბიექტური პირის კიდევ ერთი ნიშანი უნდა იყოს *-a*, რომელიც, როგორც ჩანს, აწმყო დროის სისტემაში მხ. რიცხვის მესამე პირის სუფიქსია. ამგვარად, შეიძლება ითქვას, რომ ეტრუსკულ ზმნას შეიძლება მესამე სუბიექტური პირის ნიშნად მოუდიოდეს -ა, -e და -a სუფიქსები. მათგან -ა, როგორც წესი,—აორისტში. -e—სხვადასხვა დროებში, -a—აწმყოში. ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში ეტრუსკული გვიჩვენებს ზიშართებას ქართველურთან. ქართველური ა- სუფიქსი (ქართ. ა, მეგრ. -უ; -ჲ, ჰან. -უ, -ო, სვან. ა) გვევლინება მესამე სუბიექტური პირის ნიშნად წარსულის დროებისათვის, როგორც აწმყოს სისტემაში, ასევე აორისტში. ქართ. -ო, სვან. ე- სუფიქსი დამახასიათებელია მხოლოდ აორისტის სისტემისათვის მხ. რიცხვის მესამე სუბიექტურ პირში. შეიძლება ითქვას, რომ ა-, ე-, ო-, უ- არის ის ხმოვნები, რომელნიც გამოიყენებიან

ქართველურ ენებში, მსგავსად ეტრუსკულისა, მხოლოდითი რიცხვის მესამე სუბიექტურ პირში. ძალზე გავრცელებულია ეტრუსკულ ზმნაში დაბოლოება -ce და -i-ce. მეცნიერთა ერთი ნაწილი -ce-ში ხედავს -c პრეტერიტუმის სუფიქსს და -e პირის დაბოლოებას და, როგორც წესი, არ განასხვავებს ერთმანეთისაგან ზემოთ აღნიშნულ ორ სუფიქსს⁷⁸. უკანასკნელ ხანებში ჯ. გარბინიმ⁷⁹ მხარი დაუჭირა მოსაზრებას, რომ -ce შემთხვევათა უმეტესობაში არის მოქმედებითი გვარის მესამე პირის დაბოლოება პერფექტში. მას უკავშირდება -ზე, რომელიც, თავის მხრივ, წარმოადგენს ალბათ პასიური ან უკუქცევითი მნიშვნელობის მქონე მორფოფონემატიკული თვალსაზრისით -ce-სთან ერთგვარად დაპირისპირებულ სუფიქსს. i-ce კი ორმაგი სუფიქსი უნდა იყოს, რომლის დანიშნულებაც ისაა, რომ მისცეს მოქმედებას, რომლის შედეგი სუბიექტს ეხება, დასრულებული ხასიათი. მას უნდა ჰქონდეს გარდაუვალ-უკუქცევითი მნიშვნელობა. ჩვენ ვფიქრობთ, ამ თვალსაზრისის მიღების შემთხვევაში შეიძლებოდა დაგვეშვა, რომ i-ce და -ce, თავის მხრივ, წარმოადგენენ ზმნურ წარმოშობის სუფიქსებს, რომელნიც ერთ შემთხვევაში გარდამავალ, ხოლო მეორეში გარდაუვალსა და რეფლექსურ მნიშვნელობას ანიჭებენ ფუძეებს. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა, რომ ერთი და იგივე ფუძემ შეიძლება დაირთოს როგორც -ce, ასევე -ice. მაგ., tur-ce და tur-i-ce. აღნიშნული სუფიქსები შეიძლება დაერთოს: ა) უშუალოდ მარტივ ფუძეს: მაგ., mam-ce, sval-ce, tur-ce და ა. შ.;

ბ) სუფიქსალური ხმოვნით, მეტწილად -u-თი გავრცობილ ფუძეს: მაგ., tur-u-ce acn-a-i-ce და ა. შ.;

გ) რომელიმე სხვა სუფიქსით გავრცობილ ფუძეს: მაგ., ac-as-ce, tur-un-ke.

დ) სუფიქსთა ჯგუფით გავრცობილ ფუძეს: მაგ., mul-v-en-i-ce, mul-e-an-i-ce, mul-u-v-an-i-ce და ა. შ.

შესაბამისად, უნდა ვიფიქროთ, რომ -ce და -i-ce-ს დართვის შემდეგ, მიუხედავად იმისა, თუ უკვე რამდენი და რა ხასიათის სუფიქსი ერთვის ზმნის ფუძეს, ზმნა იღებს სრულიად გარკვეულ მნიშვნელობას, განსაზღვრულს სწორედ აღნიშნული სუფიქსების ფუნქციით. შესაბამისად, სავსებით დასაშვებია, რომ ეს სუფიქსები ზმნათა აღწერითი ფორმების საწარმოებლად იყვნენ გამოყენებულნი. ვფიქრობთ, თუკი ეს ასეა, საკმაოდ საინტერესო პარალელის გავლება შეიძლებოდა

ქართველურ ზმნაში აღწერითი წარმოების პრინციპთან *ყა- და *ყე-საერთოქართველურ ფუძეებამდე ამავალი ზმნის ფორმებით. ქართულში „ყოფა“ რთული ზმნების წარმოებისას აორისტში იღებს ყო(←*ყუა) ფორმას. იგი დაერთვის ფუძეს, რომელიც შეიძლება იყოს „არსებითი სახელი, ზედსართავი სახელი, საწყისი, გასუბსტანტივებული პირიანი ზმნაც კი“⁶⁰ და ქმნის, როგორც წესი, გარდამავალ ზმნებს: მაგ., ძიება-ყო, კელ-ყო და ა. შ. საინტერესოა, რომ ეტრუსკულ ზმნათა ერთი ნაწილი, რომელიც -ce-ს დაირთავს, სუბიექტს ითხოვს -si დაბოლოებით, ანუ ერგატივში. შდრ. TLE 651, რომელშიც te-ce „დადგა“, „აღმართა“ სუბიექტს aulesi... clenxi ითხოვს ერგატივში. იგივე ითქმის TLE 84-ზე: larθiale: hulynisi. marcesic. caliaθesi. munsle. nacnvaissi. θamce. lex...; ამ წარწერაში ზმნა აშკარად არის θam-ce „აღმართა“. რამდენადაც საქმე ეხება წარწერას ძველი სამარხის ორ კედელზე, უნდა ვივარაუდოთ, რომ საკუთარ სახელთა სიუხვე მასში მიგვანიშნებს ამშენებელზეც და იმაზეც, ვისაც აუგეს სამარხი. ფორმები larθiale და munsle, ვფიქრობთ, ერთმანეთთან კავშირშია, ორივე მოდალისისათვის დამახასიათებელი სუფიქსით -e ბოლოვდება. თუკი munsle მიღებულია mun-/muni-ისაგან „საფლავი, ადგილი“, იგი შეიძლება ითარგმნოს „სამარხად“. მაშინ larθiale შეიძლება წარმოვიდგინოთ მოდალისში დასმულ ნანათესაობითარ საკუთარ სახელად და ვთარგმნოთ როგორც „ლართისად“. დანარჩენ ფორმათაგან ყველა ერგატივში დასმული საკუთარი სახელია, გარდა nacnvaissi, რომელიც საკუთარ სახელთან ბრუნვაში შეთანხმებული მსაზღვრელი უნდა იყოს: „აღზევებულმა“ (?). შესაბამისად წარწერა შეიძლება ასე ითარგმნოს: „ლართის(ად) სამარხად აღმართა პულხნიემ და მარკე კალიათემ აღზევებულმა...“ ეს კი მიგვანიშნებს, რომ -ce სუფიქსის დართვა ზმნურ თუ სახელურ ფუძეებზე გვაძლევს აორისტის ფორმას. თუკი ეს ასეა, მაშინ -ce-ს კავშირი ქართველურ -ყო (←*ყუა)-სთან საკმაოდ რეალური ჩანს. ის, რომ -i-ce აწარმოებს უკვე სხვა დროისა თუ გვიანის ფორმებს. დასტურდება იმით, რომ სუბიექტი ამ ფორმებთან არასოდეს არ არის ერგატივში: იგი ყოველთვის სახელობითში დაისმის. აღნიშნული სუფიქსის დართვით, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ზმნური თუ სახელური ფუძეები აშკარად პასიურ მნიშვნელობას იღებენ. ამ შემთხვევაში პარალელად გამოდგებოდა ქართული იყო (←*იყუა). რო-

მელიც ასევე -*ყვ-ქართულური ფუძიდან არის ნაწარმოები. იგი აწარმოებს ენებითი გვარის ზმნათა II თურმეობითის ფორმებს: დაწერილ იყო, დაბმულ იყო და ა. შ.

როგორც ჩანს, ეტრუსკულ ზმნაში, გარდა სუბიექტის პირის ნიშნებისა, ზოგიერთ შემთხვევაში, საქმე გვქონდა ობიექტური პირის აღნიშვნასთან. ამ დასკვნამდე შეიძლება მივიღეთ *acn-an-as* ფორმის ანალიზის შედეგად. ჯ. გარბინი მიიჩნევს⁸¹, რომ არაერთგზის განმეორებად ეტრუსკულ ფრაზა-ფორმულაში: „მას *acn-an-as* შვილები“ - „*acn-an-as*“ უნდა ითარგმნოს როგორც „მარხავენ“ ან „დამარხეს“. მაშინ -*as* იქნება მესამე სუბიექტური პირის აღმნიშვნელი სუფიქსი, ხოლო -*an* პრონომინალური მნიშვნელობის ელემენტი. რომელიც ზმნაში გადმოგვცემს მხ. რიცხვის მესამე ობიექტური პირის ნიშანს. ჩვენის აზრით, ამ შემთხვევაში უფრო ლოგიკური იქნებოდა დაგვეტოვებინა ეტრუსკული ზმნის ტრადიციული ინტერპრეტაცია „ჰყავდა“, „შვა“, „დატოვა“. არგუმენტები, რომელნიც ჯ. გარბინის მოყავს *acn-an-as* ფორმის ახლებური ინტერპრეტაციისათვის, ჩვენ არ გვეჩვენება დამაჯერებლად. იგი განიხილავს ერთმანეთის პარალელურად სამ წარწერას TLE 887—889. 887-ში, ლაპარაკია იმაზე, რომ სპიტუს ლართმა ლართის ძემ იცხოვრა 63 წელიწადს და შვილები *max. acn-an-as*. აქ *max* რიცხვითი სახელია. მეცნიერთა ერთი ნაწილის აზრით, *max*=5. 888-ში ლაპარაკია, რომ მეტლი არნთი იყო სპიტუს ლართის ცოლი, იცხოვრა 64 წელიწადს და სამი ვაჟიშვილი *acn-an-as*. 889-ში სემნი(?) რამთა იყო სპიტუს ლართის ცოლი, მოკვდა $x+12$ წლის ასაკში და სამი ვაჟიშვილი *acn-an-as*. რასაკვირველია, თუკი დავუშვებთ, რომ *max* არის 5, მაშინ აშკარაა, რომ სპიტუს ლართის ცოლებს არ შეიძლებოდა ჰყოლოდათ ექვსი შვილი. აქედან გამომდინარე, ჯ. გარბინი *acn-an-as* ზმნის ტრადიციულ გაგებას „ჰყავდა“ არ მიიჩნევს გამართლებულად. მაგრამ, ჩვენის აზრით, იგივე არითმეტიკული სირთულე დარჩება, თუკი ზმნას ვთარგმნით, როგორც „დაკრძალეს“. განა მაშინ გაოცებას არ გამოიწვევს ის, რომ ერთ შემთხვევაში სპიტუს ლართის ცოლი, რომელსაც ქმარზე მეტხანს—64 წელიწადს უცხოვრია, სამმა შვილმა დაკრძალა, მისი მეორე ცოლიც, რომელსაც, როგორც ჩანს, საკმაო ხანს უცხოვრია, სამმა შვილმა დაკრძალა, ხოლო თვით მამა დაკრძალა ხუთმა შვილმა. რასაკვირველია, არ არის გამო-

რიცხული, რომ მამის სიკვდილის მომენტში ერთი შეილი უკვე მკვდარი იყო და რომ ამავე სამარხში აღმოჩენილი ხუთი სარკოფაგიდან ერთი, რომელსაც ჰქონდა წარწერა: „სპიტუს ველი ლართის შეილი მოკვდა 18 წლისა“ სწორედ ამ შეილს ეკუთვნოდა. ეს ასეც რომ იყოს, acnanas ზმნა მაინც შეიძლება ითარგმნოს ტრადიციულად, ზადგან სპიტუს ლართს გარდაცვალების შემდგომ მართლაც 5 შეილი დარჩებოდა. რომ მივიღოთ ჯ. გარბინის მიერ შემოთავაზებული ინტერპრეტაცია ამ ზმნისა, მაშინ აღნიშნულ წარწერებში მოგვიხდება მთელი რიგი სინტაქსური და აზრობრივი სირთულის გადალახვა, კერძოდ, TLE 887-სა და 888-ში ზმნური ფორმის arce პოზიციის გარკვევა. თუკი „შეილები“ თუ „გაფიშვილები“ აღნიშნულ წარწერებში სუბიექტად უნდა მივიჩნიოთ, მაშინ მათვე უნდა დაუკავშირდეს arce „გააკეთა“, „შექმნა“, თუმცა 887-ში ეს ფორმა აშკარად უფრო ლოგიკური იქნებოდა თვით სპიტუს ლართთან დაგვეკავშირებინა. გარდა ამისა, ნაკლებ დასაჯერებელია, რომ სპიტუს ლართის საოჯახო სამარხში წარწერათა შემსრულებელი იმით ყოფილიყო დაინტერესებული. თუ ერთი და იგივე ოჯახის რომელი წევრი რამდენმა შეილმა დამარხა. ამ შემთხვევაში უფრო ბუნებრივი იქნებოდა წარწერაში დაგვენახა ინფორმაცია იმის თაობაზე, თუ სპიტუს ლართის თითოეულმა ცოლმა რამდენი შეილი მისცა ოჯახს და რამდენი ღარჩა თავად ოჯახის თავს გარდაცვალების შემდგომ. რასაკვირველია, მთელი ეს მსჯელობა სრულიად ზედმეტი იქნება, თუკი დავუშვებთ, რომ სამარხში დაკრძალულთა შორის სრულიად სხვაგვარი ნათესაური კავშირი არსებობდა, რომ სამივე ქალი ერთი და იმავე კაცის ცოლი კი არ იყო, არამედ ერთი მათგანი მაინც სპიტუს ლართის დედა იყო და ა. შ. ყოველივე ეს გვაფიქრებინებს, რომ acn-ზმნური ფუძის ტრადიციული ინტერპრეტაცია უფრო დამაჯერებელია, მაგრამ, ამასთანავე, არ შეიძლება ჯ. გარბინის არ დავეთანხმოთ იმაში, რომ აღნიშნულ ზმნურ ფორმაში—an აშკარად რომელიღაც პირის ნიშნის გამომხატველია, რაც შეეხება—as-ს იგი, როგორც ჩანს, არის მესამე სუბიექტური პირის ნიშანი, რომელსაც აქვს არა მარტო პირის ნიშნის ფუნქცია, არამედ ზმნას ერთგვარ პარტიციპიალურ მნიშვნელობასაც კი ანიჭებს. ყველა ეტრუსკული წარწერის მიხედვით, რომელშიც გვხვდება acnanas, თუკი მისი მნიშვნელობის ტრადიციულ გაგებას

მივიღებთ და, ამასთანავე, -an და -as დაბოლოებებს პირის ნიშნებად ჩავთვლით, ამ ზმნის შემცველ წინადადებებს ის ახასიათებს, რომ აქ სუბიექტი არის მხოლოდ ერთი რიცხვში, ხოლო ობიექტი—მრავლობითში. ა. მ. ყველგან „სუბიექტს ananas რამდენიმე შვილი“. შესაბამისად, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ —an არის ზოგიერთ ეტრუსკულ გარდამავალ ზმნაში ობიექტის მრავლობითის გამომხატველი. თუკი ყოველივე ეს ასეა, ეტრუსკულ ზმნას ამ მომენტებშიც შეხვედრა აქვს ქართველურ ზმნასთან. როგორც ცნობილია, -ეს არის ქართულ-ზანურ დონემდე ამავალი მესამე სუბიექტური პირის ქართველური სუფიქსი. საერთოდ, -ეს, -ს სუფიქსები წარმოადგენს ქართველური ზმნის მესამე სუბიექტური პირისათვის ზმნათა სხვადასხვა დროებში დამახასიათებელ მეტად არქაულ სუფიქსებს. ასევე ელემენტი -ენ ახასიათებს ქართველურ ზმნას ობიექტის მრავლობითობის გამოსახატავად—ქართული -ენ, მეგრ.-ჟან. -ან. შდრ. „მოკლ-ნ-ა“ (←*მოკლ-ენ-ა) მან იგინი“, მაგრამ „მოკლ-ა მან ის“, „დაეწერ-ნ-ეს მას ისინი“, მაგრამ „დაეწერ-ა მას ის“.

ეტრუსკულ ზმნაში -ი ელემენტის შემცველი აფიქსები მრავლად არის და, როგორც ჩანს, მათ საესებით განსხვავებული ფუნქციები აქვთ. როგორც ვარაუდობენ, ერთ-ერთი ასეთი ფუნქცია უნდა იყოს ვნებითის ან მედიოპასივის ფორმათა წარმოება. ზმნათა ერთ ნაწილში -ი აფიქსი, რომელიც დაერთვის ზმნის ფუძეს სხვადასხვა შემაერთებელი ხმოვნის (-i ან -e) მეშვეობით, აწარმოებს ფორმებს, რომელნიც უკვე ტორპის მიერ პასივად იყო მიჩნეული⁸². თუკი ეს დაკვირვება სწორია, მაშინ ეტრუსკული აშკარა მიმართებას გვიჩვენებს ქართველურ ენებთან. -ენ/-ნ ვნებითი გვარის სუფიქსი საერთოქართველური წარმომავლობისაა (ქართ.-ენ/-ნ, მეგრ.-ჟან.-ან/-ნ, სვან-ენ/-ნ)⁸³ და იგი ძალზე პროდუქტიული იყო ძველ ქართულში, ხოლო სვანურში ახლაც ფუნქციონირებს. შდრ. ქართ. განვკაც-ნ-ები, შეეწუხ-ნ-ები⁸⁴ და ა. შ.

როგორც ჩანს, ეტრუსკულ ზმნათა ერთ ნაწილში -in აფიქსს აკისრია კაუზატივის ან მისი მსგავსი ფორმის წარმოების მისია. ამ შემთხვევაში ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ისეთი ზმნები, რომელნიც აშკარად გარდამავალნი არიან და მათში გამოირიცხულია -in ვნებითის მაწარმოებელი იყოს: ა. მ. ჩვენ მიერ უკვე განხილულ TLE 315-ში ზმნა cerine „ააგო, გააყეთა“ აშკარად დაკავშირებულია

ერგატივში დასმულ სახელთან clensi „ეაფიშვილმა“. სრულიად დასაშვებია ამ შემთხვევაში ზმნა შეიცავდეს კაუზატივის მნიშვნელობას „ააგებინა“. იგივე შეიძლება ითქვას ალბათ in-e -ზე დაბოლოებული მრავალი სხვა ზმნის შესახებ. ამგვარი დაშვების სისწორის შემთხვევაში ეტრუსკული აშკარა მიმართებას გვიჩვენებდა ქართველურთან. -ინ არის კაუზატიურ ფორმათა მაწარმოებელი საერთოქართველური სუფიქსი (ქართ.-ინ/-ენ, მეგრ.-ჰან.-ინ, სვან.-ინ)⁸⁶, რომელიც დღემდე პროდუქტიულია ქართველური ენებისათვის. მაგ., აღ-ვ-ა-დგ-ინ-ებ, წარ-ვ-ა-ვლ-ინ-ებ და ა. შ. ეს სუფიქსი იმდენად ორგანულია ქართველური ენებისათვის, რომ მრავალ ზმნაში მან კაუზატივის მნიშვნელობაც კი დაკარგა. მაგ., ვ-ი-სმ-ინ-ე, ვ-ი-თმ-ინ-ე⁸⁶ და ა. შ.

თითქმის დადგენილად შეიძლება მივიჩნიოთ ეტრუსკული -il სუფიქსის მნიშვნელობა. იგი აწარმოებს ვნებითის მიმღებობებს ზმნური ფუძეებიდან. ა. მ. ac-il „ქმნილება, ქმნილი“ ნაწარმოებია ზმნური ფუძიდან ac- „ქმნა, კეთება“. ამ შემთხვევაში შეხვედრა ქართველურთან სრულიად აშკარაა. ქართულ-ზანური -ილ (ქართ.-ილ, მეგრ.-ჰან.-ილ/-ირ)⁸⁷ ძალზე პროდუქტიული ქართველური სუფიქსია და იგი, მსგავსად ეტრუსკულისა, აწარმოებს ვნებითი გვარის მიმღებობებს ზმნური ფუძეებიდან. მაგ., წერ-ილ-ი, და-სჯ-ილ-ი და ა. შ.

რასაკვირველია, ამით არ ამოიწურება შეხვედრები ქართველურსა და ეტრუსკულ ზმნას შორის. მაგრამ, სამწუხაროდ, ჯერჯერობით ძნელია რაიმე გადაჭრით ითქვას მრავალრიცხოვან ეტრუსკულ ფორმანტთა შესახებ. ამდენად მათთან ქართველურ ფორმანტთა შეპირისპირებას შეიძლება მხოლოდ გარეგნული ხასიათი ჰქონდეს. ვფიქრობთ, ამ მიმართულებით მუშაობის გაღრმავება მომავალში მრავალ საყურადღებო მიმართებას გამოამჟღავნებს ამ ენებს შორის.

5) სახელთა მაწარმოებელი სუფიქსები. ამ მხრივ ეტრუსკულის შესახებ ჩვენ შედარებით მეტი ინფორმაცია გვაქვს. ვფიქრობთ, ქართველურთან საინტერესო მიმართებებს ამჟღავნებს ეტრუსკული კნინობითი, საალერსო სუფიქსები:

ეტრ.-icu გვხვდება უპირატესად მდებრობითი სქესის სახელებ-

თან: larθicu (←larθi), θanicu (←θana). მისი შეპირისპირება შეიძლება ქართველურ კნინობით სუფიქსთან -იკ/-იკ-ო: დედ-იკ-ო (←დედა), თამრ-იკ-ო (თამარი)⁸⁸ და ა. შ. ამ შემთხვევაში, როგორც ჩანს, ჩვენ საქმე გვაქვს ქართველური -კ-ს შემცველი კნინობითი სუფიქსების (-უკ,-აკ-იკ) ერთ-ერთ ვარიანტთან.

ეტრ.-iu გამოიყენება უპირატესად მამრობითი სქესის სახელებთან: larθiu (←larθ), auliu (←aule) და ა. შ. მასთან შეიძლება შეეპირისპიროთ ქართული კნინობითი -ია სუფიქსი, რომელიც ქართულ-ზანური ერთიანობის დონემდე აღის (მეგრ.-ია)⁸⁹. შდრ. ძამია (←ძმა), და-ია (←და) და სხვ.

ეტრ.-la(-ula),-le გამოიყენება როგორც მდედრობითი, ასევე მამრობითი სქესის სახელებთან: ranθula (←*ravnθula←ravnθu) „პატარა რანთ“, fasle (←fase „ნამცხვარი“) „პატარა ნამცხვარი“ და ა. შ. შეიძლებოდა შეგვეპირისპირებინა ქართულ -ილ ან ურ-ა/ულ-ა კნინობით სუფიქსებთან. შდრ. მამ-ილ-ო, საკა-ურ-ა, ქვედრ-ულ-ა და სხვ.

სადაურობის, კუთვნილების მაწარმოებელ ეტრუსკულ სუფიქსთან ასევე მეტი წილი გვიჩვენებს კავშირს ქართველურ აფიქსებთან.

ეტრ.-θur გამოიყენება რაიმე გვარის ან საზოგადოებისადმი კუთვნილების აღსანიშნავად. ა. შ. velθur „ველის კუთვნილი“, ანუ „ველიანი“, payaθur „ბახუსის ამხანაგობის კუთვნილი“, ანუ „ბახუსიანი“ და ა. შ. მასთან შეიძლებოდა მეგრულ ენაში დადასტურებული სუფიქსალური -თურ-ის შეპირისპირება, რომელსაც აქვს ასევე კუთვნილების გაგება; ჩქიმითური „ჩემიანი“. ეს ელემენტი მეგრულში თავისი წარმოშობაზე უკავშირდება თა („ოჯახი“) ფუძეს⁹⁰

ეტრ.-ate აწარმოებს ეთნიკურსა და გეოგრაფიულ სახელებს: sentinate, frentinate და ა. შ. შეიძლება შეეპირისპიროთ ქართულ -ეთ ტოპონიმიკურ სუფიქსთან, რომელიც საერთოქართველურ დონემდე აღის (მეგრ.-ჰან. -ათ, სვან. -ეშდ)⁹¹. შდრ. თუშ-ეთ-ი, ზან-ათ-ი და სხვ.

ეტრ.-ane აწარმოებს ეთნიკურ სახელებს და აქვს კუთვნილების მნიშვნელობა veiane (←*veia) „ვეიელი“, „ვეიისა“, capevane (←capeva) „კაპუელი“, „კაპუსისა“ და ა. შ. მასთან შეიძლებოდა

შეგვეპირისპირებინა ქართველური -ან, რომელიც გამოიყოფა ქართველურ -იან (← *ივან), -ოვან, -აევან სუფიქსებში და საკმაოდ პროდუქტიულია ქართველურ ენებში². შდრ. ციციანი, რატიანი და სხვ.

ყველა ის შეხვედრა, რაც ჩვენ წარმოვადგინეთ, ვფიქრობთ, მიუთითებს ეტრუსკულსა და ქართველურ ენებს შორის არსებულ აშკარა მიმართებებზე. მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ მიერ გამოკვლეული მასალა მოცულობითაც და მნიშვნელობითაც საგრძნობლად აღემატება ყოველივე იმას, რაც აქამდე ყოფილა წარმოდგენილი ეტრუსკულის რომელიმე ენასთან თუ ენათა ჯგუფთან დაკავშირების მიზნით, ჩვენ მაინც შევიკავებდით თავს საბოლოო დასკვნისაგან ჩვენ მიერ შეპირისპირებულ ენათა გენეტიკური კავშირების თაობაზე. ამ სიფრთხილეს, პირველ რიგში, განაპირობებს ის განსხვავებანი, რაც ამ ენებს შორის შეინიშნება. საკმარისია აღინიშნოს, რომ ეტრუსკული ქართველურისაგან განსხვავებით თითქმის არ ცნობს პრეფიქსაციას. მაგრამ ერთის თქმა, ვფიქრობთ, შეიძლება უცილობლად. ეტრუსკულ ენაში არის საკმაოდ მნიშვნელოვანი ქართველური ტიპის კომპონენტი. როგორ უნდა აიხსნას მისი არსებობა, გვაქვს თუ არა ამისათვის მყარი ისტორიული თუ არქეოლოგიური საფუძველი?

ეტირუსკულ-ქართვლური მიმართებების ისტორიულ- არქეოლოგიური საფუძველი

ეტირუსკების წარმომავლობის შესახებ უკვე ანტიკურ ეპოქაში იყო აზრთა სხვაობა. ზოგნი (პეროდოტე) მათ მოსულებად მიიჩნევდნენ, ზოგნი (დიონისიოს ჰალიკარნასელი) კი ავტოხთონებად⁹⁵. და, მაინც, ვფიქრობთ, ანტიკური ცნობების ანალიზის შედეგად შეიძლება მივიღეთ შემდეგ დასკვნამდე: იტალიის ტერიტორიაზე ძველები, გაცნობიერებულად თუ გაუცნობიერებლად, გამოჰყოფენ ეტირუსკთა ორ ძირითად ჯგუფს: მათ, რომელნიც აქ მოსახლეობდნენ ჯერ კიდევ ტროას ომამდე და მათ, რომელნიც ტროას ომის შემდგომ უნდა ყოფილიყვნენ გადმოსახლებულნი. პეროდოტეს წყალობით ჩვენ საკმაოდ სრული ინფორმაცია გვაქვს ამ უკანასკნელთა შესახებ (I, 94): „თვითონ ლიდიელები ამბობენ, რომ მათი, ისევე როგორც ელინების თამაშობანი, მათი გამოგონილია. ამბობენ, რომ ეს გამოიგონეს მაშინ, როდესაც ტირსენიე დაასახლეს. ხოლო ამის შესახებ შემდეგს ჰყვებიან: მანესის ძის, ატისის მეფობის დროს მთელ ლიდიაში საშინელი პურის ნაკლებობა იყო, ლიდიელები ერთხანს ითმენდნენ, ხოლო შემდეგ, რადგანაც არ გათავდა ეს შიმშილობა, გამოსავალს ეძებდნენ, ზოგი რას იგონებდა და ზოგი რას. მაშინ იქნა გამოგონილი კამათლის, ზარის, ბურთისა და ყველა სხვა სათამაშოების სახეები, გარდა კოჭებისა; აი, ამის აღმოჩენას ლიდიელები არ იჩემებენ. შიმშილის წინააღმდეგ გამოიგონეს ეს და შემდეგნაირად იქცეოდნენ: ორი დღიდან ერთს მთლიანად თამაშობაში ატარებდნენ, რათა არ მოსდომებოდათ საჭმელი, ხოლო მეორე დღეს თავს ანებებდნენ და სჭამდნენ. ასე გაატარეს მათ ორ წელ ნაკლებ 20. მაგრამ გაჭირვება მაინც არ შენელებულა, ის კი არა, უფრო მეტად გამძაფრდა. ამიტომ მათმა მეფემ ყველა ლიდიელი ორ ნაწილად გაჰყო და კენჭი ხვდა მხოლოდ ერთს, ხოლო

მეორე ნაწილს ერგო ქვეყნიდან წასვლა. იმ ნაწილს, რომელსაც წილად ზედა დარჩენა, ის თვითონ დაუდგა მეფედ, ხოლო იმას, რომელიც უნდა წასულიყო, მან მეფედ დაუყენა თავისი შვილი, სახელად ტირსენოსი. ის ნაწილი, რომელსაც ერგო ქვეყნის დატოვება, წავიდა სმირნეში და ააგო იქ ხომალდები, დააწყო ზედ ყოველივე, რაც კი ესაჭიროებოდა ცურვისათვის და გასცურა სარჩოსა და მიწის საძებრად. მათ ბევრ ხალხს ჩაუარეს და მივიდნენ ომბრიკებამდე. აქ მათ დააარსეს ქალაქები და აქვე ცხოვრობენ დღემდე. ლიდიელების ნაცვლად მათ ახალი სახელი დაირქვეს იმ მეფის ძის მიხედვით, რომელმაც ისინი თავის ქვეყანაში წამოიყვანა. მისი სახელწოდების მიხედვით იწოდებიან ისინი ტირსენებად“. ჰეროდოტეს ამ ცნობის მიხედვით, შეგვიძლია მივიღოთ იმ დასკვნამდე, რომ ლიდიელი ტირსენოსის გადასახლება იმ შიმშილობით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული, რომელმაც მოიცვა ტროას ომის შემდგომ პერიოდში ეგეიდა. ამ შიმშილობაზე ჰეროდოტე სხვაგანაც ლაპარაკობს (VII, 171). რამდენადაც ჰეროდოტეს ქრონოლოგიის მიხედვით ტროას ომი დაახლოებით ძვ. წ. ა. 1250 წლის ფარგლებში უნდა მომხდარიყო, შიმშილობით გამოწვეული ხალხთა მოძრაობის დაწყება მხოლოდ ძვ. წ. ა. XIII საუკუნის მეორე ნახევრისათვის უნდა დაევშვათ. ამასვე ადასტურებს ჰეროდოტეს მიერ მოხსენიებული ლიდიელთა მეფეების მანესისა და ატისის სახელები. ჰეროდოტეს მიხედვით, ისინი შეიძლებოდა მხოლოდ გმირთა საუკუნის ლიდიური დინასტიის წარმომადგენლები ყოფილიყვნენ, რადგან ძვ. წ. ა. II ათასწლეულის დასასრულიდან, მისი ცნობით, ძალაუფლება ლიდაში პერაკლიდებს ეპყრათ, ხოლო მათ შემდეგ კი მერმნადებს (I, 7...). ბერძენ ისტორიკოსს თუ დაუუჯერებთ, თავად სახელწოდება ტირსენიელიც შეიძლებოდა მხოლოდ არაუადრეს ძვ. წ. ა. XIII საუკუნის მეორე ნახევრისა წარმოქმნილიყო. ჰეროდოტეს ამ ცნობებს გარკვეულად მხარს უჭერს ძველი აღმოსავლური წერილობითი წყაროები. კერძოდ ის, რომ ძვ. წ. ა. XIII საუკუნის მიწურულისათვის ეგეიდასა და ანატოლიაში საოცარი შიმშილობა ყოფილა, რომელმაც რამდენადმე განაპირობა ე. წ. „ზღვის ხალხების“ ამოძრავება, დღეს შეიძლება დადგენილად მივიჩნიოთ. შიმშილობა ხეტების მეფის ტუდპალიას IV-ის (1265—1235) მმართველობის უკანასკნელ წლებში დაწყებულა და, როგორც ჩანს, საკმაოდ დიდხანს

გრძელდებოდა⁹⁴. ასევე საინტერესოა, რომ ძველი ეგვიპტური წყაროები სწორედ ძვ. წ. ა. XIII საუკუნის მეორე ნახევარში, 30-იან ან 20-იან წლებში, პერ-იოთან ეგვიპტელების წინააღმდეგ გამართულ ბრძოლაში ლიბიის მოკავშირე ე. წ. „ზღვის ხალხებს“ შორის გვისახელებენ ტერეშ ან ტურშა (Trš) ტომს. მეცნიერთა უმეტესობის აზრით, ეს ტირსენიელების პირველი და უკანასკნელი მოხსენიებაა ეგვიპტეში⁹⁵. მართლაც, არც უფრო ადრეული და არც უფრო გვიანდელი წყაროები ამ ტომს აღარ მოიხსენიებენ. თუკი გავითვალისწინებთ, რომ ეტრუსკების სახელწოდებაში აშკარად გამოიყოფა ტრუს- (*←trus) ძირი, მაშინ პეროდოტეს ცნობა შეიძლება მივიჩნიოთ ანტიკურ ინფორმაციად I ათასწლეულში ფორმირებული ეტრუსკული ეთნოსის ერთ-ერთი კომპონენტის — მცირეაზიელ ტირსენიელთა შესახებ. მაგრამ ანტიკური ხანის მოღვაწეები, როგორც ჩანს, არ გამოირიცხავდნენ ეტრუსკულში სხვა კომპონენტის — ე. წ. პელასგურის არსებობასაც.

იგივე პეროდოტე თავის ისტორიაში (I, 57), სხვათა შორის, მოიხსენიებს პელასგებს, „რომლებიც ახლაც არიან და ცხოვრობენ ტირსენთა ზემოთ ქალაქ კრესტონში და რომლებიც ოდესღაც ემეზობლებოდნენ ახლა დორიელებად წოდებულებს (მათ ეკუთვნით ის მიწა, რომელიც ახლა თესალიოტიდად იწოდება)“. ჩვენ არავითარი უფლება არ გვაქვს ექვი შევიტანოთ პეროდოტეს ამ ცნობის სისწორეში. ბერძენი ისტორიკოსის მიხედვით, მისი დროისათვის პელასგები ცხოვრობდნენ, ერთი მხრივ, იტალიის კრესტონსა და, მეორე მხრივ, პელესპონტში და ისინი ერთ ენაზე ლაპარაკობდნენ (I, 57). ის, რომ პელასგების გადასახლება საბერძნეთიდან როგორც ანატოლიაში, ასევე იტალიაშიც ჯერ კიდევ ტროას ომამდე დიდი ხნით ადრე უნდა მომხდარიყო, სხვა მონაცემებთან ერთად იმითაც დასტურდება, რომ „ილიადის“ „ხომალდთა კატალოგისა“ და, საერთოდ, ჰომეროსის პოემების მონაცემთა მიხედვით ტროას ომის დროისათვის პელასგები კონტინენტურ საბერძნეთში აღარ მოსახლეობდნენ⁹⁶. ამასთან დაკავშირებით, საინტერესოა ანტიკური ცნობები იტალიის ადრეული, პელასგური კოლონიზაციის შესახებ. ისინი ყველაზე მეტად სისტემატიზებული სახით დიონისე ჰალიკარნასელთან (ძვ. წ. ა. I ს.) არიან წარმოდგენილი. დიონისეს ცნობით, პელას-

გები თვით კონტინენტურ საბერძნეთში ტროას ომამდე 17 თაობით ადრე უნდა გამოჩენილიყვნენ (I, 11, 2). ეს, თუკი მხედველობაში ტროას ომის პეროდოტესეულ თარიღს (± 1250) მივიღებთ, დაახლოებით ძვ. წ. ა. II ათასწლეულის პირველი მეოთხედის განმავლობაში უნდა მომხდარიყო. მას შემდეგ, რაც პელასგები განსახლდნენ საბერძნეთში, მათი ნაწილი ეპირედან ზღვით იტალიისკენ გაეშურა და იქ დააარსა დასახლებები: სპინა, კორტონა. შემდეგ ისინი აღწევენ იმ ტერიტორიებს, რომელნიც მოგვიანებით ეტრურიაში შედიოდნენ და აგებენ ქალაქს აგილა. მათ, როგორც ჩანს, იტალიაში ბინადარი ავტოხთონებისათვის წაურთმევიათ ცალკეული დასახლებები, თუმცა შემდგომ თვით დამორჩილებიან მთელ რიგ ადგილებში ეტრუსკებს. ამაზე, ანტიკური ცნობების მიხედვით, ისიც მეტყველებს, რომ ზოგიერთმა პელასგურმა დასახლებამ ეტრუსკული სახელი მიიღო, მაგალითად, აგილამ კერე (Strab. I, 2, 3). ანტიკური ცნობების მიხედვით პელასგები და ეტრუსკები ერთმანეთისაგან უნდა გავმიჯნოთ. ერთნი უფრო ადრე (ჩერ კიდევ ტროას ომამდე) მოსულან იტალიაში, მეორენი კი უფრო გვიან (ომის შემდგომ)—ანატოლიიდან, როგორც ამას ძველ ავტორთა უმეტესობა აღიარებს⁹⁷. თვით გადმოსახლებულ ტირსენიელებში, ზოგიერთი ცნობის თანახმად, პელასგებიც უნდა ყოფილიყვნენ, რამდენადაც მათი ნაწილი ტროას ომის ეპოქისათვის უკვე ანატოლიისა და ეგეოსის ზღვის აუზის კუნძულებზე ჩანს გადასახლებული. ასე, თუკი სტრაბონს დავუჯერებთ, ანტიკლიდეს მიხედვით ტირსენოსს თან პელასგების ნაწილიც წაჰყოლია იტალიაში (V, 2, 4). ამან, როგორც ჩანს, ის გამოიწვია, რომ ზოგიერთ წყაროში პელასგები და ტირსენიელები გაიგივებულნი არიან (პელანიკე დიონისიოსთან, I, 28). ეს, სხვათა შორის, თავს იჩენს, როგორც ჩანს, სრულიად გაუცნობიერებლად, იმ წყაროებშიც, რომლებშიც ნებისთინ თუ უნებლიეთ ლაპარაკია იტალიაში უკვე ტროას ომამდე ბინადარ ე. წ. ძველ ეტრუსკებზე. ისინი „ენეიდას“ მიხედვით უნდა დახვედროდნენ იტალიაში ენეასს, თუმცა სქოლასტის შენიშვნით ვერგილიუსი „ურევს ერთმანეთში ორ ეტრურიას, ძველსა და თანამედროვეს“ (*«Sed Vergilius miscet duas Etrurias, veterem et inferiorem»*).⁹⁸ ამ შემთხვევაში გათვალისწინებულია ის, რომ ვერგილიუსისათვის ეტრუსკები აშკარად ლიდიელი კოლონისტები არიან, მაგრამ ისინი რატომღაც უკვე ტროას ომის მონაწილე ენეასამდე დამკვიდრებულნი

ჩანან იტალიაში. იმაზე, რომ ეს ძველი ეტრურია მართლაც უნდა არსებულიყო, კოლხ კირკესთან დაკავშირებული ზოგიერთი ძველი ბერძნული ცნობაც მეტყველებს. ა. მ., ჰესიოდეს მიხედვით (თეოგონ. 1011—1016): „კირკემ, ჰიპერიონიდ ჰელიოსის ასულმა, სულით ძლიერ ოდისევსთან შეკავშირებულმა, შვა აგრიოსი და ლატინოსი უზადო და ძლევამოსილი, და ტელეგონეც შვა ოქროს აფროდიტეს მეშვეობით. ისინი ძალზე შორს, წმინდა კუნძულთა სიღრმეში ყველა სახელოვან ტირსენიელზე მეფობდნენ“. ამ შემთხვევაში აშკარად იტალია იგულისხმება, რადგან, ჰესიოდეს თანახმად, კირკეს ჰელიოსმა ხმელთაშუა ზღვის დასავლეთით დაუდო ბინა⁹⁹. ბუნებრივია, ოდისევსის შვილებს შეეძლოთ ემეფნათ იმ ტომებზე, რომელნიც უკვე ტროას ომის შემდგომ ლიდიიდან გადმოსახლებულ ტირსენიელებზე ადრე იყვნენ იტალიაში დამკვიდრებულნი. ჰესიოდესთან შედარებით ახალი სახელი—ტირსენიელი გამოყენებულია იტალიის ძველ მკვიდრთა აღსანიშნავად. ყოველივე ეს იძლევა საშუალებას დავასკვნათ, რომ ეტრუსკული ეთნოსის უფრო ადრეული, ტირსენებამდელი კომპონენტი უნდა ყოფილიყო ე. წ. პელასგური ტაპის სუბსტრატი, რომელთანაც უძველესი ბერძნული წყაროები გარკვეული თვალსაზრისით აკავშირებენ მითიური კოლხი კირკეს დასავლეთში გადასახლებას¹⁰⁰.

ანტიკურ წყაროებში საკმაოდ უხვად ვხვდებით იმაზე მინიშნებას, რომ პელასგებიცა და ტირსენიელებიც, თავის მხრივ, იტალიაში ხვდებოდნენ მრავალრიცხოვან ადგილობრივ თუ სხვადასხვა დროს გადმოსახლებულ ტომებს: სიკულებს, უმბრებს, ლატინებს, ოსკებს, ელინებსა და სხვ. შესაბამისად, მათი კვალიც რამდენადმე უნდა ასახულიყო I ათასწლეულში ასპარეზზე გამოსული ეტრუსკული ეთნოსის ჩამოყალიბების პროცესში.

გფიქრობთ, რომ ანტიკური წყაროების ამ მონაცემებისა და თანამედროვე გამოკვლევათა, მათ შორის ჩვენ მიერ ზემოთ წარმოდგენილ ეტრუსკულ-ქართველურ ენობრივ შეპირისპირებათა, გათვალისწინება დაგვეხმარება შედარებით ზუსტად განვსაზღვროთ ეტრუსკულში დადასტურებულ ენობრივ ელემენტთა სახე და მათი ურთიერთმიმართების ხასიათი. ჩვენის აზრით, ეტრუსკულში შეიძლება გამოვავლინოთ ის ელემენტები, რომელნიც პრეისტორიული

იტალიის მოსახლეობის შემდეგ ძირითად შრეებთან შეიძლება იყოს ყოფილიყო დაკავშირებული :

ა) უძველესი მედიტერანული შრე, რომელიც შეესაბამება ანტიკურ ცნობათა მიხედვით იტალიაში პელასგებამდე არსებულ ვითარებას. ეს შრე კავშირშია, თავის მხრივ, ე. წ. „კერამიკული“ იტალიური პრეისტორიული კულტურების¹⁰¹ უკანასკნელ ეტაპთან. პიტიონის მიხედვით,¹⁰² ძვ. წ. ა. VI ათასწლეულიდან ჩვენ შეგვიძლია გამოვყოთ რამდენიმე პერიოდი იტალიურ არქეოლოგიაში: ე. წ. Grundkeramikum ($\pm 5500-4800$), რომელიც მეზოლითიდან ნეოლითზე გადასვლით აღინიშნა, Frühkeramikum ($\pm 4800-3500$), Mittelkeramikum ($\pm 3500-2700$), Spätkeramikum ($\pm 2700/2600-1800/1700$). ამ უკანასკნელ, ე. წ. გვიანკერამიკულ პერიოდში ჩნდება სპილენძი. მისი წარმოქმნა, როგორც ჩანს, დაკავშირებული იყო აღმოსავლურ მიგრაციებთან და იგი დასაბამს იმ სამხრეთ-აღმოსავლეთ-ანატოლიური ნეოლითური კულტურების (Jarmo, Jericho, Catal-Hüyük) წიაღში იღებს¹⁰³, რომელთაც, როგორც უკანასკნელი ხანების გამოკვლევები გვიჩვენებს, მისცეს იმპულსები ძვ. წ. ა. III ათასწლეულისათვის ხმელთაშუა ზღვის თითქმის მთელ აუზში გარკვეული კულტურული ერთიანობის წარმოქმნას¹⁰⁴. მართალია, ამ შრეს დროთა განმავლობაში შეერწყა ცალკეული მეტად თუ ნაკლებად მნიშვნელოვანი როგორც ლოკალური, ავტოხთონური, ასევე სამხრეთული (აფრიკული), თუ ჩრდილოეთური კულტურის ელემენტი, მაგრამ ძვ. წ. ა. II ათასწლეულის პირველ ნახევრამდე აღნიშნული რეგიონი მაინც ძირითადად ე. წ. მედიტერანული იმპულსებით საზრდოობდა. როგორც ჩანს, ამ პერიოდამდე აღის ე. წ. მედიტერანულ ენობრივ თავისებურებათა მთელი რიგი. ისინი თავისი ხასიათით ე. წ. ეგეოსურ-ანატოლიურ ტიპში უნდა გავაერთიანოთ. ეტრუსკულში, განსაკუთრებით მის ფონოლოგიურ სისტემაში¹⁰⁵, ამ შრეს, ალბათ როგორც სუბსტრატს, საკმაოდ მნიშვნელოვანი ანარეკლი უნდა ჰქონოდა.

ბ) ე. წ. კავკასიურ-პელასგური შრე, რომელიც იტალიაში ძვ. წ. ა. II ათასწლეულის პირველი ნახევრიდან დაწყებულ მიგრაციებს უნდა შემოეტანათ. ისინი დაკავშირებულნი უნდა ყოფილიყვნენ ე. წ. აპენინის კულტურის დამკვიდრებასთან იტალიაში. ეს კულტურა აშკარად გვიჩვენებს მიმართებას ეგეიდის შუა პელადურ კულტურ-

რასთან და, საერთოდ, მთელი II ათასწლეულის განმავლობაში ეგეოსურ-მიკენურ სამყაროსთან საკმაოდ მნიშვნელოვან კონტაქტებს ავლენს¹⁰⁶. ჩვენის აზრით, ამ კულტურის წარმოქმნა ანტიკური ცნობების პელასგ ემიგრანტებს უნდა მივაწეროთ. თავის მხრივ, თვით შუა ჰელადური კულტურის წარმოქმნა ჩვენ მიგვაჩნია ეგეიდაში კავკასიური, უპირატესად ქართველური ტომების მიგრაციის შედეგად ძვ. წ. ა. II ათასწლეულის დამდეგს¹⁰⁷. როგორც ირკვევა, მათ ეგეოსურ სამყაროში შემოიტანეს აშკარა ქართველური კომპონენტი, რაც წინაბერძნულ ენობრივ სამყაროში ათობით წმინდა ქართველური სტრუქტურის სიტყვისა და ტერმინის არსებობით დასტურდება¹⁰⁸. როგორც ჩანს, ეს ტალღა ძვ. წ. ა. II ათასწლეულის განმავლობაში გავრცელდა დასავლეთ ხმელთაშუა ზღვის აუზში, რისი შედეგიც უნდა იყოს აქ შუა ჰელადური ტიპის კულტურების აღმოცენება და პელასგურ-კავკასიური ენობრივი ელემენტების გავრცელება¹⁰⁹. სწორედ მიგრაციათა ამ ტალღამ მოუშადა, ჩვენის აზრით, საფუძველი შემდგომ ფორმირებულ ეტრუსკულ ენას.

როგორც ჩვენი გამოკვლევის შედეგები გვიჩვენებს, პელასგურ-ქართველური ელემენტები ალბათ ყველაზე უფრო არსებითია ეტრუსკულში. სხვათა შორის ამ შრის კვალზე ეტრუსკულში მიუთითებს ეტრუსკული ონომასტიკის ანალიზიც. ზემოთ ჩვენ უკვე გვქონდა ლაპარაკი ს. ფერის ნაშრომზე, რომელიც ორი სახელწოდების მქონე ეტრუსკულ დასახლებებს ეხება¹¹⁰. ამ შემთხვევაში იგულისხმება ის დასახლებები, რომელთაც უკვე ანტიკური ცნობების მიხედვით, ჰქონდათ ძველი (პელასგური) და ახალი (ტირსენიული) სახელწოდებები. ფერი გვიჩვენებს, რომ ძველი სახელწოდება, როგორც წესი, ყოველთვის ავლენს კავშირს ეგეოსურსა და კავკასიურ ონომასტიკასთან. ა. მ. ეტრ. *Tusci* და კავკ. *Τουσκιοι* (ქართველთა თუშების სახელწოდება ბერძნ. წყაროებში), ეტრ. *Tutna* და კავკ. *Τάτνα*, ეტრ. *Sovan-Suani* და კავკ. *Σοῦανες* (სვანების სახელწოდება ბერძნ. წყაროებში) და ა. შ. აქვე უნდა განვიხილოთ ალბათ ეტრ. *Cortona*, რომელიც ჩანს, კავშირშია პელასგურ *Κόρτας* (=Γόρτας)-თან, ალბათ უკვე B-ხაზოვან *ko-tu*-ში დადასტურებულით. ჩვენის აზრით, მათი აყვანა შეიძლებოდა ქართულ-ზანურ კორდ-/კორტ-„კორდი“¹¹¹ ფუძემდე, რომელიც გვხვდება ქართველურ ტოპონიმებში: კორტანეთი, კორტი, კორდი და ა. შ.

გ) ჩრდილოეთის შრე, როგორც ჩანს, დაკავშირებული ე. წ. დასმარხ ურნათა ველების ინდოევროპული ტომების კულტურასთან. მან, თავის მხრივ, მისცა იმპულსი ძვ. წ. ა. II ათასწლეულის მიწურულში ჯერ ე. წ. პროტოვილანოვას, ხოლო შემდგომ კი ვილანოვას კულტურის აღმოცენებას¹¹². როგორც ფიქრობენ, ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს იტალიის ინდოევროპეიზაციის პროცესის დასაწყისთან. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ჯერ აპენინის, ხოლო შემდგომ უკვე საკუთრივ ეტრუსკულ კულტურასთან ურთიერთობის შედეგად, ინდოევროპულმა ელემენტებმაც გარკვეული ასახვა პოვა ეტრუსკულის ფორმირების პროცესში. ამაზე მიუთითებს ის ინდოევროპეიზმები, რომელნიც გამოვლენილია როგორც ეტრუსკულ ლექსიკაში, ასევე რამდენადმე, ეტრუსკულ გრამატიკაშიც¹¹³.

დ) ანატოლიურ-ტირსენიული შრე, რომელიც დაკავშირებულია, შესაძლოა, არაერთგვაროვან ანატოლიურ ტომთა გადმოსახლებასთან დასავლეთ მცირე აზიიდან. მათ შემოიტანეს იტალიაში მაღალგანვითარებული საქალაქო კულტურა ძვ. წ. ა. I ათასწლეულის დასაწყისისათვის. მათვე მიეწერებათ იმ ელემენტთა გავრცელება იტალიაში, რომელნიც დამახასიათებელი იყო სწორედ ამ პერიოდის ეგეიდა-ანატოლიისათვის. ეს არის, პირველ რიგში, ე. წ. ორიენტალიზებული სტილი არქიტექტურასა და ხელოვნებაში¹¹⁴, ე. წ. „ზღვის ხალხებისათვის“ დამახასიათებელი ბრინჯაოს მცირე ზომის სტატუეტები, მათ შორის ითიფალიკური ქანდაკებები¹¹⁵ და სხვ. მაგრამ დარწმუნებით ამ კომპონენტის შესახებ ლაპარაკი მხოლოდ მაშინ შეიძლება, თუკი ეტრუსკული გამოამჟღავნებს ენობრივ კავშირებს ძვ. წ. ა. II ათასწლეულის მეორე ნახევრის დასავლეთ მცირე-აზიულ ტომებთან. ამისათვის, თავდაპირველად უნდა გავარკვიოთ, თუ რას წარმოადგენდა დასავლეთ ანატოლია, პირველ რიგში კი ლიდია, ენობრივი თვალსაზრისით ძვ. წ. ა. XIV—XIII საუკუნეებისათვის. თუკი პირველი ათასწლეულის მონაცემების მიხედვით ვიმსჯელებთ, ლიდიური არის ხეთურ-ლუვიური ჯგუფის ანატოლიური ინდოევროპული ენა¹¹⁶. მაგრამ მისი ლექსიკის შესწავლა გვარწმუნებს, რომ ლიდიურში ქარბობს არაინდოევროპული წარმომავლობის სიტყვები¹¹⁷.

როგორც ჩანს, ამის ახსნა შეიძლება იმით, რომ დასავლეთ და სამხრეთ ანატოლიის ხეტიზაციის პროცესი მხოლოდ ძვ. წ. ა. I ათასწლეულის დასაწყისისათვის დასრულდა და რომ მანამდე აქ მნიშვნელოვანწილად არაინდოევროპული სუბსტრატული ენები უნდა ყოფილიყო გავრცელებული¹¹⁸. სხვათა შორის, ამას ადასტურებს კ. ლემნოსის იდუმალებით მოცული ბერძნული დამწერლობის სისტემით შესრულებული წარწერაც, რომელიც ძვ. წ. ა. VI საუკუნით თარიღდება¹¹⁹. ის, რომ ანტიკური ცნობების მიხედვით, ძვ. წ. ა. II ათასწლეულის მეორე ნახევრის ლემნოსი ორგანულ კავშირში უნდა ყოფილიყო დასავლეთ ანატოლიასთან, ექვს არ იწვევს. არც ისაა საეჭვო, რომ ტირსენიელების მოძრაობა გარკვეულად ლემნოსთანაც უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. თვით სინტიები, ჰომეროსის მიხედვით, ლემნოსის მკვიდრნი, აშკარად ეგეოსური ტომია¹²⁰. ლემნოსის წარწერის გაუშიფრავი ენის მსგავსებაზე ეტრუსკულთან არაერთგზის გაუმახვილებიათ ყურადღება, მაგრამ ჯერჯერობით ვერაინი შეძლო ეჩვენებინა მათ შორის აშკარა კავშირი¹²¹. სრულიად ნათელია, რომ თუკი ეტრუსკები მართლაც ტირსენიელები არიან, მაშინ ძვ. წ. ა. VI საუკუნის ჰემმარიტად ტირსენიულ (-ლემნოსურ) და ამავე პერიოდის ეტრუსკულ წარწერებს შორის აშკარად ორგანული კავშირი უნდა იყოს. მაგრამ ლემნოსური წარწერა თავისი სტრუქტურით მიიწევს არ შეიძლება ეტრუსკულად მივიჩნიოთ. ამასთან ისიც აშკარაა, რომ ლემნოსურს არაფერი აქვს საერთო ინდოევროპულ ლიდიურ ენასთან. თუმცა შეიძლება ის გარკვეულ მიმართებებს ამჟღავნებდეს ლიდიურის არაინდოევროპულ სუბსტრატთან. უკანასკნელ ხანებში ყურადღება მიექცა ლემნოსურ წარწერაში ხურიტიზმებს, რაც სავსებით გასაგები იქნება, თუკი გავითვალისწინებთ, რომ დასავლეთ და სამხრეთ ანატოლიაში II ათასწლეულის მეორე ნახევრისათვის ხურიტულის საკმაოდ ძლიერი გავლენა შეინიშნება. თავის დროზე, ჩვენ მივედით იმ დასკვნამდე, რომ ძვ. წ. ა. XIV—XIII საუკუნეებში ანატოლიის სამხრეთი და დასავლეთი სანაპირო ზოლი ძირითადად ეგეოსურ-ხურიტული ტომებით იყო დასახლებული, რომ ტროელთა და მათ მოკავშირეთა ბირთვის სწორედ ეს ტომები ქმნიდნენ¹²². ამჟამად ეს თვალსაზრისი თანამედროვე გამოკვლევათა შეუქმნად საკმაოდ მყარ დასაყრდენს პოულობს. ი. მ. დიაკონოვი თავის უახლეს ნაშრომში ხურიტულისა და სუბსტრატული ანატოლიური ენე-

ბის შესახებ წერს: «сегодня представляется не невероятным, что субстратные языки юго и запада Малой Азии были скорее родственны хурритскому, чем хаттскому».¹²³ თუკი ეს ასეა, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ლეგენდარული ტირსენიელებიც გარკვეულად ხურიტულ-ეგეოსურ სამყაროსთან უნდა ყოფილიყვნენ დაკავშირებული. შესაბამისად ეტრუსკულში, ტირსენიელთა გადასახლების რეალობის შემთხვევაში, უნდა არსებობდეს ხურიტულ-ურარტული ტიპის ელემენტებიც. აქვს თუ არა ამ დაშვებას რეალური საფუძველი? ჩვენის აზრით, აქვს. ჩვენ არ გვაქვს ეტრუსკულისა და ხურიტულ-ურარტული ენების საფუძვლიანი შეპირისპირების საშუალება, მიუთითებთ მხოლოდ ზოგიერთ შეხვედრაზე. პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ ძირეული ეტრუსკული ლექსიკის ის ნაწილი, რომელიც ქართველურთან არ გვიჩვენებს მიმართებას, ზოგჯერ პარალელებს ხურიტულ-ურარტულთან ამჟღავნებს. ა. მ. ეტრუსკული *ai-* „მიცემა“ - ხურ. -ურარტ. *ar-* „მიცემა“, ეტრუსკ. *ais/eis* „ღმერთი“ - ურარტ. *aišei* „ყოველთვის“, ეტ. *an (in)* „ის“ - ურარტ. *ini* „ეს“, ეტრ. *ten-* „დადგმა“ - ხურ. -ურარტ. *tan(u)* „კეთება“, „აგება“. გრამატიკაში ყურადღებას იქცევს მსგავსება ეტრუსკული-*si/-ši* ერგატივის სუფიქსსა და ურარტულ/ხურიტულ ერგატივის-*še* დაბოლოებას შორის; საყურადღებოა, რომ *-si-*ზე დაბოლოებული ფორმები ლემნოსის სტელის წარწერაშიც გვხვდება. აშკარა მიმართებაა ეტრუსკულ-*c/χ* ეთნიკური სახელებისა და აპელატივების მაწარმოებელ/მაგ., *rumax* „რომაელი“/ და ხურიტულ-*(h)hi* და ურარტულ- *hi* კუთვნილების მაწარმოებელ სუფიქსებს (ურარტ. *Halbahī* „Halpa-ს კუთვნილი“) შორის. ეს სუფიქსი ურარტულიდან შემოსული ჩანს ქართველურ სიტყვაწარმოებაშიც. შდრ. ტაოხი, კოროხი და ა. შ. შეიძლებაოდა საინტერესო პარალელების აღნიშვნა ზმნის სტრუქტურაში. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს *-ai-*ზე დაბოლოებული ეტრუსკული ფორმები: *exēai*, *akarai* და ა. შ. მათ კავშირზე ანალოგიური დაბოლოების მქონე ფორმებთან ლემნოსური სტელის წარწერიდან *aomai*, *zivai*¹²⁴ და ა. შ. არაერთგზის გაუმახვილებიათ ყურადღება. *-ai/-ae* სუფიქსი ურარტულში აწარმოებს, როგორც ჩანს, მიმღეობათა ფორმებს. აახლოებს ლემნოსური სტელის წარწერასთან ეტრუსკულს *(u)m* „მაგრამ“ ენკლიტიკური კავშირიც, რომელიც სიტყვას მიერთვის ხოლმე. შდრ. ეტრ. *arg-*

ჭიკალო და ლემნ. marašm.-ma „მაგრამ“ ენკლიტური კავშირი დამახასიათებელი ყოფილა ხურიტული ენისთვისაც.¹²⁵ რასაკვირველია, ამ მხრივ კვლევის გაღრმავებას შეუძლია გაათავსოს ეტრუსკულ-ხურიტულ-ანატოლიურ მიმართებათა რაოდენობა. ამგვარად, ანატოლიურ-ტირსენიული ელემენტების არსებობაც ეტრუსკულში, ვფიქრობთ, საკმაოდ რეალური უნდა იყოს.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ, ბუნებრივია, ისმის კითხვა: მაინც რომელ ენობრივ სამყაროსთან უნდა იყოს ეტრუსკული დაკავშირებული გენეტიკურად? რაოდენ მნიშვნელოვანიც არ უნდა იყოს მასში იტალიის პრეისტორიული მოსახლეობის სხვადასხვა შრეების კვალი, რაოდენ ძლიერი გავლენაც არ უნდა მოეხდინა მასზე ამა თუ იმ ენას¹²⁶, სრულიად აშკარაა, რომ ეტრუსკულს ვერ მივიჩნევთ სხვადასხვა კომპონენტთა მექანიკური გაერთიანების შედეგად. მას, მიუხედავად მრავალფეროვან მინარევთა სიუხვისა, გენეტიკური კავშირი შეიძლება ჰქონოდა მხოლოდ სრულიად განსაზღვრულ, ჩვენთვის ცნობილ თუ უცნობ ენობრივ ჯგუფთან. დღეს ძნელია დაბეჭდვით იმის თქმა, თუ რომელია სახელდობრ ეს ჯგუფი. მანამდე, ვიდრე საბოლოოდ არ წავიკითხავთ ჩვენამდე მოღწეულ შედარებით ვრცელ ეტრუსკულ ტექსტებს, უფრო ღრმად არ ჩავწვდებით ეტრუსკულის გრამატიკულ სტრუქტურას, გადაჭრით რაიმე დასკვნის გაკეთება ნაადრევია. ჩვენ არ გამოვირიცხავთ იმ შესაძლებლობას, რომ ეტრუსკული წარმოადგენს პელასგურ-ქართველური ტიპის ენას. ამგვარი დასკვნის საშუალებას იძლევა იმ გენეტიკურ-მატერიალური კავშირების დადასტურება ეტრუსკულსა და ქართველურს შორის, რომელთა ნათელყოფასაც მიეძღვნა ჩვენი ნაშრომი.

კვლევის თანამედროვე დონეზე სულ უფრო და უფრო ნათელი ხდება, რომ ქართველური კომპონენტი ერთ-ერთი არსებითი უნდა ყოფილიყო ძვ. წ. ა. II ათასწლეულის ეგეოსური, დასავლეთმედიტერანული ცალკეული კულტურისა და ენის ჩამოყალიბების პროცესში, რომ კავკასიურ-მედიტერანული მიმართებების საკმაოდ დიდი ნაწილი სავარაუდოდ ოდინდელი ნათესაობის დონემდე კი არ აიყვანება, არამედ ძვ. წ. ა. III—II ათასწლეულთა მიჯნაზე დაწყებული კავკასიური მიგრაციებით უნდა აიხსნას.

შ ე ნ ი მ ვ ნ ე ბ ი

1. A. J. Pfiffig, *Die etruskische Sprache*, Graz, 1969. ეს წიგნი არის ეტრუსკული ენის შესახებ არსებული ყველაზე უფრო სრული გამოკვლევა. მას თან ერთვის ეტრუსკულის ლექსიკონი. ქვემოთ მას შემოკლებით მოვიხსენიებთ ხოლმე —DES.

2. M. Pallotino, *Etruscologia*, Milano, 1973 (1968 წლის VI გამოცემის შესწორებული გამოცემა). წიგნი ალბათ ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი ნაშრომია მათ შორის, რომელნიც ეტრუსკოლოგიას მთლიანობაში განიხილავენ. მასში შეტანილია ვრცელი თავი ეტრუსკული ენის შესახებ ლექსიკონითურთ (ამ თავის რუსული თარგმანი, ოღონდ წიგნის 1963 წლის გამოცემიდან, იხ. კრებულში: *Тайные древних письмен. Проблемы дешифровки*, Москва, 1976, გვ. 349...).

3. M. Cristofani, *Introduzione allo studio dell'etrusco*, Firenze, 1973.

4. ახლად აღმოჩენილი ეტრუსკული წარწერების დეტალურ მიმოხილვას გეთავაზობს Glotta-ში გამოქვეყნებული წერილები. 1970—1973 წლებში აღმოჩენილი წარწერები LIII ტომში (1—2, 1975) მიმოიხილა C. de Simone-მ გვ. 125...; ჩვენში გამოცემულ ნაშრომთა შორის აღსანიშნავია A. И. Немировский, А. И. Харсекин, *Этрусски. Воронеж*, 1969. უმნიშვნელოვანესი ეტრუსკული წარწერები CIE-ს გარდა თავმოყრილია TLE-ში.

5. V. Thomsen, *Remarques sur la parenté de la langue étrusque* (Extrait du Bulletin de l'Académie Royale de sciences et de Lettres de Danemark, 1899, № 4), Copenhagen, 1899.

6. ნ. მარს მრავალრიცხოვანი შენიშვნები ეტრუსკულთან დაკავშირებით გაფანტული აქვს თავის ნაშრომებში. ა. ხარსეკინის ცნობით, მის გამოუქვეყნებელ ნაშრომთა შორის არის საკუთრივ ეტრუსკული ენისადმი მიძღვნილი გამოკვლევები.

7. S. Ferri, *Città etrusche con due nomi. Problemi di archeologia protostorica*, Lincei-Rendiconti morali, 1957, Ser. VIII, vol. IX, fasc. 5—6, გვ. 245...

8. R. Gordesiani, *Zur Frage der ägäisch-kartwelischen Sprachparallelern*, *Wiss. Ztschr. der Fr.-Schiller-Univ. Jena*, 18 (1969), Hft. 5, გვ. 11... რ. გორდეზიანი, „ილიადა“ და ეგეოსური მოსახლეობის ისტორიისა და ეთნოგენეზის საკითხები. თბილისი, 1970. ქართველურ და ეტრუსკულ ენათა შორის არსებულ არაერთ შეხვედრაზე ჩვენ უკვე ამ ნაშრომებში გავამახვილეთ ყურადღება.

8ა. P. B. Гордезиани, *Кавказ и проблемы древнейших средиземноморских языковых и культурных взаимоотношений*, Тбилиси, 1975.

9. E. Furnée, Die wichtigsten konsonantischen Erscheinungen des Vorgriechischen, Den Haag, 1972; განსაკუთრებით მისივე Vorgriechisch-Kartvelisches. Studien zum ostmediterranen Substrat nebst einem Versuch zu einer neuen pelagischen Theorie, Leuven-Louvain, 1979.

10. G. Garbini, Lingua etrusca e aritmetica, La Parola del Passato, CLXIV 1975, გვ. 345...

11. E. Strnad, Hat die etruskische Sprache doch noch Verwandte?, Das Altertum, Bd. 25, 2, 1979, გვ. 117...

12. გარდა DES-ისა და Etruscologia-ისა ეტრუსკული ენის კვლევისათვის საჭიროდ სასარგებლოა: M. Fowler and R. G. Wolfe, Materials for the Study of the Etruscan Language, vol. I—II, The University of Wisconsin Press, 1965.

13. შდრ. DES, გვ. 17...

14. შდრ. DES, გვ. 28...

15. DES, გვ. 31...

16. ხმოვანთა ამგვარი მონაცვლეობის საკითხები დეტალურად არის განხილული E. Furnée, Die wichtigsten...

17. შდრ. თ. გამყრელიძე, გ. მაქავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, საერთო-ქართველური სტრუქტურის ტიპოლოგია, თბილისი, 1965, გვ. 354...; ქართველურის შეპირისპირებისათვის წინაბერძნულთან შეად. ჩვენი „ილიადა“ და ეგეოსური... გვ. 221; დაწვრილებით იხ. რ. გორდეზიანი, ბგერათმონაცვლეობის ტიპებისათვის წინაბერძნულსა და ქართველურში, თსუ შრომები, სერია: არქეოლოგია, კლასიკური ფილოლოგია, ბიზანტიზმისტიკა, იბექედება 1981 წლის ტომში.

18. DES, გვ. 34.

19. დაწვრილებით იხ. თ. გამყრელიძე, გ. მაქავარიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 25...

19ა. შდრ. DES. გვ. 36... ეტრუსკულში მკლერ ხმულთა არსებობაზე მიუთითებს b და d ბგერებისათვის სპეციალურ ნიშანთა დადასტურება ე. წ. მოდელ ალფაბეტებში. როგორც ჩანს, მათი ფაქტობრივი არგამოყენება ეტრუსკულ წარწერებში უნდა აიხსნას უფრო ადრე არსებული სავარაუდო მარცვლოვანი დამწერლობის გავლენით. როგორც ცნობილია, მარცვლოვან დამწერლობათა ეგეოსურ სისტემებში შეინიშნება მკლერთა გამოტოვების სრულიად გამოკვეთილი ტენდენცია.

20. თანხმოვანთა ამგვარი მონაცვლეობისათვის იხ. დაწვრილებით E. Furnée, Die Wichtigsten...; ქართველურთან შეპირისპირებისათვის რ. გორდეზიანი, ბგერათმონაცვლეობის...

21. Etruscologia.

22. DES.

23. ა. ჩიქობავა, ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1938.

24. Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, Москва, 1964.

25. ა. ლონტო, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, II, თბ., 1975.

26. DES, 264...

27. დაწერილებით იხ. A. J. Pliffig, Einführung in die Etruskologie, Darmstadt, 1972, 65...
28. იქვე.
29. E. Strnad, დასახ. ნაშრ., 118.
30. შდრ. Etruscologia, 421.
31. შდრ. თ. გამყრელიძე, გ. მაქავარიანი, დასახ. ნაშრ., 286. ...
32. E. Strnad, დასახ. ნაშრ., 119.
33. ეგვიპტური თოთის კავშირისათვის მთვარესთან, შდრ. М. Э. Матье, Древнеегипетские мифы, М., Л., 1956, 85, იხ. აგრ.. Dictionnaire de la civilisation Egyptienne, Paris, 1972; H. Freydank, W. F. Reineke, M. Schetelich, T. Thilo, Der Alte Orient in Stichworten, Leipzig, 1978.
34. M. Tsereteli, Das Sumerische und das Georgische, Revue de Karthvélogie, № 32—33, 1959, 79.
35. E. Strnad, დასახ. ნაშრ., 119.
36. შდრ. DES, გვ. 136; ამ სიტყვის მნიშვნელობის შესახებ დაწერილებით იხ. ქვემოთ.
37. E. Strnad, დასახ. ნაშრ., 119.
38. DES, 71.
39. G. Garbini, დასახ. ნაშრ., 353.
40. შდრ. И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка, 1914, 42...
41. И. Кипшидзе, დასახ. ნაშრ., გვ. 42...
42. Г. А. Меликишвили, Урартский язык, М., 1964, 41.
43. შდრ. რ. გორდეზიანი, „ილიადა“ და ეგეოსური..., 251, იქვე, ლიტერატურა.
44. თ. გამყრელიძე, გ. მაქავარიანი, დასახ. ნაშრ., 49.
45. შდრ. სულხან-საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა.
46. E. Strnad, 118.
47. ზ-ს განვითარებისათვის ხელთა წინ, შდრ. E. Furnée, Die wichtigsten..., 292.
48. შდრ. P. Chantraine, Dictionnaire étymologique de la langue Grecque, IV—1, Paris, 1977.
49. შდრ. Л. А. Гишдин, Язык древнейшего населения Юга Балканского полуострова, М., 1967, 147...
50. ზ-ს განვითარებისათვის ეგეოსურ ენებში, შდრ. შენ. 47.
51. E. Strnad, დასახ. ნაშრ., 118.
52. შდრ. თ. გამყრელიძე, გ. მაქავარიანი, დასახ. ნაშრ., 208, 130.
53. R. Gordesiani, Zur Frage...; რ. გორდეზიანი, „ილიადა“ და ეგეოსური...; 247...; ახლა იხ. ჩვენზე — ერგატეის საკითხისათვის ეტრუსკულ ენაში (ა. ჩოქოძეას დაბად. 80 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული, თბ., 1979), 62...; ფაქტობრივად ამ წერილის ოდნავ გავრცობილ ვარიანტს წარმოადგენს ჩვენი წინამდებარე ნაშრომის თავი ერგატიული კონსტრუქციის შესახებ.

54. მიმოხილვისათვის DES. განსაკუთრებით A. J. Pfiffig, Stellung und Funktion der allomorphen Suffixe -si und -l(a/c) im etruskischen Kasusssystem (Sonderdruck aus dem Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 111 Jahrg. 1974, So. 17) Wien, 1975.

55. A. J. Pfiffig, Etruskische Bauinschriften, Wien, 1972, 16, მისივე, Stellung..., 434.

56. შესაძლოა ამის მაგალითად გამოვიყენოთ ორი წარწერა, რომლებიც წარმოგვღგენს მებზ: vl. veratru/ugaliას „ვე(ლ) ვერატრუ უფალიას (ძე)“ და lv. veratru/ugaliასი „ლ(არ)თ ვერატრუ, უფალიასი“. შდრ. A. J. Pfiffig, Stellung. 429; თუმცა ამ შემთხვევაში შეიძლებოდა ორ თითქოსდა იდენტურ ფორმულაში ერთი და იგივე საკუთარ სახელთან -s და -si სუფიქსის ხმარება სწორედ იმის დამადასტურებლად მიგვეჩნია, რომ აქ ორ სხვადასხვა ბრუნვასთან გვაქვს საქმე.

57. M. Cristofani, ჟასახ. ნაშრ., 171.

58. A. J. Pfiffig, Stellung..., 411.

59. A. J. Pfiffig, Etruskische Bauinschriften, 16.

60. იქვე. 17.

61. იქვე.

62. იქვე; აგრეთვე მისივე Stellung..., 434...

63. შდრ. ა. ჭფიფიგის დასახელებული შრომები, აგრეთვე C. de Simone, ჟასახ. ნაშრ., 154.

64. A. J. Pfiffig, Etruskische Bauinschriften, 38.

65. ერთი ხაზით აღვნიშნავთ სუბიექტს, ორით — შემასმენელს.

66. ერგატული კონსტრუქციისათვის ქართველურ ენებში იხ. ა. ჩიქობავა, ერგატული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში. I. ნომინატივი და ერგატული კონსტრუქციის ისტორიული ურთიერთობა ძველი ქართული ენის მონაცემთა მიხედვით, თბ., 1943.

67. Г. Меликишвили, ჟასახ. ნაშრ., 33; J. Friedrich, Churritisch (ქრებულში—Handbuch der Orientalistik, Abt. I, Bd. II, Abschn. 1/2, Lfg. 2, Alt-kleinasiatische Sprachen, Leiden/Köln, 1969), 14; 20.

68. Etruscologia, 394..., DES, 200...

69. DES, 210.

70. Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, М., 1962, 124.

71. იქვე. 126.

72. ქართველურ ენათა გრამატიკული წყობისათვის დამახასიათებელი ფაქტების წარმოდგენისას ძირითადად ვეყრდნობით შემდეგ ნაშრომებს: ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1, მორფოლოგია, თბ., 1973 II. მისივე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976, აგრეთვე ა. ჩიქობავას, თ. გამყრელიძისა და გ. მაჭავარიანის, გ. კლიმოვის ზემოთ დასახელებულ ნაშრომებს. ასევე Языки народов СССР, т. IV, Иберийско-кавказские языки, Москва, 1967; მათი ხშირი ციტირებისაგან ქვემოთ თავს შევიკავებთ ისეთი ფაქტების მოტანისას, რომელთა ორ-

განული კავშირი ქართველურ ენათა სტრუქტურისათვის შეიძლება სრულიად და-
დასტურებულად ჩაითვალოს. ეტრუსკელისათვის ძირითადად DES-ს ვეყრდნო-
ბით.

73. DES, 75...

74. შდრ. DES, 80...

75. შდრ. გ. როგავა, ზოგი ქართული გვარის სუფიქსაციისათვის, ქუთაისის
პედინსტიტუტის შრომები, XIII, 1955, გვ. 1...

76. DES, 35...

77. G. Garbini, დასახ. ნაშრ.

78. შდრ. DES, 138...

79. G. Garbini, დასახ. ნაშრ., 349; შდრ. აგრეთვე C. de Simone, I mor-
femi etruschi — ce (-ke) e -ze, Studi Etruschi, 38, 1970, 115...

80. აკ. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბილისი, 1976, 125.

81. G. Garbini, დასახ. ნაშრ., 346.

82. მიმოხილვისათვის DES, 148...

83. Г. Климов, Этимологический...

84. იხ. აკ. შანიძე, ძველი ქართული... 114.

85. Г. Климов, Этимологический...

86. დაწერილებით იხ. თ. გამყრელიძე, გ. მაქავარიანი, დასახ. ნაშრ., 276...

87. Г. Климов, Этимологический...

88. აკ. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 121.

89. Г. Климов, Этимологический...

90. შდრ. რ. გორდუზიანი, „ილიადა“ და ეგეოსური..., იქვე. ლიტერატურა.

91. Г. Климов, Этимологический...

92. გ. როგავა, დასახ. ნაშრ.

93. მიმოხილვისათვის А. И. Немировский, А. И. Харсекин, დასახ. ნაშრ.
26...; Etruscologia, 81...; G. Kahl-Furthmann, Die Frage nach dem Ursprung
der Etrusker, Meisenheim am Glan, 1976.

94. შდრ. W. Helck, Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im 3.
und 2. Jahrtausend v. Chr., Wiesbaden, 1962.

95. შდრ. Р. В. Гордезиани, Проблемы гомеровского эпоса, Тб., 1978,
194...; R. D. Barnett, The Sea Peoples, The Cambridge Ancient History, v
I & II, 1969.

96. შდრ. რ. გორდუზიანი, „ილიადა“ და ეგეოსური..., 164...; პელასგთა შესა-
ხებ ყველა ანტიკური წყარო თავმოყრილია F. Lochnner-Hüttenbach, Die Pe-
lasger, Wien, 1960.

97. მიმოხილვისათვის შდრ. G. Kahl-Furthmann, დასახ. ნაშრ., 12...

98. შდრ. S. Ferri, დასახ. ნაშრ.

99. მიმოხილვისათვის შდრ. Р. Гордезиани, Проблемы, 199...; კირკეს შე-
სახებ ყველა ბერძნული ცნობა თავმოყრილია და გაანალიზებული: აკ. ურუშაძე,
ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში, თბილისი, 1964.

100. საინტერესოა, რომ ბიბლიაში თობელ, მოსოქ და თირას ერთად არიან

მოსხენებულნი იაფეტის შვილთა შორის (შესამ., 10, 2). თობელი და მოსოქი, მეც | ნიერთა ერთი ნაწილის აზრით, არიან ქართველურ ტომთა ტიბარენებისა და მოს- | ხების ეპონიმები, ხოლო თირასი ტირსენიელთა, ანუ ეტრუსკთა ეპონიმი უნდა | იყოს. შლრ. Bibel-Lexikon, hrsg. von H. Haag, Leipzig, 1970.

101. მიმოხილვისათვის შლრ. A. J. Pfiffig, Einführung..., 33...; G. Daniel and J. D. Evans, The Western Mediterranean, The Cambridge Ancient History, v. I & II, 1967; R. Pittioni, Italien—Urgeschichtliche Kulturen, Stuttgart, 1962 (ცალკე ამონაბეჭდი RE Suppl. IX-დან, 108—371).

102. R. Pittioni, დასახ. ნაშრ.

103. ამ კულტურების შესახებ დაწერილებით იხ. J. Mellaart, The Neolithic of the Near East, London, 1975.

104. შლრ. J. Mellaart, დასახ. ნაშრ., 273...; P. Гордезиани, Кавказ...; E. Furnée, Die wichtigsten..., 31...; Fr. Schachermeyr, Prähistorische Kulturen Griechenlands, RE 44 Hlbbd., 1954; მისივე, Die ältesten Kulturen Griechenlands, Stuttgart, 1955; მისივე Die Ägäische Frühzeit, I. Bd. Die vormykienischen Perioden, Wien, 1976. საკითხის მიმოხილვისათვის შლრ. რ. გორდეზიანი, ეგეოსური კულტურა ბრინჯაოს ხანაში, „მიმოხილველი“, 4—5. 1968, 163...

105. რასაკვირველია, ასეთ დროს ძნელია დაბეჯითებით იმის თქმა, თუ საკუთარი რომელი ენობრივი მოვლენა იყო დამახასიათებელი ძვ. წ. ა. III ათასწლეულის ეგეოსურ-ანატოლიური შრისათვის იტალიაში. როგორც ირკვევა, იგივე სამხრეთ-აღმოსავლეთ-ანატოლიური იმპულსების წყალობით ქართველურიც საკმაოდ მკიდრო ურთიერთობას ავლენს ე. წ. ეგეოსურ ბეგრათა მონაცვლეობის სისტემასთან. შლრ. P. Гордезиани, Кавказ...; როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში, პირველ რიგში ის ელემენტები უნდა განვიხილოთ, რომელნიც დასავლეთ მედიტერანული სამყაროსათვის აშკარად ძვ. წ. ა. II ათასწლეულზე უფრო ადრეული უნდა ყოფილიყო. მათ გამოვლენას ცდილობს J. Hubschmid-ი თავის მრავალრიცხოვან ნაშრომებში. შლრ. Mediterrane Substrate, Bern, 1960; Thesaurus Praeromanicus, Bern, Fasz. I, 1963, Fasz. II, 1965.

106. მიმოხილვისათვის G. Daniel, J. D. Evans, დასახ. ნაშრ., 9...; A. J. Pfiffig, Einführung..., 35...

107. P. Гордезиани, Кавказ...

108. შლრ. E. Furnée, Vorgriechisch-Kartwelisches...; R. Gordesiani, Zu den kaukasisch-ägäischen Beziehungen in dem II. Jahrtausend v. u. Z. (VIIe Congrès de la Federation classiques, Budapest, 3—8. IX, 1979), იბეჭდება კონგრესის აქტებში.

109. P. Гордезиани, Кавказ...

110. S. Ferri, დასახ. ნაშრ.

111. Г. Климов, Этимологический...

112. მიმოხილვისათვის A. J. Pfiffig, Einführung...; G. Daniel, J. D. Evans, დასახ. ნაშრ.

113. შდრ. DES.

114. აღნიშნული სტილისათვის შდრ. A. J. Pfiffig, Einführung..., 57...; Etruscologia.

115. ეს ბრინჯაოს ქანდაკებები უკანასკნელ ხანებამდე ძირითადად სარდინიის რეგიონში იყო გამოვლენილი და შესწავლილი, თუმცა, როგორც ირკვევა, ისინი ძვ. წ. ა. I ათასწლეულში იტალიის მრავალ სხვა რეგიონშიც ჩნდებოდნენ. შდრ. G. Colonna, Bronzi votivi Umbro-Sabellici a figura umana, Firenze, 1970; აღნიშნულ ქანდაკებებთან მნიშვნელოვანი პარალელები გვხვდება საქართველოშიც, რაც „ზღვის ხალხთა“ ერთი ნაკადის კავკასიის ფარგლებამდე მოღწევით უნდა აიხსნას ძვ. წ. ა. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში. დაწერილებით შდრ. რ. გორდენიანი, პეროლოტეს ცნობა კოლხთა წარმომავლობის შესახებ. თსუ შრომები, 1962, სერია: არქეოლოგია, კლასიკური ფილოლოგია, ბიზანტინისტიკა, თბ., 1975, 35...

116. შდრ. A. Heubeck, Lydisch (კრებულში — Handbuch der Orientalistik, Abt. I, Bd. II, Abschn. 1/2, Lfg. 2, Altkleinasiatische Sprachen, Leiden Köln, 1969), 397... გამოკვლევის რუსული, ავტორის მიერ შეესხებული თარგმანი გამოქვეყნებულია კრებულში, Древние языки Малой Азии, М., 1980, 288...

117. A. Heubeck, დასახ. ნაშრ., 419.

118. უფრო დეტალურად შდრ. რ. გორდენიანი, „ილიადა“ და ეგეოსური... 164...

119. შდრ. Тайны древних писем, გვ. 335.. როგორც ჩანს, ჭერჭერობით არაფრის თქმა არ შეიძლება არც სარდეს სინაგოგაში აღმოჩენილი ე. წ. პარალიდიური წარწერის და არც უცნობი წარმომავლობის სხვა სარდული წარწერების ენის შესახებ. ყოველ შემთხვევისათვის, მათი ენა არ უნდა იყოს ლიდიური, რაც კდევ ერთხელ გვაუფიერებინებს აქ რომელიღაც არაბეთური ტიპის სუბსტრატული ენის (თუ ენების) არსებობას. შდრ. Г. Нойман, К исследованию туземной надписи из сардской синагоги (თარგმანი გერმანულიდან—Тайны древних писем), 320...; იხ. იქვე, გვ. 318, ი. მ. დიაკონოვის შესავალი წერილი და ა. ფ. დიანოვის შენიშვნები, გვ. 326... შდრ. აგრეთვე A. Heubeck, დასახ. ნაშრ., რუსული თარგმანი, გვ. 290.

120. შდრ. ა. ურუშაძე, კოლხეთისა და კენძელ ლემნოსის ურთიერთობისათვის, თსუ შრომები, ტ. 37, 1949, 241...

121. შდრ. Etruscologia, 99...

122. რ. გორდენიანი, „ილიადა“ და ეგეოსური..., 164...

123. И. М. Дьяконов, Хурритский язык и другие субстратные языки Малой Азии (Древние языки Малой Азии), 106.

124. DES, 139...

125. შდრ. აგრ. И. М. Дьяконов, Хурритский..., 105; ხურიტული ენის მონაცემებისათვის იხ. J. Friedrich, დასახ. ნაშრ., ურარტულისათვის — Г. Меликишвили, დასახ. ნაშრ., როგორც ჩანს ამ ანატოლიურ მიგრაციის უნდა მივაწეროთ ეტრუსკული ენის ვ. გეორგიევის მიერ გამოვლენილი ე. წ. ხეთონები, იხ. V. Georgiev, Etruskische Inschriften, Sofia, 1970, I Teil, Altetruskische Insch-

riften, Sofia, 1970; II Teil, Jungetruskische Inschriften, Sofia, 1971. თუმცა ბულგარელი მკვლევარის მიერ პოტანილ მასალას დიდი სიფრთხილით უნდა გამოყენება. მასში ბევრი რამ იწვევს დავას, ზოლო ბევრი ეტრუსკული ენობრივი ფაქტი ხელოვნურად არის შორგებული ხეთურზე.

126. რასაკვირველია, ეტრუსკულში საკმაოდ ბევრია ბერძნული და ლათინური ნასესხობებიც.

ЭТРУССКИЙ И КАРТВЕЛЬСКИЙ

Резюме

В работе дается попытка сопоставления этрусского и картвельского языков. Устанавливаются основные звуковые соотношения (в рамках согласных) (таблицу см. стр. 12).

Лексические соответствия

1. этр. *leta* «бабушка»-груз. *deda* (**deda*) «мать», 2. этр. *пепе* «няня»-груз. *папа* (**папа*) «мать», 3. этр. *рапа(л)* «дед»-груз. *рапа* (**рапа*) «дед», 4. этр. *clan* «сын»-груз. *qle*(**qle*) «penis», 5. этр. *cver* «мальчик»-груз. *qwer*-(**qwer*-) «testiculum», 6. этр. *cvil* «дитя», «потомок», «дочь»- груз. *ččwil* — (**ččwil* —) «мягкий», «нежный», 7. этр. *seχ/sec* «дочь» - груз. *šw*- (**šw*-) «рождаться» (→груз. *šwili*, «мерг. *skua*, чан. *skiri*, сван. *sgej* «дитя»), 8. этр. **hus* «сын», «юноша»-груз. *xuces*-(**xu-c₁e*)-«старший», 9. этр. *sval* «жить»-груз. *sul*-(**s₁ul*-) «душа», 10. этр. *ziv* «жить»-груз. *zow*-(**z₁ow*-) «пасться», 11. этр. *calu* «бог мертвых»-груз. *kal-/kl* «убивать», 12. этр. *lein* «умирать»-груз. *lew* «истощаться», «убывать», 13. этр. *luru* «умирать»-груз. *lp* «гнить» 14. этр. *avil* «год»-груз. *wal-/wl*-(**wl*-) «идти», 15. этр. *gil* «будучи в возрасте»-груз. *r*-(**r*-) «быть», 16. этр. *tin* «день»-груз. *ten*-(**ten*-) «светать», 17. этр. *thesan* «утро»-груз. *te*-(**te*-) «свет», 18. этр. *tiv, tiu* «месяц»-груз. *ttue* (**du(s₁)te*) «месяц», 19. этр. *ас* «делать»-груз. *g*-(**g*-) «воздвигать, строить», 20. этр. *саг* «строить», «делать»-груз. *kar*-(**kar-/kr*-) «связывать», 21. этр. *ces* «класть», «покоиться»-груз. *қес*-(**қес₁*-) «складывать», 22. этр. **te* «положить», «поставить»-груз. *d(w)*-/dew-(**dw*-) «лежать», «класть», 23. этр. **там* «ставить», «воздвигать»-груз. *dgam* *dgm*-(**dgam/dgm*-) «ставить», 24. этр. *sul* «сидеть»-груз. *šed*/

25. этр. sc-/scu-«ставить», «жертвовать»-груз. sx-(*sx-) «сидеть», «сажать», 26. этр. feli. «владение»-груз. pal-/pl-«владеть», 27. этр. *cil-«рождаться», «рожать»-груз. čin-/čep-(*čip-) «делаться видным», «создавать», «рождать», 28. этр. asp-«иметь» (детей)-груз. qwap-(*qwap-) «вести», «нести», 29 этр. luḡ «камень»-груз. lod-«большой камень». 30. этр. lul-«(обтесанный) камень»-груз. tal-/tl-«тесать», «строгать», 31 этр. sul «жидкость, используемая при жертвоприношении»-груз. swel-(*s₁wel-) «мокрый», 32. этр. san- «быть покойником», «покониться»-груз. swen-(*swen-) «отдыхать», 33. этр. tuv, tva «показывать»-груз. twal-(*twal-) «глаз», 34. этр. mi/mini «я»-груз. me/mena «я», 35. этр. са, еса, іса «этот», «тот»-груз. e-g. i-g-i «этот, тот». 36. этр. ta, ita «этот»-мерг. ti, te «тот», 37. этр. in-местоименная частица-мерг. na-местоименная частица, 38. этр. ci «три»-груз. sain- (общек. *x или ль), 39. этр. ʃu «один»-груз. twito (←taw→tw→lu) «по одному»; 40 этр. zal «два»-груз. cal-«один из двух», 41 этр. huḡ «четыре, пять или шесть»-груз. xut-(xu(s₁)t-) «пять», 42. этр. саḡ «солнце, бог солнца»-груз. katkat «сверкать», 43. этр. haḡ-«быть милостливым»-груз. xed-wa «смотреть», «быть милостливым», 44 этр. men-«давать», «оставлять»-груз. mcp-/mcen-(*mc₁n-) «завещать», «заповедовать», 45. этр. neḡ «умерший»-груз. neḡt-«труп», 46. этр. ruḡ- «ставить», «класть»-груз. bad-«рождать», 47. этр. *gaḡ «порядок»-груз. rtw-(*rtw-) «покрывать», «украшать», «вязать», 48. этр. gaḡ- «брать, готовить»-груз. gasx -(*gasx-) «считать», 49. этр. *ger-«стремиться»-груз. gb-en «бежать», 50. этр. *sac-«посвящать»-груз. ciku-(*c₁ku-) «посылать», 51. этр. sal-«приносить, жертвовать»-груз. ʒl-ew-«давать», 52. этр. *sen-«память»-груз. xsen-(qs₁in-) «вспоминать», 53. этр. śin-«принимать», «брать»-груз. ʒin-/ʒen-(*ʒin-) «прибавлять(ся), приобретать», 54. этр. spela «гробница, могила»-груз. pal-/pl-(*pal-) «погребать», «прятать», 55. этр. spuga «город»-груз. par- (*par-) «покрывать», 56. этр. sren «картина», «рисунок»-груз. ʒer-(*ʒ₁er-) «изображать, писать», 57. этр. suḡ «жидкость, используемая для возлияния»-груз. ʒwet-(*ʒ₁wet-) «капать», 58. этр. tar «жертвенное животное»-груз. tr-/ter-(*tr-) «тащить», 59. этр.

tevaraḡ «судья», «глава»-груз. taw-((s)₁taw) «голова», 60. этр. trin- «совершать возлияние», «окраплять»-груз. tr-/twer-(*tr-) «пить», «напиваться», 61. этр. zil-«властвовать», «управлять»-груз. z₁l-/z₁l-«сила», «сильный», 62. этр. velḡa «земля»—груз. wel- (*wel-) «поле».

Встречи в грамматической структуре: 1. Эргативная конструкция. Мы стараемся показать, что этрусские термины с окончанием -si/-ṣi в большинстве случаев являются формами эргатива. Как видно он употреблялся при наличии (реальном или предполагаемом) в предложении переходного глагола в системе т. н. аориста. В отличие от большинства исследователей глагольные основы с окончанием -u (mulu, lupu, lugu и т. д.) мы считаем формами аориста 3 л. ед. ч. Эргативная конструкция характерна и для картвельских и других кавказских языков. В урартском (и хурритском) языке показателем эргатива является -ṣe. 2. «Rideterminazione morfologica»—столь типичное для этрусского языка явление, служившее усилению синтаксической функции слова, т. е. редетерминации, явным проявлением которого следует считать Genitivus genitivi или «двойной родительный». Полную аналогию данное явление находит в картвельских языках, для которых также возможно повторное склонение имени, стоящего в родительном. Как и в этрусском языке и здесь имя, стоящее в родительном падеже, или даже в двойном родительном, воспринимается как прилагательное, которое можно склонять второй или третий раз. 3. Суффикс множественного в этрусском -g(-ag, -eg, -ug) находит свое соответствие в картвельском -āg, -ag, -āg суффиксе множественности, этрусский субъектно-объектный (именительный) падеж с окончанием Ø—в аналогичном падеже картвельских языков с окончанием Ø, этрусский родительный с -s и -l суффиксами, в картвельском -is/-s и -l (в ряде кавказских языков) окончаниями родительного, этрусский локатив- ḡ(i)/t(i)—в картвельском обстоятельственно-направительном- *d (груз. и сван.)/t (мерг), этрусский модалис на-е—в картвельском-е, этрусский -ga/-ge—в картвельской суффиксальной частице -ge, этрусские эмфатические окончания -a и -i—в картвельских эмфатических гласных -a

п-и. 4. Образование глагольных форм в этрусском также находит немало встреч с картвельскими языками. Можно было бы сопоставить этрусские суффиксы 3 лица -а, -е, -и и картвельские суффиксы 3 лица -а, -е, -о, этрусские окончания -се (окончание одного из прошедших времен глаголов действительного залога) п-и-се (двойной суффикс одного из прошедших времен, придающий завершённый характер действию, результаты которого относятся к субъекту, т. е. имеющий переходно-возвратное значение) и груз.-*qo* (←*qwa*) и *i-qo*, образованные от **qw*- «делаться» (←**qa*-«иметь, вести») картвельской глагольной основы. -*qo* образует 3 л. аориста сложных глаголов, а -*iqo* формы 3 л. пассива в т. н. системе перфекта; прономинальный этрусский суффикс -*ap* можно сопоставить с груз.-*en* (мегр.-чан.-*an*)—с показателем множественности прямого объекта в глаголе, этрусск.-*n*, суффикс страдательного залога, с картвельским-**en*/-**n* (груз.-*en*/-*n*, мегр.-чан.-*an*/-*n*, сван.-*en*/-*n*) суффиксом страдательного залога, этрусский -*in*, имеющий в ряде случаев значение каузатива.—с картвельским-**in* (груз.-*in*/-*en*, мегр.-чан.-*in*, сван.-*in*) суффиксом каузатива, этрусский суффикс причастий страдательного залога—*il* с картвельским суффиксом аналогичной функции *-*il* (груз.-*il*, мегр.-чан.-*il*/-*ir*). 5. Именнообразовательные суффиксы: этрусские уменьшительные или ласкательные суффиксы -*icu*, -*iu*, -*la*(-*ula*), -*le* и картвельские уменьшительные или ласкательные суффиксы: -*ik*/-*iko* (-*uk*, -*ak*), -*ia*, -*il* или -*uga* (-*ula*), этрусский суффикс принадлежности -*ug* и мегр. суффиксальный -*ug*, имеющий значение принадлежности, этрусский суффикс этнических и географических имен -*ate* и картвельский-**et* (груз.-*et*, мегр. -*at*, сван. -*ešd*) топонимический суффикс, этрусский суффикс принадлежности -*ape* и -*ap* суффикс «принадлежности» в картвельских языках, засвидетельствованный в сложных суффиксах: -*iap*, -*awap*, -*owap*.

Историко-археологическая основа этрусско-картвельских встреч. На основе анализа античных источников, данных

археологических исследований, лингвистического материала, мы приходим к выводу, что в этрусском языке следует выделить языковые элементы, связанные со следующими основными слоями населения пренесторической Италии: 1) Древнейший средиземноморский слой, который можно связать с археологической точки зрения с населением Италии т. н. «позднекерамического периода» ($\pm 2700/2600$ — $1800/1700$). Со своей стороны, данная культура должна иметь свои истоки в т. н. юго-восточно-анатолийских переселениях, давших импульс возникновению раннебронзовых культур Эгеиды. 2) Кавказско-пеласгский слой, который с археологической точки зрения можно увязать с носителями т. н. «апенинской культуры» II тысячелетия до н. э. Со своей стороны, эта культура имеет взаимоотношения со среднеэгейской культурой Эгеиды и, вообще, показывает значительные контакты с эгейско-микенским миром почти на протяжении всего II тысячелетия до н. э. Этот компонент нам представляется самым значительным в этрусском. На то, что кавказские переселения, начавшиеся на рубеже III—II тысячелетий, оказали большое влияние на формирование культур среднебронзовой эпохи, указывают не только археологические параллели, но и наличие как в догреческом, так и в этрусском и западносредиземноморских субстратных языках явно выраженного картвельского компонента. Связи Кавказа с Эгеей в этом отношении показаны уже достаточно наглядно (Р. Гердзани, Э. Фурнее). Как выясняется столь же значительны встречи между этрусским и картвельскими языками. Теория кавказско-пеласгской миграции подкрепляется и этрусскими поселениями с двумя названиями, более древними (пеласгскими) и сравнительно новыми (тирсенскими). Как показывает С. Ферри, более древние названия, как правило, имеют соответствия в кавказской ономастике. 3) Северный слой, очевидно, связанный с носителями т. н. культуры «по-

лей погребальных урн», давшей импульс возникновению сначала культуры «Протовилланова», а затем «Вилланова». Эту культуру можно считать индоевропейской, элементы которой нашли свое отражение в т. н. негреческих и нелатинских индоевропеизмах этрусского языка. 4) Анатолийско-тирсенский слой, связанный с переселением, возможно неоднородных, малоазийских племен из Западной Анатолии. Они занесли в Италию к началу I тысячелетия до н. э. те элементы, которые были характерны для Эгеиды и Анатолии этого периода: ориентализованный стиль, статуэтки типа т. н. «морских народов» и т. д.

В этруском языке элементы этого слоя можно обнаружить в отдельных эгизмах и хурритизмах, свойственных, очевидно, и надписи т. н. лемноской стелы. Напр. этр. *al*-«давать» хурр.-урарт. *ag*-«давать», этр. *ten*-«ставить» и хурр.-урарт. *tan(u)* «делать, воздвигать», этр. суффикс эргатива *-si* и хурр.-урарт. окончание эргатива *-še*, этр.-с/-х суффикс, образующий этнические имена и аппелятивы, и хурр.-урарт.-(h) *hi* суффикс принадлежности и т. д.

После всего вышесказанного, естественно, возникает вопрос: с каким языковым миром связан все же этрусский генетически? Сколь значительными не должны быть в нем следы различных слоев населения пренсторической Италии, сколь сильными не должны быть влияния того или иного языка, ясно одно — этрусский язык нельзя считать результатом механического объединения разноразличных компонентов. Он, несмотря на обилие различных примесей, должен иметь генетические связи лишь с вполне конкретной, известной нам или неизвестной языковой группой. Сегодня трудно определить с уверенностью эту группу. До тех пор, пока нам не удастся прочесть дошедшие до нас сравнительно обширные этрусские тексты, более глубоко вникнуть в структуру этрус-

ской грамматики, делать окончательные выводы преждевременно. Мы не исключаем, что этрусский может является языком пеласгско-картвельского типа. Возможность для такого вывода дает наличие тех генетическо-материнальных встреч между этрусским и картвельским, выявлению которых и посвящается наш труд.

ETRUSKISCH UND KARTWELISCH

Zusammenfassung

Mit dieser Arbeit versuchen wir etruskische und kartwelische Sprachen gegenüberzustellen. Wir bestimmen die wichtigsten Lautübereinstimmungen (im Rahmen der Konsonanten) (S. 12).

Die lexikalischen Übereinstimmungen: 1. etr. teta «Großmutter»-georg. deda (*deda) «Mutter», 2. etr. nene «Ahnne»-georg. nana (*nana) «Mutter», 3. etr. papa(1) «Großvater»-georg. papa (*papal) «Großvater», 4. etr. clan «Sohn»-georg. qle (*qle) «penis», 5. etr. cver «Knabe»-georg. qwer-(*qwer-) «testiculum», 6. etr. cvil «Mädchen, Sproß»-georg. ččwil-(*ččwil-) «zart, weich», 7. etr. seχ/sec «Tochter»-georg. šw-(*šw-) «gebären, geboren werden» (→georg. šwili, megr. skua, tschan: skiri, swan. sgej «Kind»), 8. etr. hus «Junge, Kind, Sohn»-georg. xuces-(*xuc₁e-) «Älterer», 9. etr. sval «leben»-georg. sul-(*s₁ul-) «Seele», 10. etr. ziv-«leben»-georg. 3ow-(*3₁ow-) «weiden, grasen», 11. etr. calu «Totengott»-georg. kal-/kl-«töten», 12. etr. lein «sterben»-georg. lew-«ausgehen, erschöpft werden», 13. etr. lupu «verscheiden»-georg. lp-«faulen, verwesen», 14. etr. avil «Jahr»-georg. wal-/wl-a (*wl-) «gehen», 15. etr. ril «alt (natus)»-georg. r-(*r-) «sein», 16. etr. tin «Tag»-georg. ten-(*ten-) «hell werden», 17. etr. θesan «Morgen»-georg. te-(*te-) «Licht», 18. etr. tiv, tiu «Mond, Monat»-georg. ttue (*du(s₁)te) «Mond, Monat», 19. etr. ac-«machen, bilden, bewirken»-georg. g-(*g-) «machen, hauen», 20. etr. car-«bauen, errichten, machen»-georg. kar-(*kar-/*kr-) «binden», 21. etr. ces-«liegen»-georg. kec (*kec₁-) «zusammenlegen», 22. etr. *te-«legen, setzen, stellen»-georg. d(w)-/dew-(*d(w)-) «liegen, legen», 23. etr. *θam-«bauen, errichten»-georg. dgam-/dgm-(*dgam-/*dgm-) «stellen», 24. etr. sut-«sitzen»-

georg. $\dot{\text{z}}\text{ed-}/\dot{\text{z}}\text{d-}$ «sitzen», 25. etr. sc-/scu- «stellen, weihen»-georg. $\dot{\text{x}}\text{-}(*\text{sy-})$ «sitzen, setzen», 26. etr. feli «Besitztum»-georg. pal-/pl- «besitzen», 27. etr. *cil- «zeugen»-georg. $\dot{\text{z}}\text{in-}/\dot{\text{c}}\text{en-}(*\dot{\text{c}}\text{in-})$ «sichtbar sein, zeugen, schaffen», 28. etr. acn- «für sich machen, erwerben»-georg. qwan-(*qwan-) «führen», 29. etr. luṭ «Stein»-georg. lod- «großer Stein», 30. etr. tul «Stein, Grenzstein»-georg. tal-/tl-(*tal-) «behauen, (be)hobeln», 31. etr. sul «beim Opfer gebrauchte Flüssigkeit»-georg. swel-(*s₁wel-) «naß», 32. etr. san- «verstorben werden, ruhen»-georg. swen-(*swen-) «ruhen», 33. etr. tev-, tuv-, «zeigen»-georg. twal-(*twal-) «Auge», 34. etr. mi/mini «ich»-georg-me/mena (*me(n)) «ich», 35. etr. ca, eca, ica «dieser»-georg. e-g, i-g-i (*eg-) «dieser», 36. etr. ta, ita «dieser»-megr. ti, te «dieser», 37. etr. in «es»-megr. na-pronominales Partikel, 38. etr. ci «drei»-georg. sam-(kaukas. *x oder *лъ), 39. etr. ṭu «eins»-georg. twito (←taw→tw→tu) «einzeln», 40. etr. zal «zwei»-georg. cal-(*cal-) «einer von beiden», 41. etr. huṭ «vier, fünf oder sechs»-georg. xut-(*xu(s₁)t-) «fünf», 42. etr. caṭ «Sonne, Sonnengott Cath»-georg. katkati «schimmern», 43. etr. haṭ «gnädig sein»-georg. xed-wa «sehen, gnädig sein», 44. etr. men- «geben, leisten»-georg. mcn-/mcen-(*mc₁n-) «vermachen, verordnen», 45. etr. neṣ «tot, Toter»-georg. neṣṭi «Leiche», 46. etr. puṭ- «legen, setzen, stellen»-georg. bad- «zeugen», 47. etr. *raṭ «Ordnung»-georg. rtw-(*rtw-) «spinnen, bedecken, schmücken», 48. etr. rax- «nehmen, bereiten»-georg. račx-(*racx-) «zahlen, halten», 49. etr. rep- «neigen»-georg. rb-en «laufen», 50. etr. *śac- «weihen, heiligen»-georg. ciku-(*c₁ku-) «senden», 51. etr. sal- «verrichten, ausführen, darbringen»-georg. ḡl-ew- «geben», 52. etr. *sen «Gedenken»-georg. xsen-(*qs₁in-) «erinnern, Erinnerung», 53. etr. śin- «nehmen, empfangen»-georg. ḡin-/ ḡen-(*ḡin-) «erwerben, bekommen», 54. etr. spela «Grabgewölbe»-georg. pal-/pl-(*pal-) «(be) graben», 55. etr. spura «Stadt»-georg. par-(*par-) «bedecken», 56. etr. sren «Schmuck, Bild»-georg. čer-(*č₁er-) «schreiben, darstellen», 57. etr. suṭ «bei Libation gebrauchte Flüssigkeit»-georg. čwet-(*č₁wet-) «Tropfen», 58. etr. tar «eine Opfergabe (Tier)»-georg. tr-/ter-(*tr-) «ziehen, schleppen», 59.

etr. *tevaraθ* «Schiedsrichter, Agonothet»-georg. *-taw-((s₁)taw-)* «Kopf», 60. etr. *trin-«(be)sprengen, (be)streuen»*-georg. *tr-/twer-(*tr-)* «trinken», 61. etr. *zil-«herrschen, regieren»*-georg. *ʒl-/ʒal-* «stark, mächtig», 62. etr. *velθa* „Erde“ — georg. *wel- (*wel-)* „Feld“.

Die grammatikalischen Übereinstimmungen: 1. Ergativkonstruktion: wir versuchen zu beweisen, daß die meisten Formen auf *-si/-ši* in der etruskischen Sprache Ergative sind und das Suffix *-u* in Verbalformen (*mulu, lupu, turu* u. a.) 3. Pers. Sing. des Aorists bildet. Ergativ ist für die Kartwelsprachen ebenso wie allgemein für die iberokaukasischen Sprachen kennzeichnend. *-še* Suffix des Ergativs ist auch in hurrit.-urart. Sprachen bezeugt. 2. «*Rideterminazione morfologica*» der etruskischen Sprache hat ihre vollständige Entsprechung in Kartwelsprachen. 3. Materielle Entsprechungen in der Deklination: etr. *-r(-ar,-er,-ur)* und kartw. (*swan.*) *-är,-ar,-är*-Suffixe, die Pluralformen bilden; Kasusuffixe: etr. Nomin. $\emptyset$ — kartw. Nom. $\emptyset$, etr. Gen. *-s* oder *-l* — kartw. Gen. *-is/-s*; Gen. *-l* in einigen kaukasischen Sprachen, etr. Lokativ *-θ(i)/-t(i)* — kartw. *-d/-t*, etr. Modalis *-e* — kartw. *-e*, etr. *-ra/-re* — kartw. *-re*, etr. *emphat.-a* und *-i* — kartw. *emphat.-a* und *-i*; 4. Verbalformen: etr. Suff. der 3. Pers. *-a,-e,-u* — kartw. Suff. der 3. Pers. *-a,-e,-o*, etr. *-ce* und *-ice* — kartw. *-qo* und *iqo*, etr. pronom. Suffix *-an* — kartw. Suffix des Objekts *-en*, etr. Passivsuffix *-n* — kartw. Passivsuffix *-en/-n*, etr. Kausat. *-in* — kartw. Kausat. *-in*, etr. Part. Pass. *-il* — kartw. Part. Pass. *-il*. 5. Wortbildung: etr. Kosenamen Suff. *-icu, -iu, -la (-ula)* — kartw. Kosenam. Suff. *-ik/-ik_o, -ia, -il* oder *-ura (-ula)*, etr. zugehörig, topon. und ethn. Suff. *-θur,-ate,-ane* — kartw. analog. Suff. *-tur,-et,-an*.

Historisch-archäologische Grundlage der etruskisch-kartwelischen Übereinstimmungen: Auf Grund der Analyse der antiken Nachrichten, archäologischen und sprachlichen Angaben kommen wir zum Schluß, daß in der etruskischen Sprache die Elemente folgenden Sprachschichten des prähistorischen Italien zusammengeschmolzen sind: a) Älteste mediterrane Schicht b) pelagisch-kartwelische Schicht, c) indoeuropäisch-nördliche

Schicht, d) tyrsenisch-anatolische Schicht. Wie die materiellen Übereinstimmungen zwischen etruskischen und Kartwelsprachen zeigen, bildet das pelasgisch-kartwelische den Kern der etruskischen Sprache. Das muß Resultat der intensiven Migrationen der kaukasischen, hauptsächlich kartwelischen Stämme nach Ägäis und Italien nach der Wende des III zum II Jahrtausend v. u. Z. sein.

ს ა ძ ი ე ბ ე ლ ი

ებრუსკული წარწერები

TLE ¹		394	18
4	38	619	34
10	38	651	47, 32
16	38	681	38
17	38	682	38
84	47	887	36, 48, 49
153	39	888	36, 48, 49
165	36	889	36, 48
176	18	940	39
315	34, 50	REE ²	
338	38	1972, 1	39

¹ M. Pallottino, *Testimonia linguae Etruscae*, Firenze, 1968 II. ებრუსკული წარწერები უფრო სრულად თავმოყრილია *Corpus Inscriptionum Etruscarum*, Leipzig, გამოდის 1893 წლიდან.

² *Rivista di Epigrafica Etrusca* (გამოდის „Studi Etruschi“ (SE)-ში).

ზორეზი და ბარინიზი

მბრუსკული

ac 20, 22, 51
 acasce 46
 acil 51
 acn 22
 acnanas 36, 48, 49, 50
 avil 17
 avils 18
 ais/eis 63
 akarai 63
 al 63
 alice 45
 aliqu 35, 37, 39, 45
 amce 36, 37
 arce 49
 arn 42
 arn 41
 arn 41
 arn 41
 arn 41
 arn 41
 aulei 33, 47
 auliu 52
 ca 24
 ca 26
 caisies 38
 calu 17
 calus 17
 calusur 17
 cana 37
 capevane 52
 car- 20, 34
 caresri 34, 39

caru 10
 cen 33
 cerine 10, 34, 39, 45, 50
 cerizu 37
 ces 20
 cestnal 35
 cestnei 35
 cver 14
 cvil 14
 ci 25
 cil 22
 cilens 22
 cil 22
 clan 10, 14, 32
 clenarasi 34, 35, 41
 clens 32
 clensi 10, 32, 33, 34, 45, 47, 51
 zisvlics 33
 eca 24
 ezeai 63
 esz, escu 21
 etve 35, 43
 czpus 34
 fasle 52
 feli 21
 flercs 33
 frentinate 62
 had 26
 hece 42
 hin 42
 hin 42

huð 26
 huzrnatre 15
 huš 15
 hušur 15
 ica 24
 in 24
 ita 24
 itun, itan, tn 24
 larð 42
 larðal 42
 larðial 35, 47
 larðialisvle 35
 larðicu 52
 larðiu 52
 laut 35, 42
 laul(u)h 42
 lautnešcle 35
 lein 17
 leitrum 31
 luð 22
 lupu 17, 36, 37, 38
 maʒ 25, 48
 Mamarce 42
 marunu 37
 marunux 37
 me (mene) 23
 men 26
 meteliš 33
 mi (mini) 23, 38, 42
 mivenelus 38
 muleanice 46
 mulu 35, 37, 38, 39, 45
 muluvanice 46
 mulvanice 42
 mulvenice 46
 mun- (muni) 47
 munðene 43
 munsle 47
 naenvaiaasi 47
 nene 14
 neš 27
 nuncanies 38
 .86

paʒaður 52
 papa(l) 14
 parʒi 37
 parʒis 37
 precuðurasi 35
 preuðurasi 34
 puia 42
 pui(i)an 42
 puil 42
 purnisa 10
 pule 27
 puð 27
 pvrinisa 10
 øpersu 39
 raʒ- 27
 ranðula 52
 rašne 43
 rað 27
 raðiu 27
 rep- 27
 ril 18
 rinaku 37
 rumax 63
 sa 25
 šac- 27
 sal- 28
 san- 23
 sanšl 33
 šat- 21
 sc-, scu-, scuv 21
 sez (sec) 15, 42
 seʒis 42
 sen 28
 sentinate 52
 sepieš 43
 sepiesa 43
 serturu 10
 sertvru 10
 šianš 35
 sin- 28
 spela 28
 spura 29

spureᲗi 43
 sren 29
 sul 23
 suplu 39
 sul 21
 suᲗ 30
 suᲗi Ბ1. 34, 35, 42
 suᲗiᲑ 43
 sval 16
 svalce 36, 46
 švela 16
 ta 24
 tamera 31
 tar 30
 taruᲗul 43
 taruᲗula 38, 43
 te 20, 33
 tece 20, 32, 47
 ten 33, 63
 tenine 33
 tenu 37
 tesne 43
 teta 13
 tevaraᲑ 30
 tin 19
 tinscvil 15
 tiv, tiu 19
 trin 31
 tul 22
 tular 22

ქართული

ადგილ 43
 აღვადგინებ 51
 ბაღება 27
 ბეთლემლ 43
 ბუღე 27
 ბურ- 29
 გ- 20
 განკაცნები 50
 გარე 43

tuᲑines 33
 turce 46
 turice 46
 turu 37, 45
 turunke 46
 tva, tuv 23
 Ბam- 21
 Ბamce 46
 Ბanicu 52
 Ბaure 35, 43
 Ბesan 19
 Ბu 25
 ᲑuᲗ 35
 unialᲑi 41
 veiane 52
 vel 41
 ve(lus) 33
 velus 34, 41
 velᲑa 31
 velᲑe 43
 velᲑre 43
 vesial 33
 zal 25
 zil- 31
 zin- 28
 zinace 28, 45
 zinaku 28, 35, 39, 45
 zix 36
 zixu 16
 ziv 16

დაეწერა 50
 დაეწერეს 50
 დაა 52
 დასჯილ 51
 დგამ- (დგმ-) 21
 დედა 13
 დელიკო 52
 დ(ე)- 20
 ეგ 24

ვალ- (ვლ-) 17
 ველ- 31
 ზანათი 52
 თავ- 30
 თალ- (თლ-) 22
 თამრიკო 52
 თე 19
 თენ- 19
 თენება 19
 თვალ- 23
 თთუე 19
 თითო (თვთო) 25
 თრ- (თერ-) 30
 თრ- (თვერ-) 31
 თუშეთი 52
 იგი 24
 კალ- (კლ-) 17
 კარ- (კრ-) 20
 კაშკაში 26
 კუც- 20
 ლევა 17
 ლოდი 22
 ლპობა 17
 მამილო 52
 მე (მენა) 23
 მზიას 43
 მზიასი 43
 მოკლა 50
 მოკლნა 50
 მცნ- (მცენ-) 26
 ნანა 14
 ნეშტ- 27
 პაპა 14
 რ- 18, 19
 რატიანი 53
 რაცხ- 27
 რბენა 27
 რთუ- 27
 საკაურა 52
 ჭამ- 25
 სეენ- 23
 სველ- 23
 სტენ 16

სუ- 16
 სული 16
 (ს)წრაფ(ვ)ა 27
 სხ- 21
 ფალ- (ფლ-) 21
 ფალ- (ფლ-) 28
 ფარ- 29
 ქათ- (ქათქათი) 26
 ქვედრულა 52
 ქორწილ 43
 ლაელაეი 26
 ყა- 47
 ყავ- 22
 ჯვ- 47
 ყვან- 22
 qwer 14
 qle 14
 შეეწუხნები 50
 შე- 15
 შვილი 15
 შინა 43
 ჩონ- (ჩენ-) 22
 ჩჩეილ- 14, 15
 ჩჩე- 15
 ცალ-25
 ცეცხლის 43
 ცეცხლისა 43
 ცაქუ- 28
 ციცინი 53
 ძამია 52
 ძენ- (ძინ-) 28
 ძიებაყო 47
 ძლ- (ძალ-) 31
 ძლევა 28
 ძოვია 16
 წარველინებ 51
 წერ- 29
 წერილი 51
 წვეთ- 30
 ხაშხაში 26
 ხედვა 26
 ხელე 43

ბსენ- 28
ხუთ- 26
ხუცეს- 15, 16

პელა 47
ჭედ- (ჭდ-) 21

მეგრულ-ჰანური

ათე (ეთინა) 24
ასე 43
ბუდე 27
ბურ- 29
გ- 20
დგუმ- (დგიმ-) 21
ღ (ვ)- 20
ღიდა 13
ველ- 31
ვორე(ქ) 19
თან- 19
თი (თე) 24
თი 25, 30
თი 52
თინა (თენა) 24
თოლ- 22
თოლ- 23
თუთა 19
ქole 14
კორ- (კირ-) 20
კოროცხ- 27
კგჩ- (კიჩ-) 20
მა(ნ) 24
მელე 43
მჟ(ვ) 16
ნა 24
ნანა 14
(ნ) თურ- (ნ) თირ-) 30
(ნ) კარ 30
(ნ) ჯ (ვ)- 16
პაპუ (ლ) 14
(რ) თ (ვ)- 27
სქირი 15

სქელა 15
ულ- (ურ-) 18
უჩაში 16
ფარ- (ფრ-) 29
ფორ- 29
ფულ- (მფულ-) 29
qwaჟ 14
cwaჟ 14
ყო-/გო- 22
cole 14
dole 14
ყონ-/გონ- 22
შვან- 16, 23
შინ- 28
შოლ- 23
შულ- 16
შურ- 16
შხ- 21
ჩინ- (მჩინ-) 26
ჩიჩქუ (ჩუჩქუ) 15
ჩქ(ვ)- /შქ (ვ) 28
ჩქიმიტური 52
ჩქინ 22
ჩქიჩქარ 15
ჩქიჩქუ 15
ცალ- 25
ძინ- 28
წოხოლე 43
კვეთ-(კვათ-) 30
კუმე 43
ხუთ 26

სვანური

ბიდ- (ბედ-) 27
 ბერ- 29
 გ- 20
 გემ-(გმ-) 21
 დ-(20)
 დი 13
 დოშდულ 19
 ეჭ 24
 ვედ 30
 ვოხუშდ 26
 თე-(თერ-) 23
 თენ- (თნ-) 19
 თრ- 31
 თრ- (თირ-) 30
 ჰ (რ-) 30

მი 24
 სგელ (გმსგე) 15
 ყ (ა) 22
 გლავ 14
 გურნა(j) 14
 [შგვ-] 15
 შლა (შტა) 30
 შლა 25
 შვემ- (შემ-) 23
 შტარ- 16
 შომ- (← შტემ-/შტამ-) 16
 ჩაე 41
 ჩაეარ 41
 ხოჩა 16
 ხტარი 19

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინათქმა	5
ეტრუსკულ-ქართველური ბგერათშეფარდებებისათვის	9
ეტრუსკულ-ქართველური ლექსიკური შესვედრები	13
გრამატიკული შესვედრები	32
ეტრუსკულ-ქართველური მიმართებების ისტორიულ-არქეოლოგიური საფუძველი	54
შენიშვნები	65
რეზიუმე (რუსულ ენაზე)	73
რეზიუმე (გერმანულ ენაზე)	80
საძიებელი	84

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие	5
К этрусско-картвельским звуковым соответствиям	9
Этрусско-картвельские лексические встречи	13
Встречи в грамматике	32
Историко-археологическая основа этрусско-картвельских встреч	54
Примечания	65
Резюме на русском языке	73
Резюме на немецком языке	80
Указатель	84

INHALT

Vorwort	5
Zu den etruskisch-kartwelischen Lautübereinstimmungen	9
Die lexikalischen Übereinstimmungen	13
Die grammatikalischen Übereinstimmungen	32
Historisch-archäologische Grundlage der etruskisch-kartwelischen Übereinstimmungen .	54
Bemerkungen	65
Zusammenfassung in russischer Sprache .	73
Zusammenfassung in deutscher Sprache	80
Verzeichnis	84

გამომცემლობის რედაქტორი რ. ჩირგაძე
ტექნიკური რედაქტორი ი. ხუციშვილი
კორექტორი ც. კვანტალიანი

სბ 591

ვადაეცა წარმოებას 4.07.80.
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 4.09.80.
უე 13830. საბეჭდო ქაღალდი № 1. 60×84.
პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 6.
საღრ.-საგამომც. თაბახი 4,27.
ტირაჟი 2000. შეკვეთის № 2510
ფ ა ს ი 50 კ ა ზ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14.
Издательство Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчаваძе, 14

საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სტამბა,
თბილისი, 380060. კუტუზოვის 19
Типография АН ГССР,
Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19